

ISSN 2079-4835

Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

**ІНТЕЛЕКТ
ОСОБИСТІТЬ
ЦИВІЛІЗАЦІЯ**

*Тематичний збірник наукових праць
із соціально-філософських проблем*

**Виходить двічі на рік
Видається з 2003 року**

№ 2 (21) 2020

**Кривий Ріг
ДонНУЕТ
2020**

Головний редактор — Остапенко С. А.
Заступник головного редактора — Удовіченко Г. М.
Відповідальний редактор серії — Ружинська Т. О.
Відповідальний секретар серії — Ревуцька С. К.

Редакційна колегія

Арістова Н. О., д-р пед. наук (Національний університет біоресурсів і природокористування України); *Гаврілова Л. Г.*, д-р пед. наук (ДВНЗ Донбаський державний педагогічний університет); *Ковальчук В. І.*, д-р пед. наук (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка); *Малихін О. В.*, д-р пед. наук (Інститут педагогіки НАПН України); *Саяпіна С. А.*, д-р пед. наук (ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»); *Введенська Т. Ю.*, канд. філол. наук (НТУ «Дніпровська політехніка»); *Висоцька Т. М.*, канд. філ. наук (НТУ «Дніпровська політехніка»); *Луценко Л. О.*, канд. філол. наук (Криворізький державний педагогічний університет); *Остапенко С. А.*, канд. пед. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Покулевська А. І.*, канд. філол. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Романуха О. М.*, канд. істор. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Топольник Я. В.*, канд. пед. наук (ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»); *Удовіченко Г. М.*, канд. пед. наук (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); *Щербакова Н. В.*, канд. філ. наук (Таврійський державний агротехнологічний університет); *Білялова Гульміра*, д-р філ. наук (Павлодарський державний університет імені С. Торайгірова, Казахстан); *Кураташвілі Альфред*, д-р екон., філ. і юрид. наук (Інститут економіки імені П. Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі, Грузія).

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України.
Реєстраційний номер КВ № 13180-2064 ПР від 25.07.2007 р.

Засновник та видавець Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4929 від 07.07.2015 р.

Журнал рекомендовано до друку вченою радою
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
протокол № 5 від 17.12.2020 р.

Мова видання: українська, російська, англійська.

Усі права захищені.
Передрук і переклади дозволяються лише з відома автора та редакції.

Адреса видавця та редакції:
50042, м. Кривий Ріг, вул. Курчатова, 13.
тел. (0564) 409-77-97, e-mail: intelekt@donnuet.edu.ua,
www.donnuet.edu.ua

© Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2020

ISSN 2079-4835

**Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky**

**INTELLIGENCE
PERSONALITY
CIVILIZATION**

*Thematic collection of scientific works
in socio-philosophical issues*

**Issued 2 times a year
Published since 2003**

No 2 (21) 2020

**Kryvyi Rih
DonNUET
2020**

Editor in chief — Ostapenko S. A.
Deputy editor in chief — Udovichenko H. M.
Executive editor of series — Ruzhynska T. O.
Executive secretary of series — Revutska S. K.

Editorial board

Aristova N. O., Grand PhD in Pedagogic sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; *Havrilova L. H.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Donbass State Pedagogical University; *Kovalchuk V. I.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University; *Malykhin O. V.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Institute of Pedagogy National of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; *Saiapina S. A.*, Grand PhD in Pedagogic sciences, Donbass State Pedagogical University; *Vvedenska T. Yu.*, PhD in Philology, National TU Dnipro Polytechnic; *Vysotska T. M.*, PhD in Philological sciences, National TU Dnipro Polytechnic; *Lutsenko L. O.*, PhD in Philological sciences, Kryvyi Rih State Pedagogical University; *Ostapenko S. A.*, PhD in Pedagogic sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Pokulevska A. I.*, PhD in Philological sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Romanukha O. M.*, PhD of Historical sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Topolnyk Ya. V.*, PhD in Pedagogy, Donbass State Pedagogical University; *Udovichenko H. M.*, PhD in Pedagogic sciences, DonNUET named after Mykhailo Tugan-Baranovsky; *Shcherbakova N. V.*, PhD in Philosophical sciences, Tavria State Agrotechnological University; *Gulmira Bilialova*, Grand PhD in Philosophical sciences, S. Toraighyrov Pavlodar State University, Kazakhstan; *Alfred Kuratashvili*, Grand PhD in Economics, Philosophy and Juridical Sciences, P. Gugushvili Institute of Economics of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia.

The journal is registered at Ministry of Justice of Ukraine. Registration number
KB No 13180-2064 of July 25, 2007.

*Founder and editor: Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih.
Certificate of Publisher ДК No 4929 of July 7, 2015.*

*The publication is approved by the resolution of Academic Council
of Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-
Baranovsky (Protocol No 5 of 17.12.2020).*

Language of edition: Ukrainian, Russian, English.

*Reprinting and translations are allowed
only with consent of the author and editorial board*

Address of the editor and editorial office:
13, Kurchatova str., Kryvyi Rih, Ukraine, 50042
phone (0564) 409-77-97, e-mail: intelekt@donnuet.edu.ua,
www.donnuet.edu.ua

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-5-13

УДК (378.046–021.64:338.48): (069:001.11) (045)

Богатирьова Г. А.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: bohatyryova@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3790-4735

Коваленко Д. О.,
студентка

e-mail: dkovalenko137@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ БАКАЛАВРІВ З ТУРИЗМУ У ПРОЦЕСІ ВИЧЕННЯ КУРСУ «ОСНОВИ МУЗЕЄЗНАВСТВА»

Bohatyryova H. A.,
PhD in Pedagogical
sciences
Associate Professor
Kovalenko D. O.,
Student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: bohatyryova@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3790-4735
e-mail: dkovalenko137@gmail.com

FORMATION OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF BACHELORS IN TOURISM IN WHILE STUDYING THE “FUNDAMENTALS OF MUSEUM STUDIES” COURSE

***Мета.** Обґрунтовується позиція стосовно того, що розвиток і формування професійної мотивації бакалаврів з туризму відбувається через організацію і зміст навчальної діяльності у процесі вивчення дисциплін професійного спрямування. Аналізуються можливості моделювання діяльнісного професійного середовища за допомогою функціональних форм організації майбутньої професійної діяльності в процесі підготовки бакалаврів з туризму.*

Для досягнення мети було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, за допомогою яких було визначено зміст музейної діяльності в нових соціокультурних умовах та стратегії досягнення відповідного рівня професіоналізму здобувачів вищої освіти спеціальності «Туризм».

***Методи.** Основними методами дослідження професійної мотивації особистості фахівця туристичного профілю стали: метод наукової індукції та дедукції — для розробки наукових підходів до визначення основних компонентів поняття «професійна мотивація», абстрактно-логічного — при визначенні основних проблем створення навчального середовища, метод моделювання — при розробці концептуальних засад реалізації можливостей засобів навчального курсу, їх впливу на самовизначення особистості у світі культурних цінностей та створення туристичного продукту як культурного і мистецького синтезу.*

***Результати.** У контексті дослідження визначено роль і місце навчальної дисципліни «Основи музеєзнавства» у процесі професійної підготовки студентів спеціальності «Туризм». Розглянуто тлумачення поняття «професійна мотивація» у психолого-педагогічній літературі та визначено, що професійна мотивація є предметом цілеспрямованої системної роботи з формування та моделювання професійно спрямованого освітнього простору.*

Проаналізовано сукупність факторів, що спрямовують поведінку здобувачів вищої освіти спеціальності «Туризм» у професійному середовищі, обумовлюють ефек-

тивність їх професійної діяльності. Наголошується на тому, що розвиток і формування професійної мотивації відбувається через організацію і зміст навчальної діяльності у процесі впровадження функціональних форм моделювання змісту професійної діяльності бакалаврів з туризму.

Подано авторське визначення професійної мотивації бакалаврів з туризму як інтегрованого особистісного утворення, що відображає сформовану позитивну мотивацію до самовдосконалення, коли відбувається трансформація мотивів студента у професійні мотиви фахівця. Авторами розроблено структурно-функціональну модель формування професійної мотивації бакалаврів з туризму при вивченні курсу «Основи музеєзнавства». Визначено компоненти процесу формування професійної мотивації, форми організації навчального моделювання змісту професійної діяльності з урахуванням фактору, що мотиваційна сфера більш динамічна, ніж пізнавальна та інтелектуальна.

Ключові слова: професійна підготовка, професійна спрямованість навчання, професійні мотиви, професійна мотивація, моделювання професійного освітнього середовища, структурно-функціональна модель формування мотивації.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми формування професійної мотивації фахівців сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін дає можливість виявити суперечності між: зростанням обсягів знань, вмінь і навичок, що необхідні сучасному фахівцю сфери туризму, та недостатньою модернізацією, сталими формами і терміном гуманітарної підготовки студентів у ВНЗ; новою структурою народного господарства, зумовленою інформатизацією суспільства, і рівнем професійної компетентності та мотиваційної готовності до професійної діяльності фахівців туристичної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мотивації присвячені праці Х. Хекхаузена, Г. Мюрея, Н. Аха, Д. Брауна, Ф. Хоппе, Г. Орлота, А. Бандури, Г. Айзенка, С. Занюка, А. Реана, В. Асеєва, К. Левіна, В. Століна та ін.

Значна роль в осмисленні проблеми мотивації особистості до професійної діяльності належить дослідженням, які розкривають понятійну основу мотивації (Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, Р. Немов та ін.), єдність динамічного і змістовного аспектів мотивації (В. Асеєв), принцип активності суб'єкта в процесі діяльності (К. Абульханова-Славська, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, О. Єлісєєв), вплив ситуативних чинників на мотивацію (Х. Хекхаузен, Є. Ільїн), формування мотивації до різноманітних видів діяльності (В. Асеєв, А. Маркова, О. Сидоренко, В. Климчук).

Проблемі формування мотивації професійної діяльності (й туристичної також) присвячені роботи Н. Волкової, Г. Журавльової, О. Канарської, А. Котової та ін. Питання формування професійної мотивації фахівців туристичного напрямку розглядаються у працях В. Квартального, В. Федорченка, Н. Фоменко та ін.

Мета статті — обґрунтування позиції стосовно того, що розвиток і формування професійної мотивації бакалаврів з туризму відбувається через організацію і зміст навчальної діяльності у процесі вивчення дисциплін професійного спрямування, аналізу можливостей моделювання діяльнісного професійного середовища за допомогою функціональних форм організації майбутньої професійної діяльності в процесі підготовки бакалаврів з туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформаційні процеси в освіті на тлі інтеграційних процесів щодо входження у міжнародний туристичний простір вимагають удосконалення професійної підготовки фахівців з туризму. Мова йде про реформування професійної туристської освіти та її удосконалення завдяки створенню освітнього середовища на основі змін у мотиваційній сфері фахівців з туризму [2].

Як показав аналіз наукових праць вчених, проблема спонукання людини до ефективної професійної діяльності є предметом дослідження багатьох наук. У першу чергу, актуалізуються чинники і процеси, які формують позитивне відношення до професії, знаходять відбиток у свідомості особистості, спонукають і спрямовують її до вивчення майбутньої професійної діяльності. Велике значення мають також конкретні стимули, що обумовлюють вибір професії [6].

Особливу роль у формуванні мотивів професійної діяльності і поведінки відіграють потреби, серед яких найбільш актуальною для нашого дослідження є потреба в самоактуалізації і самовираженні (у реалізації своїх потенційних можливостей і здібностей, у зростанні власної особистості, у розумінні, осмисленні і розвитку власного «Я» [10].

Термін «мотивація» у психології розглядається як внутрішня спонукальна причина дій і вчинків особистості, а мотивація виступає як система взаємопов'язаних мотивів діяльності, що визначають лінію поведінки.

Учені пропонують об'єднати усі мотиви у такі чотири групи: професійні, пізнавальні, соціальної ідентифікації, утилітарні. Прикладом професійних мотивів вони називають прагнення стати висококваліфікованим фахівцем; пізнавально-інтелектуальних — бажання отримувати задоволення від самого процесу навчання; соціальної ідентифікації — прагнення студентів до гарного навчання заради соціального схвалення з боку оточення; утилітарних — бажання мати матеріальну винагороду та уникнення засудження з боку близьких [1].

Ієрархія мотивів змінюється під дією внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на актуалізацію існуючих та формування нових мотивів. Актуалізуючи певні мотиви, змінюючи ієрархію мотивів, залучаючи додаткові сформовані мотиви, можна керувати власною поведінкою, у міру можливості та за необхідності — поведінкою іншої людини. Крім того, мотиви можуть бути як усвідомлюваними, так і неусвідомлюваними, відповідно, мотивація поведінки може бути свідомою і несвідомою. Їх також взаємопов'язують з потребами — усвідомлені потреби стають мотивами, які доцільно класифікувати за видами, залежно від мети, яку ставить перед собою особистість, а не за джерелом виникнення.

Складність вивчення професійної мотивації та її формування пояснюється тим, що на студента одночасно впливає комплекс зовнішніх і внутрішніх мотивів, які не лише доповнюють один одного, але і вступають у суперечності. Саме тому професійна мотивація може проявлятися як стійке утворення особистості і як компонент діяльності. Звичайно, важливою є позитивна мотивація, яка розглядається нами як сформованість мотивів, що спонукають студента до вивчення та ефективної реалізації професійної взаємодії. На думку дослідників, становлення майбутнього фахівця як висококваліфікованого фахівця можливо лише за умов сформованого мотиваційно ціннісного відношення в його професійному становленні [3].

Ми виходили з положення про те, що мотивація є стійким утворенням особистості і компонентом діяльності на основі впливу професійно спрямованого навчання. Термін «мотивація» вперше використав А. Шопенгауер у статті «Чотири принципи достатньої причини» (1900–1910), після чого його стали широко використовувати у психологічній науці [5]. Проблема спонукання людей до ефективної діяльності була, є і буде предметом психологічного та педагогічного дослідження, бо постійно, з розвитком суспільства, змінюються потреби людей, їх мотиви, цілі, інтереси тощо (рис. 1).

Науковці наводять приклади внутрішніх і зовнішніх мотивів. Так, до внутрішніх мотивів учені відносять процесуальні, результативні і саморозвивальні. Зовнішні

Рисунк 1 — Функції мотивації особистості до професійної діяльності [1; 6]

мотиви поділяють на суспільні та особистісні. Ці мотиви мають суттєвий вплив на формування мотивації, тому що поєднують саме ті фактори, які для людини найбільш вразливі [4]. Мотивація — єдина система мотивів у структурі потреб, цілей, інтересів, мотивами діяльності можуть виступати реальні предмети або ідеї, почуття й переживання, у чому втілюється потреба особистості [13].

Сьогодні музей уявляє собою своєрідний та унікальний освітній простір як розвиваюча цілісність, в якій відбувається засвоєння і трансляція гуманістичних цінностей. Сучасне суспільство розглядає музей як засіб, здатний зробити істотний вплив на розвиток освіти й визначає музей як історично обумовлений багатофункціональний інститут соціальної інформації, призначений для збереження культурно-історичних і природничо-наукових цінностей, накопичення і розповсюдження інформації за допомогою музейних предметів [11].

Як стверджують дослідники, сучасний музейний працівник повинен володіти комп'ютерними технологіями, що застосовуються в діяльності музею, вміти формувати музейні електронні інформаційні ресурси, електронний архів музею, створювати електронні музейні каталоги та видання, розробляти і впроваджувати комп'ютерні програми з музейної проблематики [8].

У різних формах у музейному середовищі відвідувач бере участь в діалозі культур, взаємодії особових ціннісних уявлень. Глядач по-різному сприймає музейні цінності за допомогою розуміння, співпереживання, пояснення і споглядання. Спілкування з мистецтвом не терпить суєтності, при цьому важлива як самоорганізація, так і організація ззовні. Занурення в самотній світ музею вимагає певної самовіддачі, душевних зусиль, а іноді подолання стереотипів і внутрішніх бар'єрів.

Ми виходили з визначення музею як «засобу розширення культурного і інформаційного горизонту, своєрідного інструменту, що оформляє в історичному контексті процеси спілкування і взаємодії носіїв різних культур і субкультур, представників різних соціальних, професійних, вікових, етнічних груп» [9].

Навчальний курс «Основи музеєзнавства» вивчається бакалаврами з туризму як вибіркова дисципліна, яка має значний потенціал для формування професійної мотивації здобувачів вищої освіти сфери обслуговування. За умов впровадження дистанційних технологій у навчальний процес можливості курсу збільшуються за рахунок новітньої платформи організації навчального процесу Moodle, яка передбачає використання комп'ютерного обладнання, мережових технологій, текстової інформації, відеоматеріалів, специфічних форм контролю у вигляді процедури тестування, а також інтерактивних дій: написання есе, рефератів, письмових повідомлень, спілкування за допомогою програми Skype.

У процесі формування професійної спрямованості студентів необхідно враховувати особливості мотивів. Основною проблемою будь-якої професійної освіти є перехід від навчальної діяльності, яка активно здійснюється студентом до засвоєної ними професійної діяльності, тобто відбувається трансформація мотивів студента у професійні мотиви фахівця. Виходячи з цього положення, можна зробити висновок, що мотивація у студентів впродовж їх навчання у ВНЗ зазнає деяких змін, тобто мотивація має свою динаміку від курсу до курсу. Саме тому в структурі дистанційного курсу особливе місце належить індивідуальним завданням, які різняться за своїм рівнем складності. Серед них — вправи-тести, виконуючи які студент має змогу переконатись, чи оволодів він матеріалом тієї чи іншої теми. Це завдання репродуктивного рівня. Завдання вищого, або продуктивного та творчого, рівня передбачають активне володіння матеріалом та вміння його відтворити і застосовувати. Таким чином, студент сам обирає собі завдання за своїми можливостями. У результаті навчання набуває індивідуалізованого характеру й сприяє творчому розвитку особистості майбутнього фахівця [1].

Наприклад, важливими для бакалаврів з туризму при вивченні «Основи музеєзнавства» є накопичення досвіду самостійної діяльності в комп'ютерно-опосередкованому музейному середовищі (створення інтерактивного простору озвучення зображень на картині; інтерактивні інсталяції; перебування в музеї за допомогою технології eye-tracking та ін.). Основним завданням повинно бути створення унікального музейного простору, який буде не просто зібранням матеріальних артефактів, а перебування в якому може стати цінним досвідом для відвідувачів музею. Формуванню професійної мотивації бакалаврів з туризму сприятиме глибинний контакт з мистецтвом, який може бути посилений за допомогою сучасних візуально привабливих медійних форм (наприклад, акустична інтервенція «Підслуханий музей» авторів О. Шмурака та О. Шпудейка).

Актуалізації існуючих та формуванню нових мотивів здобувачів вищої освіти сприятиме їх здатність мобілізувати в професійній діяльності знання і вміння, використовувати засоби виконання дій при вирішенні професійних завдань. Зокрема, виконання вправ на моделювання професійного середовища діалогічними засобами через введення бакалаврів з туризму в діяльнісне середовище, в якому відбувається співіснування і взаємодія; вправи на конструювання і трансформування віртуальної реальності за допомогою пошуковиків Google, Yandex, Meta, Yahoo (конструювання термінологічного простору, створення емоцій-настрою, інтерактивні відеоінсталяції тощо).

На підвищення мотивації бакалаврів з туризму була спрямована організація виховної роботи зі студентами. Викладачі кафедри туризму та країнознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського щомісячно проводили організаційно-виховні заходи, які популяризують туристичну діяльність у студентської молоді. Студенти брали активну участь у тренінгах, які були спрямовані на підготовку фахівців з туризму до професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг. Професійна мотивація формувалася у навчальному процесі завдяки використанню форм і методів проведення занять, що імітують особливості майбутньої туристської діяльності.

Основним завданням стала розробка моделі формування професійної мотивації бакалаврів з туризму у процесі вивчення курсу «Основи музеєзнавства» (рис. 2). Як показало наше дослідження, потребують розробки й переосмислення форми музей-

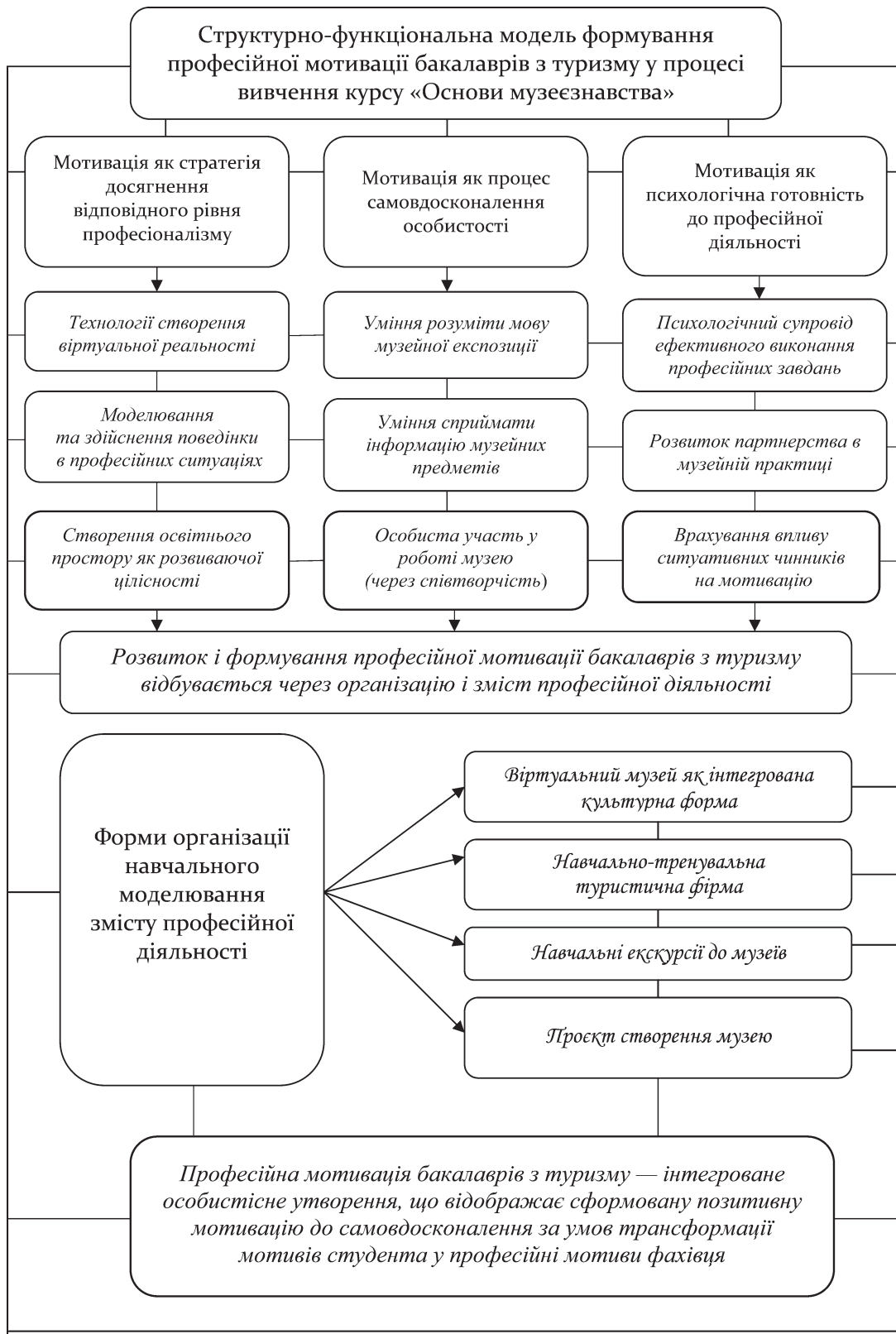

Рисунок 2 — Структурно-функціональна модель формування професійної мотивації бакалаврів з туризму у процесі вивчення курсу «Основи музеєзнавства» (розроблено автором)

ної комунікації, які повинні бути спрямовані не лише на пізнання, а й на співучасть і співпереживання. Мова йде про нові соціокультурні умови, за яких відбувається зміна норм демонстрації творів і стандартів їх експонування в музеях. У свою чергу це потребує розробки й впровадження системи форм організації навчального моделювання змісту професійної діяльності бакалаврів з туризму на основі врахування дії конкретних мотиваційних стимулів.

Нами розроблена структурно-функціональна модель цієї системи на основі синергетичного підходу, з урахуванням мотивації як стратегії досягнення рівня професіоналізму, як процесу самовдосконалення та психологічної готовності бакалаврів з туризму до професійної діяльності.

Розроблена нами структурно-функціональна модель формування професійної мотивації бакалаврів з туризму при вивченні курсу «Основи музеєзнавства» дозволяє визначити механізми взаємодії особистих ціннісних уявлень здобувачів вищої освіти через інформаційно-візуально-пізнавальний контакт з музейними предметами, оволодіти навичками міжкультурного спілкування у процесі ознайомлення із видовищністю візуальних форм сучасного мистецтва.

Висновки. Моделювання професійного середовища у процесі вивчення курсу «Основи музеєзнавства» передбачає зміни змісту навчальної діяльності бакалаврів з туризму, надання їй ознак системності. Розбудова освітнього професійного простору потребує вивчення факторів, що обумовлюють ефективність професійної діяльності, комплексу зовнішніх і внутрішніх мотивів. З урахуванням того, що сьогодні змінюються підходи до роботи як з музейною експозицією, так і аудиторією, посилюється потреба у вивченні можливостей взаємодії з художніми творами, зокрема за допомогою інтернет-ресурсів. Важливо долучити здобувачів вищої освіти до особистісної участі в роботі музею через розробку і реалізацію віртуального проєкту, що дозволить накопичити досвід моделювання та здійснення поведінки в професійних ситуаціях, врахувати вплив ситуативних чинників на мотивацію, надати формам організації навчального процесу позааудиторної роботи змісту професійної діяльності.

Список літератури

1. Безкоровайна Л. В. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах : автореферат дис. ... д-ра пед. наук. Запоріжжя, 2018. 43 с.
2. Бойко Л. Г. Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців з туристичної діяльності на сучасному етапі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія».* Педагогічні науки. 2016. № 2 (12). С. 157–160.
3. Дунець Л. І. Формування професійних інтересів у майбутніх фахівців. *Рідна школа.* 2001. № 1. С. 48–49.
4. Еременко Е. Д. Аудиовізуальна комунікація в музейній сфері: дис. ... канд. культурол. наук. СПб., 2000. 205 с.
5. Занюк С. С. Психологія мотивації. Київ : НикаЦентр, 2001. 352 с.
6. Іванова Н. Г. Мотивація фахівця до професійної діяльності: поняття, зміст та функції. *Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка.* 2016. № 1 (34). С. 21–24.
7. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2011. 512 с.
8. Салата О. О. Основи музеєзнавства : навчально-методичний посібник. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 164 с.
9. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.

10. Офіційний сайт Всесвітньої ради з подорожей і туризму. World Travel and Tourism Council WTTC. URL : <http://www.wttc.org>.

11. Реан А. А. Психология адаптации личности. СПб. : Прайм ЕВРОЗНАК, 2008. 479 с.

12. Сакун Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в розвинутих країнах світу : [монографія]. К. : МАУП, 2004. 399 с.

13. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2005. 512 с.

References

1. Bezkorovajna, L. V. (2018). *Teoretychni i metodychni zasady profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z turyzmoznavstva u vyshchyykh navchalnykh zakladakh (avtoreferat)* [Theoretical and methodical bases of professional training of future specialists in Tourism in higher educational institutions (thesis abstract PhD in Pedagogic sciences)]. *Zaporizhzhia*, 43 p.

2. Boiko, L. H. (2016). *Aktualni problemy profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv z turystychnoi diialnosti na suchasnomu etapi* [Actual problems of professional training of specialists in Tourism at the present stage]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia* [Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical sciences], no. 2 (12), pp. 157–160.

3. Dunets, L. I. (2001). *Formuvannia profesiynykh interesiv u maibutnikh fakhivtsiv* [Formation of professional interests of future specialists]. *Ridna shkola* [Native school], no. 1, pp. 48–49.

4. Eremenko, E. D. (2000). *Audiovizual'naja komunikacija v muzejnoj sfere: dis.... kand. kul'turologii* [Audiovisual communication in the museum sphere : thesis abstract PhD in in Culturology]. SPb., 205 p.

5. Zaniuk, S. S. (2001). *Psihologija motivacii* [The psychology of motivation]. Kiev, NikaCentr Publ., 352 p.

6. Ivanova, N. H. (2016). *Motyvatsiia fakhivtsia do profesiinoji diialnosti: poniattia, zmist ta funktsii* [Motivation of a specialist to professional activity: concepts, content and functions]. *Visnyk KNU im. T. H. Shevchenka* [Bulletin of T. Shevchenko KNU.], no. 1 (34), pp. 21–24.

7. Il'jin, E. P. (2011). *Motivacija i motivy* [Motivation and motives]. SPb, Piter Publ., 512 p.

8. Salata, O. O. (2015). *Osnovy muzeieznnavstva* [Fundamentals of museum studies]. Vinnytsia, Nilan-LTD Publ., 164 p.

9. Kyfiak, V. F. (2003). *Orghanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini* [Organization of tourist activity in Ukraine]. Chernivtsi, Knyhy-XXI Publ., 300 p.

10. The official site of the World Travel and Tourism Council. World Travel and Tourism Council WTTC. Available at : <http://www.wttc.org>. (Accessed 23 January 2020).

11. Rean, A. A. (2008). *Psihologija adaptacii lichnosti* [Psychology of personality adaptation]. SPb, PrajmEVROZNAK Publ., 479 p.

12. Sakun, L. V. (2004). *Teoriia i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v rozvynutykh krainakh svitu* [Theory and practice of training specialists in the field of tourism in developed countries]. Kyiv, MAUP Publ., 399 p.

13. Fedorchenko, V. K. (2005). *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky fakhivtsiv dlia sfery turyzmu: dys. doct. ped. nauk* [Theoretical and methodological foundations of

training specialists for Tourism. Thesis abstract Grand PhD in Pedagogic sciences]. Kyiv, Institut pedahohiky i psykholohii profesiinoi osvity APN Ukrainy Publ., 512 p.

Дата надходження рукопису 16.11.2020

The objective. *The objective of the article is to substantiate the statement that the development and formation of professional motivation of bachelors in Tourism is through the organization and content of educational activities in the process of studying disciplines of professional orientation; to analyze possibilities of modeling of activity professional environment by means of functional forms of the organization of future professional activity in the course of bachelors in Tourism training.*

To achieve this purpose, a set of theoretical and empirical methods are used, which determine the content of museum activities in the new socio-cultural conditions and strategies to achieve the appropriate level of professionalism of higher education students in Tourism.

Methods. *The main methods of studying the professional motivation of the personality of a tourism specialization are: the method of scientific induction and deduction — to develop scientific approaches to defining the main components of the concept of professional motivation, abstract-logical — to define the main problems while creation of learning environment, modeling method — while developing conceptual foundation means of the training course, their influence on the self-determination of the individual in the world of cultural values and the creation of a tourist product as a cultural and artistic synthesis.*

Results. *In the context of the research, the role and place of the discipline “Fundamentals of Museum Studies” in the process of professional training of students in Tourism are determined. The interpretation of the concept of «professional motivation» in the psychological and pedagogical literature is considered and it is determined that professional motivation is the subject of purposeful systematic work on the formation and modeling of professionally oriented educational environment.*

The set of factors that guide the behaviour of applicants for higher education in speciality «Tourism» in a professional environment, determine the effectiveness of their professional activities is analyzed. It is emphasized that the development and formation of professional motivation is through the organization and content of educational activities in the process of introducing functional forms of modeling the content of professional activities of bachelors in Tourism.

The author’s definition of professional motivation of bachelors in Tourism as an integrated personal education is given, which reflects the formed positive motivation for self-improvement, readiness to perceive the language of the museum exposition, when the student’s motives are transformed into professional motives. The authors have developed a structural and functional model of the formation of professional motivation of bachelors in Tourism in the course of «Fundamentals of Museum Studies». The components of the process of formation of professional motivation, forms of organization of educational modeling of the content of professional activity are determined, taking into account the fact that the motivational sphere is more dynamic than cognitive and intellectual ones.

Key words: *professional training, professional orientation of education, professional motives, professional motivation, modeling of professional educational environment, structural and functional model of formation of professional motivation of bachelors in Tourism.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-14-20

УДК 37.371.315.5

**Воробійова Л. В.,
асистент**

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: vorobiova_lv@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1001-1016

СОЦІОМІМІЧНИЙ АСПЕКТ У ФОРМІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДАЛЬТОН-ШКОЛИ

**Vorobiova L. V.,
Assistant Professor**

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: vorobiova_lv@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1001-1016

SOCIOMIMIC ASPECT IN ORGANIZATIONAL FORM OF STUDY IN AMERICAN DALTON-SCHOOL

Мета. Мета статті — проаналізувати архітектуру учнівської спільноти Дальтон-школи; сформулювати поняття «соціоміміка», «соціомімічний аспект»; визначити соціомімічний аспект у контексті форми організації навчання за Дальтон-планом, схарактеризованої як взаємодія у межах соціальних лабораторій, у побудові структурних підрозділів Дальтон-школи та у студентському самоврядуванні.

Методи. Основні наукові результати отримані з використанням методу теоретичного узагальнення, що дозволило визначити ідеї та принципи Дальтон-школи; порівняльно-педагогічний — для зіставлення історико-педагогічних явищ, подій та фактів соціокультурного життя досліджуваної теми; проблемно-генетичний метод — для обґрунтування положень щодо історичного досвіду та впровадження соціомімічного аспекту Дальтон-школи у практику сучасних альтернативних закладів освіти.

Результати. Розглядаючи архітектуру як структуру чи проєкт чого-небудь, а суспільство — як об'єкт наслідування, ми припустили, що так звана соціоміміка є імітацією соціального життя, використовуючи її структуру, яка була створена штучно. Особливості «соціоміміки» в американській Дальтон-школі можна простежити в таких компонентах: в організації навчального процесу; у побудові структурних підрозділів Дальтон-школи; у вертикалі студентської влади. Існує імітація соціальної структури шкільної спільноти всередині школи, яку ми можемо розглядати як соціальну лабораторію, створену штучно, що можна вважати так званим «соціомімічним» аспектом при розгляді механізму організації шкільної спільноти учнів Дальтон-школи. Теоретичний аналіз форми та змісту архітектури учнівської спільноти американської Дальтон-школи дозволив виокремити соціомімічний аспект побудови форми організації школи.

Ключові слова: соціоміміка, соціомімічний аспект, Дальтон-школа, альтернативна форма навчання.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство знаходиться на етапі нової надіндустріальної інформаційної цивілізації. Ідеї рівності стосовно доступу до основних цінностей постіндустріального суспільства, в якому окремих громадянин є його головним складником, полягають в основі нової інформаційної ери. Освіта більше не є засобом засвоєння системи готових, загальноновизнаних знань, а вимушена змінюватись, стаючи стратегічним фактором, який обумовлює продуктивне засвоєння особистістю великого потоку інформації (Белл, 2004; Гелбрейт, 1969; Каку, 2019). Майбутнє по-

лягає в інтелектуальному капіталі, це означає вміння жартувати, писати сценарії до кінематографічних картин, це означає займатися науковими дослідженнями. Все те, що виробляє наш мозок та чого не вміють робити роботи. Це такі речі як уява, талант, креативність, аналіз, людські цінності (Каку, 2019).

Дальтон-школа (школа-матір), була започаткована Х. Паркхерст в 1919 р. в Нью Йорку, США. Ідея побудови Дальтон-школи як соціальної лабораторії, в основі якої полягає індивідуальне навчання — інноваційна. Навички, які набувають учні Дальтон-школи, полягають у прагненні до самореалізації, вмінні самостійно діяти, ініціювати нові ідеї, використовувати різноманітні джерела для пошуку та обробки інформації. Відмінність студентів, які навчаються в Дальтон-школі, від студентів традиційних навчальних закладів полягає у мотивації, в тому, що їм не треба перебудовуватись на навчання без наставника, оскільки згідно з Дальтонським Лабораторним планом, за яким відбувається навчання в американській Дальтон-школі, створені умови, в яких учень, для того, щоб ними користуватись, мимохіть функціонує як член соціальної спільноти. Його спільнота або приймає, або заперечує відповідно до його функціонування (Хольт, 1994).

Структура школи максимально відбиває структуру суспільства, наслідуючи його основну ідею, яка полягає у взаємодії індивідів, що відбувається в процесі реалізації особистих потреб кожного члена суспільства. Дальтон-школа також є осередком шкільних об'єднань, спільнот, клубів, товариств. Можливо припустити, що у вертикалі влади Дальтон-школи також відбувається імітування вертикалі державної влади. Однак не були сформульовані визначення так званої «соціоміміки» в контексті архітектури шкільної спільноти, яка відбиває суспільство в мініатюрі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу нашого дослідження складають роботи таких педагогів як П. Блонський, М. Бушканець Б. Єсіпов, А. Духавнева, Дж. Дьюї, Е. Дьюї, А. Джуринський, М. Левківський, О. Сухомлинська, П. Фрейре, І. Харламов, М. Шабаєва та ін. Проблеми індивідуалізації навчання є предметом уваги таких педагогів, як В. Володько, І. Дичківська, М. Монтесорі, Ф. Хатвільд. Сформульовано проблему інноваційного навчання в шкільній освіті (Е. Дьюї, О. Заболотна, А. Колеченко, М. Кларін, К. Роджерс, Г. Селевко, Дж. Спрінг, Т. Шамова та ін.). Проблеми організації навчання за Дальтонським Лабораторним планом в шкільній освіті присвячено низку вітчизняних і зарубіжних науково-методичних досліджень (Г. Безуден, О. Гусєва, К. Дриясь, Д. Лагер, Є. Левандовська, Х. Паркхерст, Л. Пастухова, М. Петречко, М. Хольт). Проблеми імітування систем, моделей, процесів і елементів природи для розв'язання людських проблем відображено в роботах Ф. Ванг, П. Грубер, В. Каплалі, Й. Пол, М. Полін, А. Хуве (геоміміка), Д. Бенюс, Д. Браун, К. Коллінз, Р. Кунц, Д. Лі (біоміміка). Однак так званий «соціомімічний аспект» як риса архітектури шкільної спільноти, створеної штучно з метою імітації суспільства, не став предметом уваги педагогів.

Мета статті — проаналізувати архітектуру учнівської спільноти Дальтон-школи, організацію навчального-виховного процесу, схарактеризованого як взаємодія у межах соціальних лабораторій, виявити показники в контексті соціоміміки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасним трендом світової архітектури вважаються, за Ф. Ванг (F. Wang), напрями геоміміки (geomimicry), біоміміки (biomimicry) (Хове, 2012, с. 9). За тлумачним словником Колінз (Collins), біоміміка — імітування життя, користуючись штучними біологічними системами. Геоміміка — імітування реального поселення (геополісу), відтворюючи будівлі, ландшафт тощо (Ванг (Wang), 2016, с. 25). Геоміміка уможливує появу визначних пам'яток в будь-якій частині світу.

Розглядаючи архітектуру як структуру або проект будь-чого, а суспільство — як об'єкт імітування, ми можемо припустити, що так звана *соціоміміка* (sociomimicry) — це імітування суспільного життя, використовуючи його структуру, яка була створена штучно.

На нашу думку, учнівська спільнота Дальтон-школи нагадує суспільство в мініатюрі. Риси соціоміміки в Дальтон-школі можна простежити в трьох її компонентах: організація навчального процесу; побудова структурних підрозділів Дальтон-школи; вертикаль учнівської влади Дальтону.

Розглядаючи соціомімічний аспект першого компонента, а саме організацію навчального процесу Дальтон-школи, або Дальтону, зауважимо, що засновниця Дальтон-плану та Дальтон-школи — Х. Паркхерст була глибоко переконана, що школа повинна виступати як тренувальний соціальний майданчик для учнів (Паркхерст (Parkhurst), 1922). Елементами навчання в такій школі має бути імітація взаємовідносин між членами суспільства, ефективне функціонування і найголовніше, підготовка учнів до взаємодії в дорослому суспільстві, які в майбутньому стали б його активними та ініціативними членами

У американській Дальтон-школі навчальний процес відбувається за Дальтон-планом, який від початку заснування (20-ті р. XX ст.) мав назву Дальтонський Лабораторний план, що передбачає перш за все наявність лабораторій як для індивідуальних, так і групових практичних занять з предметів. Дальтон-школа налічує близько десяти навчальних лабораторій для опанування математики, англійської мови та літератури, архітектури, історії, фотографії, також мовну лабораторію, наукову лабораторію та комп'ютерні лабораторії.

Три складових частини класичної моделі Дальтон-школи полягають в розробленому Паркхерст 3-ступеневому плані, який залишається структурною основою Дальтонської освіти: Дім (House), Завдання (Assignment), Лабораторія (Lab).

Дім (House) — умови, наближені до домашнього комфорту (наявність робочого місця, свобода вибору де і з ким виконувати завдання); (наслідуючи модель М. Монтессорі).

Завдання (Assignment) — складова частина Дальтон-плану, котра передбачає індивідуальну траєкторію навчання (навчальний план), враховуючи індивідуальні особливості учня і рівень розвитку його здібностей до навчання. Виконання завдань передбачає вибір способів, прийомів та темпу навчання.

Лабораторія (Lab) — це час в розкладі учня, призначений для самостійної роботи над завданням, а також для участі в заняттях, створюючи тим самим **соціальну лабораторію**, де привалює суспільне життя та ситуації, наближені до тих, з якими людина стикається в суспільстві. Дальтон-школа асоціюється з педагогікою «співробітництва», оскільки основні принципи Дальтон-плану полягають в єдності свободи, співробітництва та самостійності.

До основних принципів навчання Дальтон-школи відносимо три нижченаведені.

Перший принцип Дальтон-плану — **принцип свободи**. Передбачається не лише інтелектуальна свобода, а й свобода пересування в межах не тільки класної кімнати, а й школи. Завдання складені таким чином, що задля їхнього виконання може бути необхідне використання шкільної бібліотеки, лабораторій, шкільного комп'ютерного центру, порада консультанта (однокласника, старшого учня або вчителя) без обмеження часовими рамками академічного часу, а також свобода у виборі джерел інформації.

Другий принцип Дальтонського лабораторного плану — **співробітництво**. Першочергово виступають відносини «учитель-учень», де в педагогічному процесі суб'єктом виступає вчитель, а учень — об'єктом навчання. Отримуючи інформацію

не лише від вчителя та пропускаючи її через своє розуміння, приймаючи ті чи інші рішення — учень стає тим самим суб'єктом навчання для самого себе. Співробітництво стикає два суб'єкти одного педагогічного процесу на засадах партнерства. На другому місці виступають відносини «учень-учень». Дальтон-план побудовано на залучанні усіх суб'єктів педагогічного процесу до співробітництва на самих початкових етапах навчання (передбачається навіть особливе розташування меблів класної кімнати).

Принцип **самостійності** є третім принципом Дальтон-плану. Сюди відносимо самостійну пошукову діяльність учнів, вибір маршруту свого розвитку, а також самостійність дій в прийнятті рішень та відповідальності за свій вибір.

Усі три принципи поєднані принципом **гуманізму**.

Соціомімічним аспектом другого компонента, вважаємо будову шкільної громади Дальтону, яка нагадує прототип суспільної громади. Шкільна громада заснована на принципі взаємодії між самими учнями, учнями та вчителями, батьками та вчителями. Шкільна філософія Дальтону робить наголос на «взаємній повазі та співробітництві між учнями та дорослими» (Паркхерст, 1922). Ми розрізняємо соціомімічний аспект в наявності суспільних норм і установ, суб'єктів та елементів соціального спілкування.

Дальтон-школа, за Евеліною Дьюї (1922), характеризується як спроба організації школи, яка поєднала потреби сучасної освіти в умовах загальноосвітньої школи, в якій «наближена до життя» якість плану дозволить учням трансплантувати поведінку та навички поза стінами класної кімнати без будь-якого втручання з боку вчителя.

Разом з Х. Паркхерст Евеліна Дьюї вважала, що «життєво-схожа» якість вищевказаної педагогічної моделі дозволить учням трансплантувати поведінку, яку засвоєно під час шкільного навчання без прямого втручання вчителя, в соціальний аспект життя (Хольт, 1994, с. 84). Очікування Паркхерст виявили вплив «центрованої на учні» прогресивної педагогіки, яка передбачала, що учні мають природні знання, які будуть керувати ними в процесі індивідуального навчання.

З 1919 р. навчальний заклад відомий як конструктивістська елітна приватна школа, яка вважається однією з найбільш інноваційних моделей реформ у сфері освіти. Дальтон-школа залишається взірцем сприйняття сміливого бачення нового прогресивного американського підходу до освіти. За результатами рейтингового оцінювання відомих американських аналітичних видань, Дальтон-школа як престижний приватний навчальний заклад займає місце на початку списків. . Деталізована інформація наведена в табл. 1.

Таблиця 1 — Результати рейтингових оцінок Дальтон-школи з-поміж приватних навчальних закладів США (2003–2018 рр.)

№ з/п	Рік	Зайняте місце	Видання	Посилання
1.	2003	3 з 65	Уорс (The Worth)	http://www.worth.com/the-new-school/
2.	2003	8 з 10	Уол Стріт Джорнал (Wall Street Journal)	http://webreprints.djreprints.com:80/wsj_tuition_040104.pdf
3.	2010	13 з 55	Форбс (The Forbes)	https://www.forbes.com/pictures/fl45mj/americas-best-prep-sc/#367ff2134ea0
4.	2014	10 з 25	Бізнес Інсайдер (Business Insider)	https://www.businessinsider.com/best-private-high-schools-america-2014-11
5.	2018	5 з 8000	Ніч (The Niche)	https://www.niche.com/k12/search/best-private-high-schools

Варто зауважити: проаналізувавши вищезазначені аналітичні видання, можна стверджувати, що рейтингові оцінювання приватних шкіл США складаються за чіткими

ми критеріями, згідно з ретельним аналізом даних Міністерства освіти США, а саме: учнівські оцінки за результатами тестування; дані коледжів про кількість студентів, які вступили з приватних шкіл; відгуки батьків та учнів про навчальне середовище закладів освіти. Отже, очевидно, що Дальтон-школа як на початку ХХ, так і на початку ХХІ ст. стабільно займає одну з домінантних позицій серед приватних навчальних закладів країни.

Класична Дальтон-школа в Нью-Йорку складається з таких закладів: «Малий Дальтон» (Little Dalton), який охоплює молодшу школу; «Великий Дальтон» (Big Dalton) — для учнів середньої та старшої шкіл. Будова Дальтон-школи в м. Нью-Йорк на прикладі структури старшої школи (Big Dalton) складається з таких провідних підрозділів: адміністративного, академічного, спортивного, кураторського, медичного, технологічного та підрозділу соціальних проєктів.

У контексті соціомімічного аспекту за третім напрямком у взаємодії шкільної спільноти Дальтону ми розрізняємо також наявність елементів державності. Вони полягають у формі організації учнівського правління. Учнівський Уряд очолює влада, яка має публічний характер управління, котрий передбачає діяльність у загальному інтересі, вирішування завдань, що мають значення для всіх членів учнівської спільноти. Учнівський Уряд реалізовує повноваження через систему спеціально створених комітетів, клубів, організацій, за допомогою яких здійснюється керівництво та розвиток громади.

У діяльності учнівського Уряду ми вбачаємо функціонування шкільної учнівської громади старшої Дальтон-школи, яке наближене до взаємовідносин між членами суспільства і, найголовніше, підготовку до взаємодії в дорослому суспільстві, усвідомлення та прийняття активної участі в процесах, які відбуваються в ньому.

Дальтонський учнівський Уряд виступає форумом для громадського обговорення та координатором учнівських комітетів.

Уряд Дальтон-школи спирається на Конституцію, яка налічує сім статей. Конституція Дальтон-школи базується на демократичних засадах шкільного самоврядування. Учні набувають практичні навички взаємодії в шкільній структурі самоврядування, маючи право голосу, відчуття самоповаги та поваги один до одного.

Асамблея Дальтон-школи складається з усіх студентів факультетів, та тих, хто має право голосу під час її сесій. Асамблея розглядає й голосує за резолюції та проєкти, окрім питань стосовно студентського бюджету, затвердження або розпуску Кабінету. Кабінет очолює Президент. До Кабінету входять Віце-президент, Казначей Комітету, представники Студентської ради, Президенти паралелей та інші офіційні особи, призначені Президентом. Кабінет відповідальний за координацію посадових обов'язків, попередній розгляд проєктів, які виносяться на розгляд Асамблеї, витрати фондів студентської казни (до 800\$, витрати понад 800\$ узгоджуються шляхом голосування на сесії Асамблеї), попередній розгляд студентського бюджету, узгодження усіх позик.

Уряд Дальтон-школи складається з 10 комітетів, передбачених ч. 1 ст. II Конституції: «Блакитний прапор» (Blue flag); «Громадська служба» (Community Service); «Комітет з навчання» (Curriculum «Дальтоніан» (Daltonian)); «Комітет з навколишнього середовища» (Environment); «Мистецький комітет» (Fine arts); «Комітет з прав людини» (Human rights); «Інтра-школа» (Intra-School Activity (ISAC)); «Комітет з виконавського мистецтва» (Performing Arts (PAC)); «Щорічник» (Yearbook).

Висновки. Отже, Дальтон-школа нагадує суспільство в мініатюрі. Соціоміміка в Дальтон-школі зображається в трьох компонентах. По-перше, характеризуючи форму організації навчання, ми дійшли висновку, що Дальтон-школа має прототип соціальної лабораторії, виховуючи активних та ініціативних громадян. По-друге, соціомімічний аспект простежується в механізмі шкільної організації учнівської спільноти, ми вбачаємо

в ньому публічний характер, визначаємо його як систему спеціально створених комітетів, клубів, організацій. По-третє, імітування елементів державності. Вони полягають у формі організації учнівського правління. Учнівська влада Дальтону передбачає Уряд, Кабінет, діяльність, обумовлена Конституцією, здійснюється реалізацією повноважень. На прикладі архітектури учнівської спільноти Дальтон-школи ми можемо назвати *соціомімікою* імітування учнівською спільнотою суспільства. *Соціомімічним аспектом* вважаємо наявність рис імітування соціальної структури шкільною громадою в межах школи, котру ми можемо вважати соціальною лабораторією, створеною штучно, при розгляді механізму організації шкільної учнівської спільноти (Дальтон-школи).

Список літератури

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М. : Academia, 2004. С. 40–46.
2. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М. : Прогресс. 1969. С. 20–25.
3. Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества. М. : Прогресс. 1976. С. 89–93.
4. Каку М. Майбутнє людства. 2019. URL : <https://youtu.be/eMxmDPDyQ7o>.
5. Holt M. Dewey and the “Cult of Efficiency”: Competing Ideologies in Collaborative Pedagogies of the 1920s. *Journal of Advanced Composition*, 1994. Vol. 14 (1). P. 73–92.
6. Parkhurst, H. Education on the Dalton plan. New York : E. P. Dutton and Company, 1922. 304 p.
7. The Dalton High School Course Catalog, New York, NY : Dalton, 2012. 90 p.
8. The Forbes. URL : <https://www.forbes.com>
9. The High School Handbook, New York, NY : Dalton, 2012. 73 p.

References

1. Bell, D. (2004). *Gryaduschee postindustrialnoe obschestvo. Opyit sotsialnogo prognozirovaniya* [The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting]. Moscow, Academia Publ., 474 p.
2. Galbraith, J. (1969). *Novoe industrialnoe obschestvo* [New Industrial state]. Moscow, Progress Publ., 608 p.
3. Galbraith, J. (1976). *Ekonomicheskie teorii i tseli obschestva* [Economic theories and public purposes]. Moscow, Progress Publ., 408 p.
4. Kaku, M. (2019). *Maibutnie liudstva* [The future of humanity]. Available at : <https://youtu.be/eMxmDPDyQ7o> (accessed 20 December 2020).
5. Holt, M. (1994). Dewey and the “Cult of Efficiency”: Competing Ideologies in Collaborative Pedagogies of the 1920s. *Journal of Advanced Composition*, vol. 14 (1), pp. 73–92.
6. Parkhurst, H. (1922). Education on the Dalton plan. New York, E. P. Dutton and Company Publ., 304 p.
7. The Dalton High School Course Catalog (2012). New York, Dalton Publ., 90 p.
8. The Forbes (2019). Available at : <https://www.forbes.com> (accessed 20 August 2019).
9. The High School Handbook (2012). New York, Dalton Publ., 73 p.

Дата надходження рукопису 21.11.2020

Objective. *The objective of the article is to analyze the architecture of the Dalton school community; to formulate the concept of “sociomimicry”, “sociomimic aspect”; to determine the sociomimic aspect in the context of the form of organization of education ac-*

ording to Dalton-plan, which is characterized as interaction within social laboratories, in the construction of structural units of Dalton-school and in student government..

Methods. The main scientific results are obtained using the method of theoretical generalization, which allowed to determine the ideas and principles of the Dalton-School; the comparative and pedagogical method is used to compare historical and pedagogical phenomena, events and facts of socio-cultural life of the research topic; the problem-genetic method is applied to substantiate the provisions of historical experience and the introduction of the sociomimic aspect of the Dalton-School in the practice of modern alternative educational institutions.

Results. Having considered an architecture as a structure or project of anything, and society as an object of imitation, we assume that the so-called sociomimicry is an imitation of social life, using its structure, which is created artificially. The features of sociomimicry in the American Dalton-School can be traced in the following components: the organization of the educational process; construction of structural subdivisions of the Dalton-School; Dalton student power vertical. There is an imitation of the social structure of the school community within the school, which we can consider a social laboratory, created artificially, which can be considered the so-called «sociomimic» aspect when speaking about the mechanism of organization of the school student community Dalton-School. Theoretical analysis of the form and content of the architecture of the student community of the American Dalton-School allows us to highlight the sociomimic aspect of the construction of the form of school organization.

Key words: sociomimicry, sociomimic aspect, Dalton-school, alternative form of study.

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-21-26

УДК 82:176.8 (045)

Зінченко В. М.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272

Рибалка Н. В.,
асистент

e-mail: rybalka@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3804-6875

ПЛАГІАТ У СТУДЕНТСЬКИХ РОБОТАХ

Zinchenko V. M.,
PhD in Pedagogical
sciences
Associate Professor
Rybalka N. V.,
Assistant Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3080-4272
e-mail: rybalka@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3804-6875

PLAGIARISM IN STUDENTS' WORKS

***Мета.** Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати найбільш поширені підстави розвитку студентського плагіату, а також визначити напрями його запобігання.*

***Методи.** Було використано метод аналізу документів, зокрема опрацьовано: наукову літературу, тексти законів України; практичний метод — добір фактичного матеріалу, формулювання висновків про виявлення плагіату в роботах, його уникнення та заходи, які дозволяють максимально підвищити ступінь оригінальності.*

***Результати.** Плагіат у студентських роботах є не менш небезпечним, ніж плагіат науковців, літераторів та інших творців. Небезпечність студентського плагіату полягає в тому, що, по-перше, використання чужих результатів інтелектуальної власності стає нормою і не розглядається як правопорушення; по-друге, погіршується якість підготовки майбутніх фахівців; по-третє, істотно знижується якість наукової діяльності.*

Звертаючись до дослідження основних причин плагіату в роботах студентів, слід зазначити, що всі випадки привласнення авторства можна поділити на два види: ненавмисний плагіат (є найбільш прийнятний в наукових роботах) та навмисний. Ненавмисний плагіат допускається у зв'язку з відсутністю в учнів (студентів) необхідних знань у сфері авторського права, а також порядку використання наукових праць інших авторів. Навмисний плагіат — це свідоме привласнення учнями, студентами авторства на чужі твори, видання чужих робіт за власні. Метою плагіату для студента є спрощення процесу навчання, покращення якості власних наукових робіт за рахунок включення до них фрагментів чужих робіт, які написані фахівцями, своєчасне виконання отриманого завдання (реферату, курсової чи дипломної роботи). Звичайно, навмисний плагіат є більш небезпечним, але якщо вчасно не вживати заходів з недопущення ненавмисного плагіату, привласнення авторства на чужі твори поступово ввійде в норму й стане звичним явищем.

***Ключові слова:** плагіат, студентські роботи, академічна доброчесність, види плагіату.*

Постановка проблеми. Сьогодні пошук інформації набагато менш трудомісткій, ніж її обробка та аналіз. При підготовці роботи студент обмежується використанням Інтернету, а не посібників, що не розвиває його аналітичні навички [1].

Студенти не мають бажання аналізувати задану тему, аргументуючи, що вони все одно не зможуть досягти тієї якості роботи, якого від них вимагають. Але в процесі написання роботи найбільш важливими є особисті висновки автора, його бачення питання. Доволі складним є досягнення результативності такого підходу, адже тут багато залежить від бажання викладача налагодити взаємодію зі своїми учнями.

Щороку проблема плагіату стає більш актуальною, адже плагіат починає формуватися на рівні ринку. З'являються спеціалізовані сервіси, що займаються написанням готових робіт, однак запозичують всю інформацію з інтернету, тому й виходить плагіат. У результаті маємо псевдознання у студентів. Але, на жаль, плагіат використовують не тільки учні, існує багато випадків плагіату в роботах науковців. Академічний плагіат — проблема, що формується на державному рівні, а це вже потребує конкретних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Плагіат — це привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора [2].

Проблеми плагіату в роботах студентів та учнів досліджують І. Груздо, В. Зінченко, О. Харитонova, І. Шостак, В. Шинкаренко та інші. При цьому увага переважно приділяється проблемі виявлення плагіату в студентських роботах та присвячується дослідженню переваг і недоліків спеціальних програм виявлення запозичень у текстах. Водночас не менш важливе значення має встановлення причин плагіату в роботах учнів та студентів задля визначення ефективних напрямів його попередження.

У статті А. Мельниченка «Прояви академічної нечесності» подано дані щодо «результатів опитування американських студентів, серед яких більш — ніж 75 % зізналися, що вдаються до обману в процесі навчальної діяльності, а 68 % — визнають факти копіювання матеріалів з Інтернету без відповідних посилань на першоджерела» [3, с. 109].

В. Зінченко у своїй роботі «Академічна доброчесність як основа сучасного процесу» зазначає, що, провівши опитування серед студентів I курсу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, на питання «Чи доводилося Вам в житті списувати?» студенти відповіли позитивно. Часто доводилось списувати 58 % опитаних; нечасто — 31 %; відповіли «бувало» 11 %. Більшість (75 % опитаних студентів) причиною списування називали — «не довчив/не вивчив»; у 7 % не було часу вчити; важкими видались завдання — 8 %; невпевненість у собі спонукала до списування 4 %; погана пам'ять, хвилювання — 5 %; 1 % студентів назвав причиною списування лінощі [3, с. 200].

Мета статті — з'ясування найбільш поширених підстав розвитку студентського плагіату, а також визначення напрямів його запобігання.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати найпоширеніші підстави розвитку плагіату в роботах студентів;
- 2) визначити основні причини запозичення в студентських роботах;
- 3) класифікувати види плагіату;
- 4) розробити способи уникнення плагіату.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкий розвиток технологій, інформатизація суспільства та вільний доступ до продуктів інтелектуальної власності полегшують процес використання й поширення інформації. У той же час все більших обертів набувають процеси несумлінного запозичення, присвоєння і використання чужих ідей та матеріалів. На жаль, це є особливо розповсюдженим у студентських і наукових колах та кваліфікується як плагіат.

Щодня усе частіше в засобах масової інформації з'являються новини про виявлений плагіат у наукових працях відомих політичних, наукових діячів, у музичних

композиціях. На жаль, у сучасних умовах плагіат став невід'ємним супутником творчої, інтелектуальної діяльності. Причин тому чимало, однак умовно їх можна поділити на дві категорії. Перша – це технічний розвиток, у наслідок якого суттєво спрощено доступ до різних об'єктів права інтелектуальної власності, їх копіювання, тиражування, розміщення в мережі Інтернет. І якщо для користувачів це велике благо, то для авторів — серйозне лихо. Друга — неповажне ставлення до чужої інтелектуальної праці, нехтування приписами чинного законодавства, низький рівень правової культури. Саме друга причина є головним фактором, який обумовлює стрімкий розвиток плагіату.

«Як правило, основна увага приділяється боротьбі з плагіатом, який виявляється в наукових, художніх, літературних творах. При цьому учнівському та студентському плагіату приділяється недостатньо уваги. Пов'язано це з тим, що роботи учнів і студентів не поширюються серед широкого кола осіб. Фактично з роботою ознайомлений учень, студент, науковий керівник. Відповідно, автори не мають можливості виявити випадки привласнення авторства на їх роботи» [8].

Студенти навіть не здогадуються, що своїми діями тільки розвивають «ринок» плагіату. Адже через це зростає потреба в конторах, що надають послуги з написання робіт. Якраз покупці, а ними дуже часто є студенти, розвивають попит на такі послуги, а максимум свободи для крадіжки чужої інтелектуальної власності дає ігнорування вказаної проблеми з боку влади.

Плагіат у роботах учнів і студентів є не менш небезпечним, ніж плагіат науковців, літераторів та інших творців. І ця небезпечність полягає в тому, що, по-перше, запозичення чужих результатів інтелектуальної власності стає нормою й не розглядається як правопорушення; по-друге, погіршується якість підготовки майбутніх фахівців; по-третє, суттєво знижується якість наукової діяльності.

Г. О. Ульянова наводить основні причини плагіату в роботах учнів і студентів:

«По-перше, недостатній рівень знань у сфері права інтелектуальної власності. Ця причина плагіату є досить поширеною як серед школярів, так і серед студентів. Наведемо приклад: навчальна дисципліна «Правознавство», у рамках якої учні отримують базові знання про права інтелектуальної власності, як правило, починає викладатися з 9 класу» [8].

Однак наукові роботи починають писати раніше, адже відповідно до Правил проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України в конкурсі можуть брати участь учні 7–8 класів [5].

Отже, набуваючи знання з інших предметів (хімії, фізики, біології тощо) та готуючи наукові роботи, учні не завжди мають достатній рівень знань із питання дотримання авторських прав третіх осіб.

«По-друге, звернення до мережі Інтернет під час навчання та виконання завдань, а також стрімке збільшення цієї проблеми серед студентів. В Інтернеті достатньо легко й швидко можна знайти будь-яку інформацію. На сайті вільної енциклопедії Вікіпедія можна знайти відповідь на безліч питань із різних галузей знань. При цьому учні практично ніколи не звертають увагу на джерело та автора інформації. Використовуючи інформацію з певного сайту, учень чи студент може стати ненавмисним плагіатором» [8].

«По-третє, небажання самостійно виконувати наукову роботу. Відсутність зацікавленості в проведенні власного дослідження, виконання роботи лише заради отримання певної оцінки або виконання обов'язкових завдань, передбачених навчальними планами, досить часто стає причиною використання чужих праць без будь-якої їх обробки» [8].

Кожна з відокремлених причин плагіату заслуговує на увагу. Разом із тим здається, що більш небезпечною є остання, адже вона є результатом ставлення учнів і студентів до навчання та виражає їх свідомий вибір плагіату замість індивідуальної творчої роботи.

На практиці виокремлюють такі види плагіату:

- 1) копіювання чужої роботи (як без, так і з відома) та оприлюднення її під своїм іменем;
- 2) подання суміші власних та запозичених в інших аргументів без належного цитування джерел;
- 3) перефразування чужої роботи без належно оформленого посилання на оригінального автора або видавця [6].

Виявити плагіат у роботах студентів можливо декількома шляхами, зокрема використовуючи спеціальні комп'ютерні програми, а також оцінюючи якість виконаної роботи, стилістику викладу матеріалу й загальний рівень знань студента, його володіння предметом, з якого написано роботу тощо.

«З метою уникнення плагіату Н. В. Стукало та О. Л. Притикіна пропонують студенту:

- планувати наукове дослідження;
- ретельно підготуватись до дослідницької роботи, працюючи з інформаційними джерелами;
- консультуватися з науковим керівником;
- дотримуватись балансу між запозиченими і власними ідеями;
- робити примітки;
- у разі наведення власних ідей поряд із цитуванням іншого джерела потрібно переконатися в чіткому їх розрізненні;
- бути обережними при перефразуванні» [7]. Навіть у разі заміни слів автора оригінального тексту при збереженні основної ідеї посилання є необхідним.

Важливо пам'ятати, що академічна нечесність деструктивно впливає на академічне життя університету, ставить під загрозу якість освіти та знецінює її. Виходячи з вищезазначеного, ми маємо зрозуміти, що науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти мають запропонувати шляхи підвищення принципів академічної доброчесності, навчити студентів формулювати й доводити власні думки, гіпотези й висновки, оформлювати академічний текст відповідно до властивих для української мови норм [3, с. 201].

Чудовим засобом для запобігання дій, що порушують академічну гідність (обман, фабрикація, плагіат), може слугувати підписання кодексу академічної «чесності» університету, що ґрунтується на принципі довіри. Відчуття відповідальності за свої дії сприяє вихованню академічної честі серед студентів.

Попри те, що більшість студентів не сприймає плагіат як негативне явище, видання чужих робіт за власні може негативно позначитись на професійному майбутньому студента-плагіатора.

Висновки. Таким чином, плагіат у роботах учнів і студентів може допускатись як свідомо, так і несвідомо у зв'язку з недостатністю необхідних знань із використання чужих наукових праць.

Попередження учнівського та студентського плагіату має передбачати комплекс заходів: від роз'яснення умов правомірного використання чужих творів до встановлення санкцій за плагіат. Адже за умови відсутності негативних наслідків від виявлення плагіату в наукових роботах побороти таке негативне явище буде доволі важко.

Важливо вміти правильно цитувати вихідне джерело, прагнути до відмінної структури та не використовувати фрази, які зустрічаються у першоджерелі. При цьому

важливо не змінити значення тексту, а також дозволити ідеям, які фігурують у дослідженні, контрастувати з ідеями іншого автора та новітніми даними.

Отже, уникнути некоректного запозичення чужих думок і виводів не так вже і складно. Необхідно дотримуватися нескладних правил цитування й перефразовування, чітко виокремлюючи ідеї, запозичені з інших джерел, і не забуваючи про те, що будь-яка наукова праця припускає наявність не тільки полеміки, але й висновків самого автора [6].

Норми та складові академічної культури слід популяризувати серед студентів, і в цьому повинні бути зацікавлені самі ж науковці, що викладають в університетах. Поширення професійної етики та норм може бути одним із найбільш ефективних засобів боротьби з плагіатом. А також забезпечення і дотримання академічної доброчесності — важливе й невідкладне завдання, пріоритетний напрям діяльності української науково-освітньої спільноти [3, с. 201].

Список літератури

1. Апшай Н. І. Підвищення культури студентів в умовах інформатизації освіти. *Проблеми фізичного виховання*. 2010. № 5. С. 3–5.
2. Горбунова В. В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях : навч. посіб. К. : Професіонал, 2007. 208 с.
3. Зінченко В. М. Академічна доброчесність як основа сучасного процесу. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. 2020. Вип. 31. Том 3. С. 198–205. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_3/33.pdf.
4. Мельниченко А. Прояви академічної нечесності. *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету* / за заг. ред. : Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ : Таксон, 2016. С. 107–120.
5. Про проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України у 2013/2014 навчальному році : Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.11.2013 р. № 1554. URL : http://man.gov.ua/ua/resource_center/normative_legal_base.
6. Вільна енциклопедія «Вікіпедія». URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82>.
7. Стукало Н. В., Приतिकіна О. Л. Методичні вказівки для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, написання курсових робіт (проектів). Дніпропетровськ : Свідлер А. Л., 2012. 56 с.
8. Ульянова Г. О. Плагіат у роботах школярів та студентів: актуальна проблема сьогодення. URL : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/68890/%C3>.

References

1. Apshai, N. I. (2010). *Pidvyshchennia kultury studentiv v umovakh informatyzatsii osvity* [Improving the culture of students in the context of informatization of education]. *Problemy fizychnoho vykhovannia* [Issues of Physical Education], no. 5. pp. 3–5.
2. Horbunova, V. V. (2007). *Eksperymentalna psykhohohiia v skhemakh i tablytsiakh* [Experimental psychology in diagrams and tables]. Kyiv, Profesional Publ., 208 p.
3. Zinchenko, V. M. (2020). *Akademichna dobrochesnist yak osnova suchasnoho protsesu* [Academic integrity as the basis of the modern process]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka* [Actual

problems of Humanitarian sciences], iss. 31, vol. 3, pp. 198–205. Available at : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_3/33.pdf.

4. Melnychenko, A. (2016). *Proiavy akademichnoi nechesnosti* [Manifestations of academic dishonesty]. *Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu* [Academic integrity as a basis of sustainable development of the university]. Kyiv, Takson Publ., pp. 107–120.

5. Ministry of Education and Science of Ukraine (2013). Order “On carrying out of the All-Ukrainian contest-defense of research works of pupils — members of Small Academy of Sciences of Ukraine in 2013/2014 academic year” on 05.11.2013 no. 1554. Available at : http://man.gov.ua/ua/resource_center/normative_legal_base.

6. *Vilna entsyklopediia “Vikipediia”* [Free encyclopedia of “Wikipedia”]. Available at : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82>.

7. Stukalo, N. V. & Prytykina, O. L. (2012). *Metodychni vказivky dlia studentiv z pytan samostiinoho opratsiuvannia fakhovoi literatury, napysannia kursovykh robit (proiektiv)* [Methodical instructions for students on issues of independent study of professional literature, writing term papers (projects)]. Dnipropetrovsk, Svidler A. L. Publ., 56 p.

8. Ulianova, H. O. *Plahiat u robotakh shkoliariv ta studentiv: aktualna problema sohodennia* [Plagiarism in the works of schoolchildren and students: an urgent problem of today]. Available at : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/68890/%C3>.

Дата надходження рукопису 05.11.2020

Objective of the research is to find out the most common reasons for the development of student plagiarism and to identify the ways to prevent it.

Methods. The following methods are used in the process of the research: method of analysis of documents, in particular the authors worked out scientific literature, laws of Ukraine; practical method — selection of factual material, formulation of conclusions about the detection of plagiarism in the works, its avoidance and measures that allow to maximize the level of originality.

Results. Plagiarism in students' work is no less dangerous than plagiarism of scholars, writers, and other creators. The danger of student plagiarism is that, at the first, the use of the others' intellectual property results becomes a norm and is not considered an offense; at the second, the quality of training of future specialists is deteriorating; at the third, the quality of scientific activity is significantly reduced. Turning to the study of the main causes of plagiarism in students' work, it should be noted that all cases of appropriation of authorship can be divided into two types: unintentional plagiarism (the most widespread in scientific works) and intentional. Unintentional plagiarism is permissible due to the lack of the necessary knowledge in the field of copyright by the students, as well as the use of scientific works of other authors. Deliberate plagiarism is the conscious appropriation by students of authorship of the others' works, the publication of these works as their own. The purpose of plagiarism for the student is to simplify the learning process, improve the quality of their own scientific work by including in them fragments of other people's works, which are written by specialists, timely completion of the task (abstract, coursework or diploma paper). Of course, intentional plagiarism is more dangerous, but if measures to prevent unintentional plagiarism in time are not taken, the appropriation of authorship of other people's works will gradually become normal and become commonplace.

Key words: plagiarism, students' works, academic integrity, types of plagiarism.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПРОСТОРУ

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-27-37

УДК 811.111'27:159.942 (045)

Куц М. О.,
канд. пед. наук,
асистент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: kuts_mo@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9419-5926

Уголькова М. І.,
студентка

e-mail: ugoalkova_mi@gmail.com

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ ПРИ СТВОРЕННІ ЕМОЦІЙНОГО ПІДТЕКСТУ У ТВОРАХ «ГАЙНСЬКОГО ЦИКЛУ» УРСУЛИ К. ЛЕ ГУЇН

Kuts M. O.,
PhD in Pedagogical
sciences
Assistant Professor
Uholkova M. I.,
Student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: kuts_mo@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9419-5926
e-mail: ugoalkova_mi@donnuet.edu.ua

LANGUAGE MEANS OF EXPRESSION WHILE EMOTIONAL IMPLIED SENSE CREATION IN THE WORKS OF THE "HAINISH CYCLE" BY URSULA K. LE GUIN

***Мета.** Метою дослідження є лінгвостилістичний аналіз прози сучасної американської письменниці У. Ле Гуїн з точки зору її емоційної значущості та забарвленості, особливостей створення письменницею «емоційного підтексту» на прикладі романів «Гайнського циклу».*

***Методи.** Під час проведення дослідження використовувались метод інтерпретації, метод стилістичного експерименту, метод комбінаторного прироцнення смислу, метод асоціативного поля та метод регулятивного структурування,*

***Результати.** У процесі дослідження було встановлено, що стилістичне значення є частиною семантичної структури лінгвістичного знаку, хоча й виходить за межі мовної системи. Для того, щоб проаналізувати лінгвостилістичні особливості оповідань У. Ле Гуїн, нами було використано ідею семантики кадрів, розроблену Ч. Філмор, у якій дослідник пов'язує лінгвістичні знання з енциклопедією, де неможливо зрозуміти значення одного слова без доступу до всіх існуючих знань, які стосуються цього слова. Тобто слово активізує або викликає фрейм семантичного знання, що стосується конкретної концепції, до якої він посилається. Слова не лише виділяють окремі поняття, але також указують на певну перспективу, з якої розглядається кадр.*

«The Left Hand of Darkness» має право вважатися найбільш незвичайним романом Гайнського циклу. Цей роман надзвичайно багатий засобами художньої виразності, серед яких вирізняються метафори. Метафоричність роману декларується самою письменницею в передмові до нього. Велику роль у творі відіграють концептуальні метафори, які можна розбити на групи, що характеризують основні образи твору. Відзнакою авторського стилю є те, що авторка не висуває цілі показати образ темряви як негативний. Навпаки, У. Ле Гуїн закликає людей бачити в двох протилежностях єдине явище. Таким чином, концептуальні метафори в романі відіграють

важливу роль у розумінні проблематики твору. Коло проблем, розглянутих в романі, є значним. Вони охоплюють як серйозні соціальні питання, так і важливі психологічні поняття. Застосовувані й створені авторкою метафори підсилюють ефект присутності, ефект залученості до подій і урешті-решт сприяють глибшому розумінню авторського задуму.

Ключові слова: *емоційний підтекст, концептуальна метафора, моделі, семантика кадрів, слот.*

Постановка проблеми. ХХ століття пройшло під знаком підвищеного інтересу до емоційного підтексту як знакового фактора для формування культури особистості та суспільства. Емоційний підтекст є об'єктом дослідження багатьох наукових робіт, і кожен дослідник намагається по-своєму визначити місце цього феномена у мові та літературі всього людства загалом та окремих народів зокрема. Найбільш часто емоційний підтекст спостерігається у фантастичній літературі, завдяки єдиному принципу відображення дійсності, в якому елементи реальності поєднуються чудесним і надприродним шляхом. Це стало однією з підстав під час обрання теми цього дослідження.

Ім'я Урсули Кребер Ле Гуїн — одне з найгучніших в американській і світовій фантастиці. У створених У. Ле Гуїн творах синтезовані міфи й притчі, соціологічні та політологічні дослідження, роздуми щодо науково-технічного прогресу і багато іншого. Серед її творів особливо визначається низка романів і повістей, які об'єднані у два цикли: «Гайнській цикл» (романи «Світ Роканнона», «Планета вигнання», «Місто ілюзій», «Ліва рука п'єтми», «Слово для лісу і світу одне», «Тлумачі») і цикл «Земномор'я» (романи «Чарівник Земномор'я», «Гробниці Атуана», «На самому далекому березі», «Техану», «На інших вітрах»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість У. Ле Гуїн користується інтересом на Заході, де їй присвячено ряд дослідницьких робіт, у тому числі таких авторів, як Б. Атгебері, Дж. Бітнер, Д. Вінгроув, Б. Олдс та інших. Критична література обмежується низкою статей, серед авторів яких слід назвати М. Галіну, В. Гакова Н. Криницьку, Е. Озерову, А. Сапковського, І. Тогоєву та інших. Значне місце аналізу творчості У. Ле Гуїн приділила у своїй дисертації, присвяченій сучасній англо-американській фантастичній літературі, Л. Михайлова. У її роботі була зроблена успішна спроба визначити місце У. Ле Гуїн в сучасній фантастичній літературі, основні теми й особливості її творчості. Проте твори У. Ле Гуїн продовжують залишатися практично невичерпним джерелом для досліджень завдяки багатогранності таланту письменниці.

Аналіз літературної спадщини У. Ле Гуїн потребує використання розробок загальної теорії літератури, присвячених дослідженню мовних особливостей емоційного підтексту. Вивченням питань категорії експресії та споріднених з нею лінгвістичних понять займалися такі вчені, як О. Ахманова, А. Арнольд, Н. Бойко, В. Гак, О. Єфімов, Н. Лук'янова, В. Чабаненко, В. Шаховський та інші. Критика творчості У. Ле Гуїн включає монографії, наукові статті, в тому числі в довідково-енциклопедичних виданнях. Ці дослідження містять критичні узагальнення й текстуальні зіставлення. Актуальність роботи полягає, таким чином, у дослідженні мовних особливостей У. Ле Гуїн, роботи якої залишаються досить мало вивченими в Україні. Письменниця приділяє багато уваги моделюванню різних світів і культур, в основі яких лежить емоційний підтекст, виражений за допомогою літературних прийомів і засобів мовної виразності.

Метою дослідження є лінгвостилістичний аналіз прози сучасної американської письменниці У. Ле Гуїн з точки зору її емоційної значущості та забарвленості. Передусім, цей аналіз стосується особливостей створення письменницею «емоційного підтексту» на прикладі романів «Гайнського циклу».

Виклад основного матеріалу дослідження. Стилiстичне значення є частиною семантичної структури лiнгвiстичного знаку, хоча й виходить за межi мовної системи. Для того, щоб проаналiзувати лiнгвостилiстичнi особливостi оповiдань У. Ле Гуїн, нами було використано iдею семантики кадрiв, розроблену Ч. Фiлмор. Дослiдник пов'язує лiнгвiстичнi знання з енциклопедiєю, де неможливо зрозумiти значення одного слова без доступу до всiх iстотних знань, якi стосуються цього слова. Отже, слово активiзує або викликає фрейм семантичного знання, що стоується конкретної концепцiї, до якої вiн посилається (або висвiтлює, у смисловiй термiнологiї).

Семантичний кадр — це сукупнiсть фактiв, якi вказують на характернi риси, атрибути та функцiї денотата i характер його взаємодiї з речами, обов'язково з тими, що з ним пов'язанi [4]. Семантичний фрейм визначається як когерентна структура взаємозалежних концепцiй, пов'язаних з тим, що без знання їх усiх неможна отримати повного знання про кожен об'єкт, вони в цьому контекстi є на кшталт гештальта. Рамки заснованi на повторюваних переживаннях.

Слова не лише видiляють окремi поняття, але також вказують на певну перспективу, з якої розглядається кадр. Це, на думку Ч. Фiлмора, пояснює спостережувану асиметрiю в багатьох лексичних вiдносинах.

Хоча спочатку лише для лексем, семантика рамки тепер розширюється до граматичних конструкцiй та iнших бiльших i складнiших лiнгвiстичних одиниць, бiльшою чи меншою мiрою iнтегрованих у граматику побудови. Це становить головний семантичний принцип [5] пiд час лiнгвостилiстичного аналізу твору.

На пiдставi вищезазначеного було зроблено аналіз лексичного складу мови творiв У. Ле Гуїн в термiнах фреймiв та виокремлено такi слоти в предметнiй рамцi: 1) «хтось схожий», 2) «хтось такий, скiльки/багато», 3) «хтось є хтось» (щось)», 4) «хтось так», якi заснованi на мотивацiйних моделях метонiмiчного передання з атрибутивною характеристикою. Слот «хтось подiбний до» наведений у чотирьох моделях: людина i зовнiшнiй вигляд (Гоха не був справедливим до блондинки), людина i персонаж (Мосс був дурною iстотою), особа та нацiональнiсть (Гед був Гонтиш), людина i вiк (Handy був молодим чоловiком). Слот «хтось когось» наведений лише зразком — особистiсним та соцiальним статусом (принесенням кiльця Ерре Акбе), що характеризує соцiальну роль персонажа. Кiлькiсний слот «хтось, скiльки/багато» знаходить специфiку «правил iмен», важливих для гiперпростору, яка реалiзується насамперед в мотивацiйних моделях людини та декiлькох iмен (Tenar — Goha, Arha, ледi Тенар з Атуана) та особи i прiзвища (Таунсенд, Хендi, Бук, Хiзер) [7].

Слот «хтось щось» наведений у стосунках людини та дiяльностi (Гоха... будучи хорошим головою, помiтним господарем) [7]. Аналіз мотивацiйної основи моделей метонiмiчного перенесення предметної рамки дозволив виокремити основнi ознаки, що призвели до iдентифiкацiї характеру: зовнiшня характеристика (людина i зовнiшнiй вигляд, вiк), внутрiшня характеристика (особа i характер), дiяльнiсний аспект (особа та дiяльнiсть), виняткова особливiсть (особа та iм'я, особа та деякi iмена), етнiчна приналежнiсть (особа та громадянство).

Дiяльнiсть кадру наведена трьома слотами: 1) «хтось дiє на когось», 2) «хтось дiє за допомогою деяких», 3) «певнi причини». Слот «хтось дiє на когось» зображений у трьох моделях: людина i особа (Therri називається Мосс її iстинним iм'ям), людина i тварина (Мосс вилiкував тварин), людина i дракон (Therri дала iм'я дракону Калессіну); це означає, що сфера впливу характеру визначена. Слот «хтось дiє за допомогою деяких» декодує iнформацiю про використання iмпровiзованих засобiв у дiї та демонструється в трьох моделях: людина i артефакт (книги Огiона), людина i мова (Мосс,

що співає і промовляє заклинання), людина і терапевтичні дії (плющ розмазав мазь карамелі і всі опіки заживляються).

Моделі метонімічного перенесення цього каркасу формуються за такими принципами: 1) за об'єктами взаємодії та впливу персонажів — живих істот, людини (людини і людини), тварини (людини і тварини) та міфологічного походження (пес і дракон); 2) за формою допоміжного засобу при реалізації звичайного виду діяльності, за характером — вербальний (особистісно-мовний) та невербальний (людина і артефакт, людина і лікувальні засоби); 3) за намірами персонажів — доброго серця (людини і допомоги) і зла (особистості та служіння темним силам). Місцевий кадр «хтось існує тут, там» сприяє виявленню характеристик персонажів антропонімічних середовищ для різних місць в таких метонімічних моделях, як: людина і місце (Therru сіла на Gont), людина і походження (Goħa прийшов з Атуана до Навног, від Навног до Gont), які дають нам інформацію не тільки про їх поточне місцезнаходження, а й про їх минуле та походження.

Метафоричні моделі порівняльного каркасу реалізовані в двох слотах: 1) «деякий як щось», 2) «хтось, як хтось». Слот «someone like something» показаний такими моделями: людина і темрява (Therru бачив його як видуману і висвітлюючи темряву), людина і активність (Aunty Moss не був одружений, як і більшість відьом), а слот «хтось, як хтось» показано на моделях: людина і людина (у пісні Огіон буде відомий як Айхал Гонт), людина і об'єкт природи.

Метафоричні моделі — це людина і об'єкт природи всередині слота «хтось як хтось», поділений на такі моделі: людина і птах (вони називали його Спарроухоком, оскільки дикі яструби приходили до нього за його словами), людина і комаха (Goħa — це те, що вони називають маленьким веб-прядильним павуком на Gont), людина і тварина (Therru був як маленька тварина, яка ледве знає людську мову) [7].

Мотиваційною основою для моделей метафоричного перенесення в порівняльному кадрі є порівняння з істотами (людиною та людиною, людиною та об'єктом природи), неживими речами (людиною і темрявою, людиною та діяльністю) та тваринами (людина і птах, людина і комаха, людина і тварина), фактично з їх внутрішніми характеристиками, а не із зовнішніми.

Ядро поняття «Магія», як симуляція дійсності, об'єктивується насамперед знаковою магією, що не суперечить її лексикографічному тлумаченню. Ми можемо вказати деякі типи синонімів: семантичні (чарівність, чаклунство, чарівність, дурниця, чарівність), стилістичні та семантичні (заклинання, чарівність, ілюзія, чаклун, відьма, чарівник, маг, архмаг, заклинання, паттерн, виклик, перетворення, зілля, дракон).

Існує також багато метафор, які найбільш повно характеризують особливості магії у гіперреальному просторі Земної кулі, насамперед, як рушійну силу, яка контролює і спрямовує, сприяє і забороняє, визначає процеси та дії, а також фразеологізми, такі, як третє око, чарівники, ведьма, справжня відьма, дар оздоровлення, дар заклинання, принципи магії, принади для родючості, заклинання потенції, магія мистецтва, заклинання перетворень, заклинання змін, заклинання збурювань, заклинання знахідки, заклинання закріплення, принади і заклинання для роботи ілюзій, справжньої влади, темного мистецтва, любовного зілля, жіночої магії [7].

Магія — це гіперреальність, в якій існують персонажі. Таким чином, магія назви виявляється в присутності двох або більше імен героїв; магія жінки присутня в незначній кількості жінок в магичній ієрархії, тому вони займають найнижчий рівень; магія людини є, передусім, винятковою особливістю людей для створення магії; магія площі виявляється в фактичній топоніміці твору; магія чисел — у повторенні того ж числа (9) в різних інтерпретаціях; магія знання передбачає здатність її створити, а магія ре-

чей — це допоміжні засоби для творення магії; магія зла, темрява отримує свій вираз через темних істот, які переживають в мирному існуванні добрих магів і порушують рівновагу в світі; магія реінкарнації виявляється в здатності окремих персонажів набуті іншу форму і подобу; Магія Дракона — це також їх справжня особливість; магія слова наведена усно; магію символу ми бачимо в рунічних символах, а магію кольору — у відмінності протилежних кольорів (білого та чорного).

На фразеологічному рівні ефект гіперпростору досягається за допомогою фразеологічних одиниць-симуляторів реальності, які, за версією семантики, образно характеризують: 1) людину; 2) місце і час; 3) міфологічне поняття. PUS на ідентифікації людини містить соматичні, гендерні та тваринні компоненти. PUS із соматичним компонентом (28 одиниць у творі): 1) око (довге жовте око дракона); 2) тіло (звине залізно-темне тіло); 3) нос (вужий ніс і полум'яні ніздрі); 4) галстук (волохатий); 5) мова (губи і мова не утворюють слова); 6) серце (це було темне, дивне серце); 7) голова (світиться вогнем навколо її голови); 8) горло (її дихання спіймано в горлі); 9) шия (темна шия дракона); 10) коготь (недосяжні кігті); 11) шкіра (мішок шкіри); 12) ліктювий (криволінійний); 13) нога (стопа); 14) волосся (літаючі кінці її волосся).

Соматизм є основою створення образного значення фразеологізмів, що виявляє важливість людського тіла як чинника фізичного двома підгрупами: 1) жінка (жінка відьма) і 2) чоловік (людина-дракон). Перевага PUS з компонентом людини підкреслює гендерну асиметрію, характерну для гіперреального простору. PUS з тваринами (26 одиниць) є знаками з орнітологічним компонентом: 1) сокіл (не міг бути без соколу); 2) яструб (у ньому завжди був яструб), 3) крила (з крилами, як птахи). Ця група також включає в себе ПУС з компонентом на позначення рептилій: 1) ящірка (колюча, як ящірка); 2) змія, змій (змій-масштабний, вогник-змій). Останні компоненти є мотиваторами фразеологічного змісту симулякр, що вказує на важливість птаха як символу спілкування з повітряним елементом, свободою, а також рептиліями, наділеними мудрістю та хитрістю.

PUS на позначення місця і часу наведені групами ПК з тимчасовими та локальними компонентами. PUS на позначення місця (18 одиниць) — це, насамперед, одиничні компоненти: 1) земля (темна земля), 2) море (де море висихає), 3) захід (найдалший захід). ПК з тимчасовими елементами: 1) вік (кінець віку); 2) час (початок часу) — це підгрупа одиниць для вказівки часу [3]. PUS на позначення міфологічної концепції містять магичні та антропоморфні компоненти. PUS для знака магії (50 одиниць). Це найбільш численна підгрупа, що підтверджує головну роль цієї сутності в досліджуваному гіперреальному світі твору.

PUS на позначення антропоморфних істот (21 одиниця) містять знаки з компонентом дракона. Значна кількість PUS із цим компонентом (мова дракона) підкреслює роль драконів у створенні світу, оскільки вони є справжніми магичними істотами. Чисельна перевага PUS з магичним компонентом показала, що ця підгрупа є ядром фразово-семантичного поля циклу «Земномор'я». Близька периферія поля була PUS із соматичними, статевими, антропоморфними та аналітичними компонентами, тоді як віддалена периферія була підгрупою ПУС із локусом і тимчасовими компонентами.

Роман «The Left Hand of Darkness» — один із найбільш значущих творів Гайнського циклу Урсули Кребер Ле Гуїн. Роман має величезне значення для світової літератури, оскільки є одним із перших значних науково-фантастичних творів, написаних жінкою, яка зуміла відстояти своє право на існування в галузі, де раніше домінували виключно письменники-чоловіки.

«The Left Hand of Darkness» має право вважатися найбільш незвичайним романом Гайнського циклу. Його особливістю є дуже детальний з етнографічної точки зору

опис досить незвичайної інопланетної раси, яка раніше не була описана у фантастичній літературі. Оскільки жителі далекої планети Гетен є Андрогінами, читач відразу стає учасником захоплюючого діалогу з автором: На яких підставах функціонує суспільство, де немає гендерних ролей? Чи важлива стать для самовизначення людини? Чим живе людина, окрім статевих відносин?

Дія роману відбувається на далекій планеті Гетен, яку через холодний клімат називали Зимня. Міжпланетне об'єднання Екумена організовує місію на планету з метою встановлення відносин з двома гетеніанськими державами для обміну культурним та освітнім досвідом і для вільної торгівлі між планетами.

Роман надзвичайно багатий засобами художньої виразності, серед яких вирізняються метафори. Метафоричність роману декларується самою письменницею в передмові до нього. Велику роль у творі відіграють концептуальні метафори, які можна розбити на групи, що характеризують основні образи твору.

Назва роману частково розкриває центральну метафору твору. Головним у романі є образ Темряви. Асоціативно він передбачає існування образу Світу. Обидва образи Темряви і Світу, як протиставлені один одному, розкривають центральну ідею роману.

Загалом, у своїй творчості Урсула Ле Гуїн віддзеркалює концепцію про те, що всі предмети і явища в нашому світі мають два боки, які протиставлені один одному, але в сукупності створюють єдине ціле. Образ світу в романі складається з образів п'їтьми і світла, наведених когнітивними метафорами.

Метафора DARKNESS IS A BEING розгортається в таких висловлюваннях: the left hand of darkness; darkness lays behind my back; the darkness seemed to take forever coming on. Така метафора належить до онтологічних метафор, а саме до метафор суті. Так само метафора LIGHT IS A BEING є онтологічною метафорою суті: the gray light had soon died out; the dim light fragmented and died away creeping up the eastern wall; light fell; light came only through a slit in the rear door. Ці метафори невіддільні одна від одної. Вони відображають двоїстість світу, в якому живемо і ми, і герої романів У. Ле Гуїн, де без світла не буде темряви, а без темряви — світла.

Відзнакою авторського стилю є те, що авторка не висуває цілі показати образ темряви як негативний. Навпаки, У. Ле Гуїн закликає людей бачити в двох протилежностях єдине явище. Ця ідея прослідковується в усіх тематичних лініях твору. Зображуючи Андрогінне суспільство, У. Ле Гуїн доводить, що протилежні ролі чоловіка і жінки не є визначальними для виховання людини, для його становлення та розвитку як особистості. Головними є загальнолюдські якості, які людина набуває незалежно від статевої приналежності. Звернення до загальнолюдських цінностей відображає головну ідею циклу, а саме пошук гармонії і взаєморозуміння у Всесвіті.

Для розглядуваного твору характерне також одухотворення емоцій. Так, наприклад, на сторінках роману можна зустріти такі вирази: love had always forced me to act against my heart; shame pushed me out of stupor; but I had not known my cowardice lays so heavily in my belly; the anxiety had however infected me; my unease grows. Ці вирази можна узагальнити в онтологічну метафору EMOTIONS ARE BEINGS. Емоції, у концепції письменниці, наділені характеристиками живих істот, що не підкоряються людині, а, навпаки, управляють нею.

Серед усіх емоцій авторка особливо наголошує на страху — емоції з найбільш сильним впливом на особу. Онтологічна метафора FEAR IS A BEING наведена в такий спосіб: it grows in us, that fear; because only fear rules men; Fear is king; fear undoes his mission; fear outweighed caution in me; I would have let fear lead me around by the long way. Страх, як складний емоційний процес, у творі покладається в основу таких якостей, як патріотизм або субординація. Онтологічна метафора СТРАХ — ЦЕ СУТНІСТЬ

має особливе значення для Гайнського циклу, оскільки трапляється на сторінках декількох творів У. Ле Гуїн.

Образ зими також є одним з головних у романі. Таку назву — планета Зими (Зимня) носить на Екумене планета Гетен через холодний клімат. Зима і все що з нею пов'язане є одним з факторів, що впливають на поведінку і спосіб життя народу планети. Гетеніанці, як і будь-який північний народ, стримані і орієнтовані на збереження енергії всередині себе, тобто є по суті інтровертами. Тож, образ зими є важливим для характеристики гетеніанцев, він наведений поєднанням двох концептуальних метафор SNOW IS A BEING і ICE IS A BEING: the large soft snow danced about them; a heavy snow was falling; when the cold grew so extreme; I woke once and heard the snow ticking thick and soft on the tent; the ice-shapes stood on the plain of ice; then the three ice-shapes stooped down and sat with their knees drawn up and let the sun melt them. Ці онтологічні метафори нібито одухотворюють стихію. Вони виводять образ зими за межі простого опису природи навколо персонажів. Зима допомагає людям будувати відносини; саме зима згуртувала землянина Дженлі і гетеніанця Естравена у їх пригоді, оскільки була тією перешкодою, яку їм довелося разом подолати для досягнення мети, знайти спільну мову не лише для виживання, але й для співпорозуміння між різними культурами, до яких вони належать.

Ще одним фактором, який визначає характер гетеніанців, є Час. За існуючим станом справ, кожен рік на Гетені є першим, тобто планета нібито застигла в часі і просторі. Невипадково, що провідною рисою гетеніанців є консерватизм. У романі час має кілька ліній опису і ґрунтується на теорії відносності А. Ейнштейна. Читач бачить два тимчасові плани: першим є опис часу на планеті, а другий — час, який відчуває землянин Дженлі, перебуваючи на Гетені. Когнітивна метафора суті TIME IS A BEING (time was unorganized; only time could prove; hours and seconds passed) слугує для акцентування на цьому протиставленні. Об'єднуючи два майже протилежні образи в одній метафорі, автор піднімає проблему об'єктивного й суб'єктивного сприйняття і плину часу. Отже, концептуальні метафори в романі відіграють важливу роль у розумінні проблематики твору. Коло проблем, розглянутих в романі, є значним. Вони охоплюють як серйозні соціальні питання, так і важливі психологічні поняття. Застосовувані й створені авторкою метафори підсилюють ефект присутності, ефект залученості до подій і урешті-решт сприяють глибшому розумінню авторського задуму.

Головною авторською ідеєю в усіх творах Гайнського циклу є пошук миру і взаєморозуміння, і в романі ця проблема розглянута різнопланово.

У творах У. Ле Гуїн принципово відстоюється теза безцінності життя кожного індивіда, свободи персонального вибору. Показуючи, як людина йде назустріч своєму арешту і загибелі, як Адам Керет в оповіданні «Фонтани», авторка наголошує на його можливості при цьому приймати це рішення самостійно, а не під впливом апарату насильства. У. Ле Гуїн не допускає не тільки тиск тоталітарного суспільства на свободу індивіда (розповіді «Щоденник Троянди», «Нова Атлантида» та ін.), але й повстає проти релігійної доктрини. Наприклад, у оповіданні «Поле зору» вона зображує трагічні наслідки «появи» астронавтам в космосі «єдиного і істинного Бога». Це сталося тому, що віра не була усвідомлена і обрана астронавтами, а нав'язана їм буквально «згори». У творах про Земномор'я письменниця критикує християнські догмати, що порушують право людини на смерть задля відродження знову в кожній піщинці цього світу. Ця світоглядна ідея розвивається в романі «На інших вітрах», де описана загибель штучно створеної загробної країни.

У оповіданні «Ті, що йдуть з Омеласа» У. Ле Гуїн розвиває ідеї Ф. Достоєвського і В. Джеймса стосовно неможливості побудови загального щастя на нещасті однієї,

у цьому випадку, страждалої дитячої душі. Письменниця повстає проти утилітарного принципу «максимальна користь для максимальної кількості людей». Багато з героїв творів письменниці обирають шлях відмови від загального блаженства, вважаючи, що саме цей єдиний вихід не веде до кровопролиття і дозволяє чинити по совісті. Керуючись цим, залишає місто загального блаженства Одо, майбутня засновниця анархістського, держави, описаного в романі «Обділені», та героїня оповідання «За день до революції». Подібний вибір роблять Ліф і вдова з дитиною з оповідання «Речі» («Отримав перемогу»), Люс з роману «Око чаплі», Єва з оповідання «Вона позбавляє їх імен» та ін. Авторка називає їх такими, які вибираючи, усвідомлюють відповідальність вибору.

Магістральним для творчості У. Ле Гуїн є вибір або дії, або бездіяльності. Будучи ключовим для даосизму, він відображає діалектику світосприйняття письменниці: від переваги на користь активності (роман «Обділені», оповідання «Дорога на схід» і «Фенікс») до прихильності недіяння — «ву-вей». Ці та інші питання знайшли свій відбиток у образі «різця небесного» і багатьох аспектах земноморського циклу. Вибір дії, як доцільний на певному етапі, неминуче призводить до порушення балансу і необхідності принесення жертви. У творчості У. Ле Гуїн цей аспект пов'язаний з мотивом самогубства або героїчної загибелі, що описується або в романтичному розрізі, як наприклад, смерть Могієна в романі «Мир Роканнона», або в гранично реалістичному, як убивство Льва в романі «Око чаплі».

Діалектика авторського ставлення до проблеми самогубства простежується протягом усієї творчості письменниці. У. Ле Гуїн засуджує суїцид як вихід із трагічного становища окремого героя, проте переконана в необхідності самопожертви для потрясіння засклітих основ, а часом навіть для порятунку світу. При цьому смерть героя може бути абсолютно свідомою, наприклад, як самогубство Яру в романі «Тлумачі», виконання пророцтва Могієном.

У чітко детермінованому світі У. Ле Гуїн немає нічого випадкового: арка з роману «Ліва рука п'тьми», скріплена розчином з крові і кісток задля міцності. І якщо на початку роману про цей факт розповідає посланнику Екумени лорд Естревен, то у фіналі роману його смерть теж стає необхідною жертвою. Описана арка є начебто символом контакту і прогресу, встановленого ціною життя. Ці образи трапляються не лише в романі «Ліва рука п'тьми», але і в інших творах У. Ле Гуїн.

У письменниці характерними є феміністичні традиції. Для їх розуміння варто звернутися до теорії соціолога Гордона Р. Тейлора, який запропонував розглядати історію як чергування матріїзму, пов'язаного з так званим біовживальним контуром свідомості, і патріїзму, що базується на емоційно-територіальному контурі. Ознаками матріїзму є: схвалення сексу, свобода і високий статус жінок, егалітарність, прогресивність, відсутність недовіри до науки, безпосередність, незначність статевих відмінностей, страх інцесту, гедонізм, Богиня-Матір. Патріїзм характеризується несхваленням сексу, обмеженням свободи і низьким статусом жінок, авторитарністю, консервативністю, недовірою до науки, стриманістю, значущістю статевих відмінностей, острахом гомосексуальності, аскетизмом, вірою в Бога-Батька.

У. Ле Гуїн більш близьким є матріїзм. На користь цього твердження свідчать науково-фантастичні романи «Ліва рука п'тьми», «Обділені», «Око чаплі», «Завжди повертаюся додому», повісті, що увійшли до збірки «Чотири шляхи вибачення», романи у жанрі фентезі «Техану», «На інших вітрах» та ін. Для письменниці гуманістичні матріїстські пріоритети (дружба, людство) домінують над авторитарно-патріїстськими (нація, держава). Саме з цим пов'язана і проблема морального вибору героїв творів, які можуть зрадити старих богів, як Тенар в «Гробницях Атуана», або державні інтереси, як Естревен в «Лівій руці п'тьми», заради життя і світу.

Правильність вибору героїв підтверджується й на онтопоетичному рівні через наявність або народження у героїв дітей. Наприклад, потреби продовження роду і поява на світ сина виправдовують жертвоприношення лорда Фрейга з розповіді «Курган»; залишає після себе дитину Естравен-зрадник; виростають син і дочка у вищезгаданій Тенар і землянки Ясні з оповідання «Самотність», яка залишилася назавжди на напівдикій планеті. Народжуються діти у Помони, що вийшла заміж за порядну людину, яка багато років тому зробила ненавмисне вбивство, в оповіданні «Ільський ліс». Виховує трьох дітей і скромний чиновник Ладіслаас Гайе з розповіді «An Die Music», який відмовився з почуття обов'язку від кар'єри композитора. У романі «Планета вигнання» саме довгоочікувана можливість для землян мати потомство від аборигенів виправдовує їх крок назустріч більш примітивній культурі і відмові від чистоти крові.

Важливість зробити правильний вибір письменника ілюструє в повісті «Ще одна історія, або Рибак з Внутрімор'я», в якій юний хайнец Хідео відмовляється від любові заради науки. Однак неправильність вибору з роками все більше обтяжує його, і лише завдяки несподіваним наслідкам тимчасового парадоксу вже фізик-учений Хідео повертається у свою молодість, а потім заново проживає життя як скромний фермер і щасливий батько. Ще один приклад, як бездітні і маги з острова Рок спробували порушити природний цикл і створити вічне життя, результатом став «концтабір» для душ покійних.

Останнім аспектом проблеми вибору в творах У. Ле Гуїн є перехід з площини «герой-ситуація» в площину «читач-текст». Письменниця не завжди розставляє акценти, не нав'язує читачеві авторського ставлення до описуваних подій або характерів. Застосування таких лінгвостилістичних прийомів, як поліфонія, розповідь від першої або «лімітованої» третьої особи, зміна точки зору, вставні елементи у вигляді матеріалів наукових звітів тощо уможливають прийняття читачем власного бачення правоти чи помилки героїв. Як приклад можна навести розповідь «Літателі Гая», в якому окремі представники інопланетної цивілізації мають здатність літати. Однак така здатність веде за собою розрив громадських зв'язків та інтелектуальну деградацію. Символізують романтичний і прагматичний підхід до життя У. Ле Гуїн оповідання, де один із головних героїв заради кар'єри приніс в жертву свій соціальний статус і відмовився від крил процвітаючого юриста і якому досі сняться польоти.

Отже, твори Гайнського циклу вражають багатством наведених у них культур, вирізняються психологічною глибиною характерів його дійових осіб — землян і інопланетян, описаних яскравою мовою і насиченими художніми образами.

Висновки. Здійснене нами дослідження підтверджує, що стилізований текст — це складна художня структура. Існує ціла низка підходів до лінгвостилістичного аналізу художнього тексту. Цей аналіз акцентує увагу дослідника на структурній та функціональній характеристиках елементів такого тексту. Ціль такого аналізу — з'ясування, як стилістичні прийоми різних рівнів мови використовуються автором у процесі словесно-художньої творчості, яким чином те чи інше поєднання засобів мови створює певний стилістичний ефект.

«The Left Hand of Darkness» має право може вважатися найбільш незвичайним романом Гайнського циклу. Цей роман надзвичайно багатий засобами художньої виразності, серед яких вирізняються метафори. Метафоричність роману декларується самою письменницею в передмові до нього. Велику роль у творі відіграють концептуальні метафори, які можна розбити на групи, що характеризують основні образи твору. Відзнакою авторського стилю є те, що авторка не висуває цілі показати образ темряви як негативний. Навпаки, У. Ле Гуїн закликає людей бачити в двох протилежностях єдине явище. Таким чином, концептуальні метафори в романі відіграють важливу роль у розумінні проблематики твору. Коло проблем, розглянутих в романі,

є значним. Вони охоплюють як серйозні соціальні питання, так і важливі психологічні поняття. Застосовувані й створені авторкою метафори підсилюють ефект присутності, ефект залучення до подій і урешті-решт сприяють глибшому розумінню авторського задуму.

Список літератури

1. Арешенков Ю. А. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кривий Ріг : КДПУ, 2006. 112 с.
2. Барбанюк О. О. Роль фразеологізмів-симулякрів у декодуванні гіперреального художнього простору трилогії Урсули Ле Гуїн «Земномор'я». *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2011. № 1. Ч. 2. С. 72–77.
3. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Новосибирск : Наука, 1986. 227 с.
4. Alan Keith. *Natural Language Semantics*. Oxford : Blackwell Publishers Ltd, 2001. 251 p.
5. Cruse Alan. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York : Oxford University Press, 2004. 137 p.
6. Cummins Elizabeth. The Land-Lady's Homebirth: Revisiting Ursula K. Le Guin's Worlds. *Science Fiction Studies*. 2002. № 51 (July). P. 156–166.
7. Le Guin U. The Earthsea Trilogy. URL : <https://www.goodreads.com/book/show/1170158>.

References

1. Areshenkov, Yu. A. (2006). *Linhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Linguistic analysis of a literary text: a textbook for students of higher educational institutions]. Kryvyi Rih, KDPU Publ., 112 p.
2. Barbanjuk, O. O. (2011). *Rol frazeologizmiv-symuliarkiv u dekoduvanni hiperrealnoho khudozhnoho prostoru tetralohii Ursuly Le Huin "Zemnomor'ia"* [The role of phraseological phrases in decoding the hyperreal artistic space of Ursula Le Guin's trilogy "Earthsea"]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky. Movoznavstvo* [Scientific Bulletin of Volyn Lesia Ukrainka National University. Series: Philological sciences. Linguistics]. Lutsk, no. 1, Part 2, pp. 72–77.
3. Lukyanova, N. A. (1986). *Ekspressivnaya leksika razgovornogo upotrebleniya* [Expressive colloquial vocabulary]. Novosibirsk, Nauka Publ., 227 p.
4. Alan, Keith. (2001). *Natural Language Semantics*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd, 251 p.
5. Cruse, Alan. (2004). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York, Oxford University Press, 137 p.
6. Cummins, Elizabeth. (2002). The Land-Lady's Homebirth: Revisiting Ursula K. Le Guin's Worlds. *Science Fiction Studies*, № 51 (July), pp. 156–166.
7. Le Guin U. The Earthsea Trilogy. Available at : <https://www.goodreads.com/book/show/1170158>.

Дата надходження рукопису 22.11.2020

Objective. *The objective of the study is the linguistic-stylistic analysis of the prose of the modern American writer U. Le Guin in terms of its emotional significance and colour, the peculiarities of the writer's creation of "emotional implied sense" on the example of novels "Hainish cycle".*

Methods. *The following methods are applied during the research: the method of interpretation, the method of stylistic experiment, the method of combinatorial increment of meaning, the method of associative field and the method of regulatory structuring,*

Results. *In the course of the research, it is established that stylistic meaning is a part of the semantic structure of a linguistic sign, although it goes beyond the language system. In order to analyze the linguistic and stylistic features of U. Le Guin's stories, we use the idea of frame semantics, developed by Charles Fillmore, in which the researcher connects linguistic knowledge with an encyclopedia, where it is impossible to understand the meaning of one word without access to all existing knowledge related to this word. That is, the word activates or evokes a frame of semantic knowledge related to the specific concept to which it refers. The words not only highlight certain concepts, but also indicate a certain perspective from which the frame is considered.*

"The Left Hand of Darkness" can rightly be considered the most unusual novel in the Hainish cycle. This novel is extremely rich in means of artistic expression, among which metaphors stand out. The metaphorical nature of the novel is declared by the writer herself in the preface to it. Conceptual metaphors play an important role in the work, which can be divided into groups that characterize the main images of the work. The distinction of the author's style is that the author does not set goals to show the image of darkness as negative. On the contrary, U. Le Guin urges people to see a single phenomenon in two opposites. Thus, the conceptual metaphors in the novel play an important role in understanding the issues of the work. The range of problems considered in the novel is significant. They cover both serious social issues and important psychological concepts. The metaphors used and created by the author enhance the effect of presence, the effect of involvement in events and ultimately contribute to a deeper understanding author's intention.

Key words: *emotional implied sense, conceptual metaphor; models, frame semantics, slot.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-38-47

UDC 81'255.4:81'37'373

Ostapenko S. A., Donetsk National University of Economics and Trade
PhD in Pedagogical sciences, named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Associate Professor Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: ostapenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3915-4854

Forhel M. V., e-mail: forgel_mv@donnuet.edu.ua
Student

**COMPREHENSIVE APPLICATION OF LEXICO-SEMANTIC
TRANSFORMATIONS IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE NOVEL
“JANE EYRE” BY CHARLOTTE BRONTE**

Остапенко С. А., Донецький національний університет економіки
канд. пед. наук, і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
доцент Кривий Ріг, Україна, e-mail: ostapenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3915-4854

Форгель М. В., e-mail: forgel_mv@donnuet.edu.ua
студентка

**КОМПЛЕКСНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ ШАРЛОТТИ
БРОНТЕ «ДЖЕЙН ЕЙР»**

***Objective.** The objective of the article is to analyze the application of lexical and semantic transformations in the process of translations of Charlotte Bronte's novel «Jane Eyre» into Ukrainian, carried out by U. Hryhorash, P. Sokolovskyi and M. Kiianovska, and carry out their comparative analysis.*

***Methods.** The main scientific results are obtained applying a set of general scientific and special methods of research, namely: analysis and generalization of scientific and educational-methodical literature on the problems of translation transformations; theoretical generalization, analysis and synthesis; holistic and integral approaches to the study of linguistic phenomena; comparative, descriptive and analytical methods.*

***Results.** On the basis of comparative analysis the authors investigate the problem of lexico-semantic transformations application in translation process of the novel “Jane Eyre” by Charlotte Bronte and identify their integrity and propriety.*

Transformation is a basis of the majority of the translation receptions involving changing formal (lexical or grammatical transformations) or semantic (semantic transformations) components of a source text while preserving the information intended for transference.

In translation process of the novel “Jane Eyre” U. Hryhorash, P. Sokolovskyi and M. Kiianovska applied all types of lexico-semantic transformation: synonymous substitution, calque, descriptive translation, contextual substitution, transcoding, antonymous translation, compression, decompression, permutation, transposition, concretization of meaning, and generalization of meaning. Synonymous substitution and transposition were more often applied, the rare are permutation and generalization of meaning. Summing up the carried-out analysis, it's possible to draw a conclusion that in most cases transformations are justified.

Lexico-semantic transformations play an important role in the process of translation, providing the text with dynamics, enhancing expressivity, serving to enhance the image-expressive functions of a language. It is important in the process of translation to convey not only the content but also the mood with which the work was created. Therefore, most of the

transformations were of complex nature: to achieve adequacy — the main goal of translation — the translators applied several transformations simultaneously.

Key words: *adequate translation, semantic development, transformation, lexical-semantic transformation..*

Problem statement. The translation process involves establishing a relationship between the information of the target language and the source language. This relationship is a prerequisite for translation, because any interpretation of the source text is directly related to the selection of verbal means of translation. Translation difficulties (lexical, grammatical and stylistic) are due to the inconsistencies between the units of the target language and the source language. “To translate means to express correctly and completely by means of one language what has already been expressed earlier by means of another one” [8, p. 7]. To overcome inconsistencies, the translator uses interlanguage substitution techniques to achieve equivalence between the original text and the translated text. These changes are called translation transformations. The choice of transformation depends on a number of factors and is due to the lexical and grammatical features of the source language (SL) and the language of translation (TL). Thus, the vocabulary of the Ukrainian language is characterized by great specificity, and the vocabulary of the English language is characterized by a broad semantics of the meaning of the word.

Transformation is the basis of most translation techniques. L. Barkhudarov under the term of “transformation” understands certain relations between two language units, one of which is the source, and the second is created on the basis of the first one, and under the term of translation transformations — those numerous and qualitatively various interlingual changes which are carried out for translation adequacy achievement despite the differences in the formal and semantic systems of the two languages [2].

Recent research and publications. Linguists’ interest in the problem of translation transformations and their comprehensive study are already traditional in the course of translation theory and practice. Such well-known linguists as L. Barkhudarov, E. Breus, A. Fedorov, V. Komissarov, J. Retsker, O. Schweizer and many others have devoted their numerous articles and monographs to the study of translation transformations.

Charlotte Bronte’s novel “Jane Eyre” is the object of study of a great number of subjects and areas. Studies of the novel are conducted both from a literary point of view, and from a linguistic one. Thus, A. Arkhangel'skaya and F. Yarmukhamedova considered the theme of context and its functions in the translation of metaphor (based on the novel “Jane Eyre” by S. Bronte), addressing the current problem of the context in linguistics. O. Kamyshva researched the metaphor with the source sphere of “music” in the novel “Jane Eyre”, analyzing it from the point of view of cognitive linguistics, in particular, the theory of conceptual metaphor and the theory of metaphorical modeling. Yu. Yamalova studied the history of translations of Charlotte Bronte’s novel “Jane Eyre” in Russia in the nineteenth and twentieth centuries. Ukrainian researchers also made a great contribution into the novel study. For example, N. Grzhanda did with the theme of romantic discourse in the novel, where she analyzed the romantic tendencies in the work. A. Ponomarova in her work “Linguo-cultural features of the novel ‘Jane Eyre’” studied the author’s style, the originality of the novel, analyzing the different techniques of its translation.

Thus, there has been no separate comprehensive study and comparative analysis of lexical and semantic transformations in Ukrainian translations of Charlotte Bronte’s novel “Jane Eyre”. This is the reason for the choice of our study.

The objective of the article is to analyze the application of lexical and semantic transformations in the process of translations of Charlotte Bronte’s novel “Jane Eyre” into

Ukrainian, carried out by U. Hryhorash, P. Sokolovskyi and M. Kiianovska, and carry out their comparative analysis.

The outline of the main research material. A word is a unit that is a part of the lexical system of a language. Since the semantics of a word is unique for each individual lexical system, when translated into another language there are many problems associated with finding an equivalent word with the similar meaning in the lexical system of the target language. As a rule, with this kind of inconsistency, the translator replaces the “mismatched” word or phrase with another unit, preserving the meaning of the statement as a whole. Such substitutions in translation studies are called “transformations”. Thus, translation transformations are “those numerous, diverse in meaning interlingual transformations that are applied to achieve translation equivalence, despite the differences in the formal and semantic systems of the two languages” [2].

There are four reasons that cause lexical transformations: different vision of objects of objective reality, based on the selection of two different features in the corresponding words of two different languages; difference in the semantic structure of the word; difference in compatibility; traditions of using the word by ethnos. Each word corresponds to the concept of the objects it denotes. Its semantics reflects the vision of the world, peculiar only to the native of this language.

Lexical transformations describe the formal and substantive relationship between words and phrases in the original and translation.

In his work “Translation Course” [6] L. Latyshev defines lexical transformations as “deviations from vocabulary correspondences”. In lexical systems of the English and Ukrainian languages there are differences, which are manifested in the type of semantic structure of the word. Any word, i. e. lexical unit is a part of the lexical system of the language. This explains the uniqueness of the semantic structure of words in different languages. Therefore, the essence of lexical transformations is to “replace individual lexical units (words and set phrases) of SL with lexical units of TL, which are not their vocabulary equivalents and, accordingly, have a different meaning than those delivered by them in the translation of the unit of SL” [6, p. 196].

Lexical-semantic translation transformations include all ways of translating lexical units (words, phrases, phrasemes), taking into account changes in their form and meaning in comparison with SL.

We will take as a basis the classification of the scholars L. Naumenko and A. Hordieieva [6], who, depending on the nature of the units of the source language, distinguish the following lexical-semantic translation transformations: synonymous substitution, contextual substitution, calque, descriptive translation, antonymous translation, transposition, permutation, concretization of meaning, generalization of meaning, transcoding, compression, decompression.

In the process of working on translations of Charlotte Bronte’s novel “Jane Eyre” [9], made by U. Hryhorash [3], P. Sokolovskyi [5] and M. Kiianovska [4] in Ukrainian, we extracted and processed the use of various lexical and semantic transformations. The most commonly used transformation was *synonymous substitution* the essence of which is “to choose one of the meanings of a polysemantic word according to the context” [7]:

Thus, in the phrase “*reservoir of frost and snow*” [9] — «невичерпний запас холоду і снігу» [3] — «царства морозу й криги» [5] — «вмістище морозу й снігів» [4] the word *reservoir* is polysemantic and has the following meanings: 1) сховище; 2) скарбниця; 3) вмістилище; 4) джерело; 5) басейн; 6) запас [1]. As you can see, the authors of the translation used one of the meanings that best fits the context.

In the following example, “*crimped her nightcap borders*” [9] — «гофрувала краї її нічного ковпака» [3] — «плячи оборки на її нічних чепчиках» [5] — «плячи краєчок

її нічного чепчика» [4] we can observe three polysemantic words. The word *crimp* can be translated as: 1) гофрувати; 2) плітть; 3) укладати; 4) завивати [1]. The word *border* has the following vocabulary meanings: 1) межа; 2) облямівка; 3) край; 4) галявина [1]. And *nightcap* means *нічний ковпак* or *нічний чепчик*. Thus, we can state the applying of three synonymous substitution simultaneously. But at the same time, it should be pointed out that while the word *nightcap* translation the transformation of calque was applied as well.

The transformation of *calque* — “rendering the denotative meaning of a lexical unit without preserving the sound or spelling norm, but with the reproduction of its structural model” [7] can be observed in the next phrase: “*in the leafless shrubbery*” [9] — «безлистою алеєю» [3] — «алеями, обсадженими кущами, з яких уже опало листя» [5] — «між безлистих кущів» [4]. As it can be seen, while the word *leafless* rendering into Ukrainian U. Hryhorash and M. Kiianovska applied the transformation of calque (*безлистих*), but P. Sokolovskyi translated this word in a descriptive way. At the same time all three translators used synonymous substitution for the polysemantic word *shrubby* translation (*shrubby* — чагарник; чагарникові насадження; алея, обсаджена кущами; алея, обсаджена кущами; клумба [1]).

In the next example: “*Of these death-white realms I formed*” [9] — «Я уявляла це смертельно біле царство» [3] — «Про ці мертво-білі простори» [5] — «Отож про цю смертельно білу країну» [4] calque is used for the word *death-white* (смертельно білий, мертво-білий) translation. Alongside with it, synonymous substitution is applied while the word *realms* (королівство, царство, область, сфера, світ, країна, ареал [1]) rendering by all the translators.

Due to the differences in the grammatical structure of the English and Ukrainian languages, the focus should be on the transformation of transposition.

Transposition is “the replacement of one part of speech with another one in the process of translation” [1].

Depending on the category to or into which the word (its basis) is transferred, the following processes are distinguished: *nominalization* (i. e. transition to the class of nouns); *adjectivation* (transition to the class of adjectives); verbalization (transition to the class of verbs); *adverbialization* (transition to the class of adverbs).

The most common type of transposition in the translations is **adjectivation**.

Thus, in the translation of the phrases *winter wind* (*зимовий вітер*), *November day* (*Листопадовий день*) and *sea-fowl* (*морські птахи*), all the authors of the translation unanimously applied adjectivation, translating the noun by an adjective that is more in line with the usage of the Ukrainian language.

The following examples are similar: “*winter afternoon*” [9] — «зимовий вечір» [3] — «зимовий вечір» [5] — «зимове надвечі`ря» [4]; «*lace frills*” [9] — «мереживні жабо» [3] — «мереживні оборочки» [5] — «мереживні краї» [4].

But the adjective was also used to convey other parts of speech. Thus, P. Sokolovskyi used an adjective to reproduce an adverb: “*speak pleasantly*” [9] — «навчився бути чемною» [5] and a noun: “*he was not quick either of vision or conception*” [9] — «він не був ні спостережливий, ані кмітливий» [5].

Very often in translations one can observe such a type of transposition as **verbalization**.

Thus, the phrase with the adjective *remain silent* was reproduced by all the translators as *мовчи*, using the verb, and the nouns of the next sentence were translated descriptively with help of verbs: “*I don’t like cavillers or questioners*” [9] — «я не люблю, коли чіпляються до слів і допитуються» [5] — «я не люблю тих, хто чіпляється до слів або ставить неналежні питання» [3] — «я терпіти не можу, коли чіпляються до слів і лізуть із запитаннями» [4].

In the sentence “*I feared nothing but interruption*” [9] two translators rendered noun with a verb: «*боялась тільки одного: що моє щастя урветь*» [5] — «*я не боялася нічого, хіба одного: мені можуть завадити*» [3], but M. Kiianovska applied adverbialization: «*я боялась тільки, що моє щастя — ненадовго*» [4].

The authors of the translation didn't miss *nominalization* and in most cases translated gerund by a noun: “*mysterious often to my undeveloped understanding and imperfect feelings*” [9] — «*здебільшого незбагненну для мого дитячого розуму й серця*» [5] — «*незбагненну для моєї бідної уяви і недосконалих почуттів*» [3] — «*незовсім сформованих уяви та розуміння й недосконалих чуттів*» [4].

In the following example, only M. Kiianovska used nominalization, reproducing the adjective with a noun, while other translators used the Ukrainian equivalent: “*introductory pages*” [9] — «*вступні сторінки*» [5] — «*вступні сторінки*» [3] — «*сторінки вступу*» [4].

Now let's consider examples of *adverbialization* in translations of the novel.

Thus, when translating the sentence “*I asked, with awkward diffidence*” [9] P. Sokolovskyi applied adverbialization twice, reproducing an adjective and a noun with an adverb — «*спитала я вдавано покірливо*» [5]. At the same time, M. Kiianovska and U. Hryhorash use an adverb to translate a noun: «*невпевнено запитала я*» [3] — «*боязко і нерішуче запитала я*» [4].

In the following example, translators are unanimous in their choice of adverbialization: “*dreadful to me was the coming home in the raw twilight*” [9] — «*жахливо було вертатися додому в холодному присмерку*» [5] — «*нестерпно було повертатися додому у вогких сутінках*» [4].

Rather often the translators apply transformation of *contextual substitution*, the essence of which is in “translation of a word or phrase of the source language by a word that is not its vocabulary meaning and is selected taking into account the context and language norms of the target language” [7].

Thus, in the phrase “*a dingy and unwholesome skin*” [9] — «*прищуватою нездоровою шкірою*» [8] — «*впадали в очі його прищувата нездорова шкіра*» [7] — «*землистим нездоровим кольором шкіри*» [6], the word *dingy* which has the following dictionary meanings: 1) тьмянний, 2) запилений, 3) неяскравий, 4) запущений [1], was translated as *прищуватий* and *землистий*, which are not its lexical meanings, but harmonize with the word *skin* in accordance with the norms of the Ukrainian language.

In the example “*I asked, with awkward diffidence*” [9] — «*спитала я з удаваною байдужістю*» [3] — «*спитала я вдавано покірливо*» [5] — «*невпевнено запитала я*» [4] the word *diffidence* has the following vocabulary meanings: 1) боязкість; 2) сором'язливість; 3) непевненість; 4) комплекси [1] and the word *awkward* can be rendered as 1) незграбний; 2) нескладний; 3) скрутний; 4) несміливий; 5) невмілий [1]. But the translators didn't use any of these meanings and applied the contextual substitution in order to convey accurately not only the semantic meaning of the word, but also the situational attachment to the context. At the same time, we can observe the transformation adverbialization. All these emphasize the importance to use the transformations in complex to overcome the obstacles of translation and make the text closer to the target reader.

To convey the meaning of a lexical unit, the equivalent of which is absent in the language of translation, U. Hryhorash, P. Sokolovskyi and M. Kiianovska applied a descriptive translation.

For example, while translating the phrase “*you have no money*” [9] — «*у тебе немає грошей*» [3] — «*живеш у нас на ласкавому хлібі*» [5] — «*ти утриманка на нашому хлібі*» [5] P. Sokolovskyi and M. Kiianovska used that very transformation alongside with expressivation (a stylistic transformation).

In the next example: “*fed our eager attention with passages*» [9] — «розважала нас різними старими казками» [3] — «заспокоювала нашу жадібну цікавість розповідями» [5] — «втамовувала нашу спраглу цікавість розповідями» [4] all the translators render the meaning of the phrase in a descriptive way.

One more transformation which is necessary to overcome the differences of the morphological layer of the comparative languages is the **antonymous translation** — «replacement of the word form in SL with the opposite in meaning one in TL (positive meaning — to negative and vice versa)” [7]: “*blind and deaf*” [9] — «не чути і не помічати» [3] — «сліпа й глуха» [5] — «сліпою та глухою» [4]. In this example, we can observe the transformation of **negativation**, where a word without a clearly expressed seme of negation was translated by U. Hryhorash by a word with such a seme. The same can be seen in the next example as well: “*to be sure*” [9] — «можеш навіть не сумніватися» [3] — «напевне» [5] — «кажу тобі» [4].

Not so often we can observe the transformations of permutation, concretization and generalization of meaning in the process of translation, but we can supply some examples.

“**Concretization** of meaning is a lexical-semantic transformation, as a result of which a word with broader semantics in SL is rendered by a word with narrower semantics in TL” [7].

Thus, in the sentence “*Where the dickens is she!?*” [9] — «Де в біса вона поділася?» [3] — «Де в біса вона поділася?» [5] — «Куди, до дідька, вона зникла?» [4] the verb *to be* has a broad meaning but was translated as *поділася, зникла* (with more definite meaning). So, we can state the transformation of concretization.

The same situation is in the next example: «*yet there were certain introductory pages that, child as I was*” [9] — «проте навіть я, дитина, не могла пропустити деякі вступні сторінки» [3] — «проте, хоч я була ще дитиною, деякі вступні сторінки мимоволі **привернули** мою увагу» [5]. The meaning of the verb *to be* was rendered more specifically. Except for concretization, we can point out that U. Hryhorash applied antonymous substitution and P. Sokolovskyi — contextual substitution and decompression.

While translating the phrase “*large extremities*” [9] — «кінцівки задовгі» [3] — «великі руки та ноги» [5] — «масивними руками й ногами» [4] the word *extremities* (кінцівки) was translated by P. Sokolovskyi and M. Kiianovska more definite as *руки і ноги*.

Generalization is a reverse to concretization process when “words with narrower semantics are replaced by words with broader semantics” [7]. Thus, in the translation of the phrase “*turning over the leaves of my book*” [9] — «Гортаючи книжку» [3] — «Гортаючи книгу» [5] — «перегортаючи сторінки» [4] U. Hryhorash and P. Sokolovskyi applied the transformation of generalization rendering the word *leaves* as *книгу* (by the word with broader meaning).

Due to the differences between the English and Ukrainian languages not only at the lexical but mostly at the grammatical level, and taking into account the norms of both languages, the translators used **permutation** — “replacement of places of lexemes in a phrase or elements in a phraseme” [7].

Thus, in the phrase “*It contained a bookcase*” [9] — «шафа з книжками» [3] — «шафа з книжками» [5] — «книжкова шафа» [4] U. Hryhorash and P. Sokolovskyi applied permutation while M. Kiianovska — calque.

Analyzing the translations of the novel “*Jane Eyre*” for the application of lexical and semantic transformations by U. Hryhorash, P. Sokolovskyi and M. Kiianovska, it should be noted that to achieve the adequacy of translation and reproduction of the pragmatics of the work mostly the transformations were of complex nature.

“*I trembled at the idea*” [9] — «мене кидало в жар на одну згадку» [3] — «я боялася» [5] — «здригнулася від самої лише думки» [4].

When translating the above phrase, U. Hryhorash used lexical-semantic transformations of synonymous substitution (the polysemantic noun *idea* was rendered by one of its meanings), decompression (added the word *одну*) and descriptive translation (the word *trembled* was translated more expressively) as well as the stylistic transformation of expressivation, which was not the subject of our study, but provided the translation with complexity and adequacy. M. Kiianovska, in her turn, brought her translation closer to the language of the original, using synonymous substitution while the noun *idea* translating and decompression (added the words *самої лише*). P. Sokolovskyi rendered the whole phrase descriptively.

“*Wet lawn and storm-beat shrub*” [9] — «мокрый газон і пошарпаний бурями чагарник» [3] — «моріжок з пошарпаними бурею кущами» [5] — «мокрый газон та кущі, які розшарпував вітер» [4]. All three translators applied synonymous substitution while the words *lawn* (газон, моріжок) and *shrub* (кущ, чагарник) rendering. At the same time U. Hryhorash and P. Sokolovskyi used calque when translating the word *storm-beat*. M. Kiianovska did it with help of descriptive translation.

The next example: “*a pale blank of mist and cloud*” [9] — «блідим туманом і хмарами» [3] — «густа запона туману і хмар» [5] — «біла завіса туману і хмар» [4]. U. Hryhorash applied synonymous substitution (for translating the word *pale*) and compression (the word *blank* was omitted).

P. Sokolovskyi and M. Kiianovska, in their turns, used contextual substitution for the word *pale* translation and the synonymous one — for the word *blank*.

In the translation of the phrase “*ceaseless rain*” [9] — «безперервний дощ» [3] — «дошові потоки, гнані вітром» [5] — «невпинні потоки дощу» [4] U. Hryhorash used calque (while the word *ceaseless* rendering), P. Sokolovskyi applied descriptive translation and decompression and M. Kiianovska — decompression and synonymous substitution (for the word *ceaseless*).

While the phrase “*dreadful to me was*” [9] — «я просто ненавиділа» [3] — «Жахливо було» [5] — «жахливою мукою було» [4] translating U. Hryhorash applied antonymous translation (negativation) and transposition (verbalization) when rendering the word *dreadful*. P. Sokolovskyi used compression and adverbialization while the word *dreadful* conveying. M. Kiianovska addressed to the synonymous substitution and decompression (added the word *мукою* to make the meaning more definite).

The next example: “*having brought her ironing-table to the nursery hearth*” [9] — «приносила столик для прасування в дитячу кімнату, ставила його біля вогню» [3] — «Поставивши перед каміном у дитячій кімнаті прасувальний столик» [5] — «присунувши прасувальну дошку до каміна в дитячій кімнаті» [4]. While the word *ironing-table* rendering U. Hryhorash used permutation and nominalization, S. Sokolovskyi — calque, and M. Kiianovska — contextual substitution. All of the also applied descriptive translation for the word *hearth* and decompression (added the noun *кімнату* to make the meaning more specific).

As we can see from the examples above, the transformations applied by the translators were of complex nature.

This complexity can be traced in the following examples: “*I sat cross-legged, like a Turk*” [9] — «де й сіла, підібгавши ноги по-турецькому» [5] — «схрестила ноги по-турецькому» [3] — «всілася по-турецьки» [4]. As you can see, a phrase with a noun *like a Turk* was reproduced by a Ukrainian adverb *по-турецьки* by all translators adverbialization), and the Past Participle *cross-legged* — by a finite form of the verb — *схрестила*.

As can be seen from the above examples, the complex nature of the application of translation transformations gives the translation accuracy and adequacy.

Conclusions. Summing up the analysis, we conclude that in most cases the transformations are justified. The translators applied all kinds of lexical and semantic transformations. Most often, the transformation of contextual, synonymous substitutions and transposition were used, less often — concretization and generalization of meaning.

The results of comparative analysis of the original text and the translated text suggest that in order to achieve semantic proximity of the translation to the original text, it is necessary to find correspondences to English lexemes by applying complex translation transformations.

Having analyzed the translations of Charlotte Bronte's novel "Jane Eyre" made by U. Hryhorash, P. Sokolovskyi and M. Kiianovska, we came to the following conclusion: in U. Hryhorash's and P. Sokolovskyi's translations there are about thousand transformations, which indicates that the translators deviated slightly from the norms of the source language to make the text easier for the Ukrainian reader to perceive and bring it closer to the norms of Ukrainian usage. In its turn, the translation made by M. Kiianovska demonstrates the translator's efforts to adhere to the norms of the original and to achieve simplification of the translation. Synonymous substitution and transposition were most often used in translations due to the peculiarities of the Ukrainian language. In most cases, the transformations were justified. In some cases, the use of a certain transformation was more accurate in the translation of P. Sokolovskyi. But for the most part, the transformations were of complex nature: in order to achieve adequacy — the main goal of translation — translators applied several transformations simultaneously.

It should be noted that the lexical and semantic techniques of different languages have one basis, but their functioning in the language is different. The same techniques perform different functions, have different degrees of usability and different share in the system of each language, which explains the need for transformation. While taking the translation decisions Ukrainian translators preserved the communicative function of the translated text, the correspondence of its usage to the norms of the Ukrainian language.

It has been practically proven that the translation process is not a simple replacement of units of one language with units of another language, but is a complex process that contains a number of difficulties that need to be overcome by a translator.

Список літератури

1. Англо-український словник: Близько 65000 слів / уклад. М. П. Подвезько, М. І. Балла; за редакцією Ю. О. Жлуктенка. Київ : Рад. школа, 1974. 663 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М. : Международные отношения, 1975. 240 с.
3. Шарлотта Бронте. Джейн Эйр / пер. з англ. У. Григораши. Київ : КМ Publishing, 2009. 250 с. (Серія «Фієста»).
4. Шарлотта Бронте. Джейн Эйр / пер. з англ. М. Кіянської. Київ : #книголав, 2018. 608 с.
5. Шарлотта Бронте. Джейн Эйр / пер. з англ. П. Соколовський. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1310>.
6. Латышев Л. К. Курс перевода (Эквивалентность перевода и способы ее достижения). М. : Международные отношения, 1981. 242 с.
7. Науменко Л. П., Гордєєва А. Й. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську : навч. посібник. Вінниця : Нова книга, 2011. 136 с.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): для институтов и факультетов иностр. языков : учебное пособие. СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М.: ООО Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. 416 с.

9. Brontë, Charlotte. *Jane Eyre, an Autobiography*. URL : <https://www.gutenberg.org/files/1260/1260-h/1260-h.htm>.

References

1. Zhluktenko, Yu. O. Ed. (1974). *Anhlo-ukrainskyi slovnyk: Blyzko 65000 sliv* [English-Ukrainian dictionary: About 65,000 words]. Kyiv, Radianska Shkola Publ., 663 p.
2. Barhudarov, L. S. (1975). *Yazyk i perevod (Voprosy obschey i chastnoy teorii perevoda)* [Language and translation (Issues of general and particular theory of translation)]. Moscow, Mezhdunarodnyie Otnosheniya Publ., 240 p.
3. Bronte, Sh. *Jane Eyer* / transl. by U. Hryhorash. Kyiv, KM Publishing, 2009, 240 p.
4. Bronte, Sh. *Jane Eyer* / transl. by M. Kiianovska. Kyiv, #knyhoslav Publ., 2018, 608 p.
5. Bronte, Sh. *Jane Eyer* / transl. by P. Sokolovskiy. Available at : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1310>.
6. Lатышев, Л. К. (1981). *Kurs perevoda (Ekvivalentnost perevoda i sposobyi ee dostizheniya)* [Translation course (Translation equivalence and how to achieve it)]. Moscow, Mezhdunarodnyie Otnosheniya Publ., 242 p.
7. Naumenko, L. P. & Hordieieva, A. Y. (2011). *Praktychnyi kurs perekladu z anhliiskoi movy na ukrainsku* [Practical course of translation from English into Ukrainian]. Vinnytsia, Nova Knyha Publ., 136 p.
8. Fedorov, A. V. (2002). *Osnovy obschey teorii perevoda (lingvisticheskie problemy): dlya institutov i fakultetov inostr. yazykov* [Foundations of the general theory of translation (linguistic problems): for institutes and faculties of foreign languages]. St Petersburg, Filologicheskii fakultet SPbGU Publ. ; Moscow, FILOLOGIYA TRI Publ., 416 p.
9. Brontë, Charlotte. *Jane Eyre, an Autobiography*. Available at : <https://www.gutenberg.org/files/1260/1260-h/1260-h.htm>.

Дата надходження рукопису 28.11.2020

Мета. *Мета статті — проаналізувати застосування лексико-семантичних трансформацій у процесі перекладів роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» українською мовою, виконаних У. Григораши, П. Соколовським та М. Кіяновською, і здійснити їх компаративний аналіз.*

Методи. *Основні наукові результати отримані з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: аналізу й узагальнення наукової та навчально-методичної літератури з проблем перекладацьких трансформацій; теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу; цілісних та інтегральних підходів до дослідження лінгвістичних явищ; порівняльного, описового та аналітичного методів.*

Результати. *На основі порівняльного аналізу автори досліджують проблему застосування лексико-семантичних трансформацій у процесі перекладу роману «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте, їх виправданість та комплексність.*

Трансформація є основою більшості прийомів перекладу, що включає заміну формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для перекладу.

У процесі перекладів роману «Джейн Ейр» У. Григораши, П. Соколовський та М. Кіяновська застосували усі типи лексико-семантичних трансформацій: синонімічну заміну, калькування, описовий переклад, контекстуальну заміну, транскодування, антонімічний переклад, компресію, декомпресію, пермутацію, транспозицію, конкре-

тизацію та генералізацію значення. Найчастіше застосовувались синонімічна заміна та транспозиція, рідше — пермутація та генералізація значення. Підсумовуючи проведений аналіз, можна зробити висновок, що в більшості випадків перетворення є виправданими.

Лексико-семантичні трансформації відіграють важливу роль у процесі перекладу, забезпечуючи динаміку тексту, посилюючи виразність та експресивні функції мови. У процесі перекладу важливо передати не лише зміст, а й настрій, з яким твір створювався. Тому здебільшого трансформації носили комплексний характер: для досягнення адекватності — головної мети перекладу — перекладачі застосовували кілька перетворень одночасно.

Ключові слова: адекватний переклад, смисловий розвиток, трансформація, лексико-семантичне перетворення.

СУСПІЛЬСТВО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. ОСОБИСТІТЬ

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-48-55

УДК 811.111'42'38

Герасименко О. Ю.,
асистент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: gerasimenko_ou@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0539-1165

Воробйова М. О.,
викладач

Криворізький технічний коледж Національної
металургійної академії України,
м. Кривий Ріг, Україна, e-mail: maria-andr@i.ua

КОМУНІКАТИВНА СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ

Herasymenko O. Yu.,
Assistant Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: gerasimenko_ou@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0539-1165

Vorobiova M. O.,
Teacher

Kryvyi Rih Technical College of the National Metallurgical
Academy of Ukraine,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: maria-andr@i.ua

COMMUNICATIVE ESSENCE OF POLITICAL DISCOURSE: CHARACTERISTIC FEATURES AND MAIN FUNCTIONS

***Мета.** Метою статті є обґрунтування комунікативної сутності та змістових рис і характеристик політичного дискурсу як предмета лінгвістичних і політичних досліджень.*

***Методи.** Основні наукові результати отримані з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: аналізу, систематизації та узагальнення наукової літератури, індукції, дедукції (для виявлення підходів до розуміння сутності політичного дискурсу та його характеристик).*

***Результати.** Дискурс є однією із найбільш значущих комунікативних категорій, що віддзеркалює мовленнєву взаємодію. Він є предметом вивчення різних наук, таких як соціологія, політологія, філософія та ін. Аналітичний огляд досліджень, присвячених вивченню дискурсу, зокрема політичного, свідчить про те, що репрезентація цієї наукової теми має власну традицію, відзначену безсумнівними досягненнями дослідників, які розглядають політичний дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя». Визначено, що політичний дискурс — складна розумово-комунікативна діяльність, яка є сукупністю процесу й результату і включає як позалінгвальний, так і власне лінгвальний аспекти та зорієнтована радше на передання інформації політичного характеру, чим на здійснення перлокутивного впливу на електорат (переконання, перетягування на свій бік, спонукування до дії) через реалізацію відповідних стратегій і тактик.*

Як дискурсивна практика політичний дискурс характеризується низкою специфічних рис (інституційність, інформативність, смислова невизначеність, дистанційованість і авторитарність, театральність, динамічність), серед яких одну із провідних ролей відіграє маніпулятивність.

Авторами здійснена спроба розмежувати різні види політичного дискурсу згідно зі змістовними характеристиками і адресантом.

Ключові слова: політика, дискурс, політичний дискурс, політична комунікація.

Постановка проблеми. Як відомо, дискурс є центральним моментом життя людини у мові, того, що вчений Б. Гаспаров номінує мовним існуванням: «Усілякий акт вживання мови — будь то твір високого мистецтва чи швидкоплинна репліка у діалозі — втілює частку потоку людського досвіду, який безперервно рухається. У цій якості він вбирає в себе унікальний збіг обставин, при яких він був створений» [3, с. 8].

Вплив на сучасне суспільство є можливим тільки за існуючою системою політичної комунікації. Саме завдяки їй, за допомогою різноманітних форм і засобів, аудиторія отримує інформацію про події, явища, факти, зміни у суспільному житті від комунікатора та навпаки. Політичний дискурс — дзеркало суспільно-політичного життя країни; він несе елементи її культури, загальні, національні та культурні цінності.

Актуальність дослідження цього поняття пояснюється, по-перше, проблемою його теоретичної ідентифікації, відсутністю єдиного трактування, можливістю проаналізувати суперечності, які виникають між дослідниками стосовно дефініції «політичний дискурс», а по-друге — можливістю виділити концепти, які є актуальними для певного етапу суспільного життя, вивчити стратегії й тактики спілкування і маніпулювання суспільною свідомістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політика, як сфера людської діяльності, виступає об'єктом численних лінгвістичних студій. Політичний дискурс вивчався на матеріалі різних мов і з різних позицій. Наприклад, в українському мовознавстві політичний дискурс став предметом дослідження у роботах А. Белової, Л. Безсонової, Г. Денискіної, Л. Кіслякової, К. Серажим, О. Фоменко. Серед лінгвістів, що вивчають це явище в англійській мові, слід відзначити роботи Р. Блакара, Т. А. ван Дейка. Зазначена проблематика знайшла відображення у працях німецьких учених: Э. Брикс, Р. Водак, О. Панагль, М. Райзигль, А. Царніков, Х. Ціммерманн. З'явилися дослідження дискурсу конкретного політичного діяча, наприклад, дискурс Дж. Буша (Г. Крючкова), дискурс Тетчеризму (А. Белова). Аналізувалися дискурси за інститутом влади (М. Дорофєєва, О. Іссерс, Г. Калівода, С. Табурова, О. Шейгал, Г. М. Яворська) або конкретною політичною подією/явищем (В. Бріцина, П. Крючкова, Л. Ставицька, Н. Шмарова, С. Єрмоленко).

Мета статті — обґрунтування комунікативної сутності політичного дискурсу та його сутності загалом, а також змістових рис і характеристик політичного дискурсу як предмета лінгвістичних і політичних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою дослідження є уточнення обсягу поняття «політичний дискурс» і розгляд принципів його структурування. У зв'язку з цим доцільним є аналіз дефініції слова «політика», що, на наш погляд, може допомогти визначити межі цього явища. Аналіз україномовних тлумачних словників свідчить, що це поняття досить багатозначне і може використовуватися у вузькому і широкому значенні. Етимологічно лексема сходить до старогрецького слова *πολιτική* — «державна діяльність», утвореного від *πόλις* — «місто, держава», і означає мистецтво управління державою, діяльність органів державної влади, яка залежить від суспільного устрою та економічних відносин [6, с. 533]. Це певним чином спрямо-

вана діяльність держави або соціальних груп у різних сферах: економіці, соціальних і національних відносинах, демографії, безпеки. Крім того, слово «політика» може означати питання і події суспільного, державного життя [7]. Це — вузьке значення, пов'язане з поняттям і функціями держави.

У широкому сенсі слово «політика» використовується для позначення програми дій, різних видів діяльності людини, громадського інституту з управління ким або чим-небудь. У такому випадку можна говорити про політику організації, про освітню політику на рівні міського муніципалітету, про сімейну політику. Ця лексема може використовуватися також для позначення сукупності дій і заходів, спрямованих на досягнення певних цілей.

Необхідно зауважити, що в англійській мові існує декілька спільнокореневих лексем, близьких за значенням — *policy*, *politics*, *polity*. Слово *policy* використовується у значенні «політика, лінія поведінки, установка, стратегія, а також політичний курс». Семантичну структуру лексеми *politics* складають такі компоненти: політика, мистецтво управління, стиль і принципи поведінки; політичне життя, діяльність, події, погляди, переконання; політична лінія, тобто ідеї та діяльність, що здійснюються з метою отримання влади в країні або за її межами. Ця лексема означає також мистецтво або науку про те, як впливати на ідеї і переконання окремих осіб або суспільства в цілому. І, нарешті, *polity* позначає форму правління, громадський або державний лад, пристрій [2, с. 202].

Слід зазначити, що поняття «політика» становить одиницю опису в різних спеціальних словниках, таких як соціологічний, філософський, політологічний, в яких акцентуються різні аспекти його значення. Так, в соціологічному словнику робиться акцент на соціальній стороні поняття: «сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями та іншими соціальними групами, основним змістом яких є завоювання, утримання і користування владою; діяльність суспільства як цілого в певному напрямку, здійснювана за допомогою відповідних товариств, організацій (політичних партій), а також діяльність класів та інших соціальних груп, пов'язана з визначенням змісту і форм, завдань і функцій держави, а також його взаємин з іншими державами» [11].

Філософська інтерпретація поняття близька до соціологічної, проте в ній робиться акцент на владу і державу. У своїй статті в «Новітньому філософському словнику «Словопедія» В. Тарасов дає таке визначення цьому поняттю: «політика — сфера діяльності людини, яка пов'язана з розподілом і здійсненням влади всередині держави і між державами. «Політика» як особлива форма соціальної діяльності виникає разом з державою і тією ієрархічною системою влади, яка покликана забезпечити в суспільстві громадянський порядок на основі чіткого розмежування відносин панування і підпорядкування» [12]. Виникнення терміна «політика» пов'язують з однойменним трактатом Арістотеля про державу, правління й уряд [14].

Політологічне тлумачення терміна включає три компоненти: 1) певна сфера суспільного життя, яка служить для узгодження спільних і приватних інтересів, здійснення підтримки порядку, реалізації загальнозначущих цілей і керівництва людьми, а також регулювання ресурсами і управління суспільними справами; 2) спосіб спільної та індивідуальної активності соціальних суб'єктів, вид діяльності і соціальної поведінки; 3) тип соціальних відносин (між індивідами, групами), вид людського спілкування.

Політика як діяльність у сфері інституційного суспільного життя може здійснюватися на різних рівнях: 1) на нижчому рівні, який включає рішення місцевих питань: житлові умови, муніципальне утворення, громадський транспорт та інше; 2) на локальному, або регіональному, рівні, який передбачає державне втручання; політика на

цьому рівні здійснюється групами та інститутами, зацікавленими у розвитку свого регіону; 3) на національному рівні, який займає центральне місце в теорії політики, що визначається станом держави як основного інституту розподілу ресурсів; 4) на міжнародному рівні, на якому основними суб'єктами політичної діяльності виступають суверенні держави [2]. Відповідно, виокремлюють світову, зовнішню, внутрішню, регіональну, військову, економічну, демографічну, правову, екологічну та інші види політики.

Для визначення обсягу поняття «політика» важливо зауваження політологів, що її роль як особливої сфери суспільного життя обумовлена трьома властивостями: універсальністю, тобто її всеосяжним характером, здатністю впливати на будь-які сторони життя, елементи суспільства, відносини, події; включеністю, або проникальною здатністю, тобто можливістю безмежного проникнення в усі сфери та, як наслідок, атрибутивністю, тобто здатністю поєднуватися з неполітичними суспільними явищами, відносинами і сферами [2].

На основі семантичної структури поняття «політика» можна визначити обсяг феномена «політичний дискурс»: вузьке розуміння політики припускає інституціональний дискурс, у той час як дискурсивна реалізація політики в широкому сенсі реалізується у неінституціональному дискурсі.

Вузького визначення політичного дискурсу дотримується Т. А. ван Дейк, на думку якого, політичний дискурс — це «дискурс політиків, реалізований у вигляді урядових документів, парламентських дебатів, партійних програм, промов політиків» [4, с. 189]. Обмежуючи «політичний дискурс» діяльністю політиків, тобто професійними рамками, вчений підкреслює його інституційний характер.

Е. Шейгал у своєму дослідженні пропонує польовий підхід до аналізу структури «дискурсу політики» і вважає дискурс «політичним», якщо до сфери політики відноситься хоча б одна з трьох складових: суб'єкт, адресат або зміст мовного твору. У центрі поля знаходяться первинні жанри (програмні документи, заяви, мови, дебати і т. д.), а на периферії — вторинні, або маргінальні, жанри, які поєднують в собі елементи політичного та інших видів дискурсу (наприклад, аналітичні статті, побутові розмови, листи до редакції, карикатури, пародії тощо) [13, с. 300]. Таким чином, польовий підхід, на думку автора, дозволяє виявити сфери зіткнення політичного дискурсу з іншими різновидами інституціонального дискурсу (науковим, педагогічним, юридичним, релігійним), також із неінституціональними формами спілкування (художній і побутовий дискурси). По суті, це змістовно-тематичний принцип, заснований на характері референції тексту. Відзначаючи особливу роль ЗМІ в реалізації політичного дискурсу, завдяки яким він стає публічним, адресованим широкій аудиторії, дослідники говорять про тенденцію до зрощення «політичного дискурсу» з дискурсом мас-медіа [9, с. 90].

Розгляд дискурсу з позиції авторства також дозволяє окреслити обсяг поняття «політичний дискурс». Так, з точки зору суб'єкта мовлення С. Плотнікова пропонує розділити політичний дискурс на дискурс політиків і дискурс реагування. Термін «дискурс реагування» означає будь-який дискурс, вироблений в якості реакції на дискурс політика [8, с. 22–26]. Дискурс реагування вторинний стосовно «політичного дискурсу» в тому сенсі, що той, хто реагує, завжди виступає в ролі людини, яка відповідає. І якщо дискурс політика є інституційним, то дискурс того, хто реагує носить неінституційний характер [5].

Політичний дискурс включає такі складові: 1) контекстуальність (умови, що супроводжують подію; фон, що пояснює події; оцінка учасника подій та ін.); 2) особистісність (з одного боку — це конкретна взаємодія адресанта та адресата, з іншого — це висловлення себе, своєї індивідуальної свідомості в комунікативній ситуації); 3)

процесуальність (адже дискурс — це не завершений продукт, а процес, що протікає за наявності як мінімум двох учасників, які у невідготуваному спілкуванні інтерпретують висловлювання один одного, тобто іде чергування фаз породження та рецепції тексту); 4) ситуативність; 5) замкненість [10, с. 39–40]. О. Шейгал, продовжуючи перелік особливостей саме політичного дискурсу, визначає його як мовленнєву діяльність, що триває, з її результатом (текстами) і як семіотичний простір, що включає в себе знаки різної природи (слова, політичну афористику, прапори, емблеми, гімни та ін.) [13, с. 112].

У цілому, широкий розгляд політичного дискурсу на основі змістовно-тематичного принципу і адресанта може варіюватися і включати такі його різновиди [1, с. 95; 13, с. 311]:

— інституційний політичний дискурс, в рамках якого використовуються тексти, безпосередньо створені політиками, і які використовуються в політичній комунікації (політичні документи, парламентські промови і дебати, публічні виступи та інтерв'ю політичних лідерів і т. д.). Сюди ж можна віднести офіційний політичний дискурс, пов'язаний з апаратною комунікацією, в рамках якої створюються тексти, призначені для співробітників державного апарату;

— мас-медійний (медійний) політичний дискурс, в рамках якого використовуються тексти політичної тематики, створені журналістами та поширювані за допомогою преси, телебачення, радіо, інтернету;

— тексти, створені «пересічними громадянами», які, не будучи професійними політиками або журналістами, епізодично беруть участь в політичній комунікації. Це можуть бути різного роду листи і звернення, адресовані політикам або державним установам, листи в ЗМІ, пов'язані з політичними подіями, та ін.;

— політичні детективи, політична поезія, а також тексти політичних мемуарів;

— присвячені політиці тексти наукової комунікації.

Безумовно, згадані мовні твори можна вважати політичним дискурсом. Викликає сумнів, однак, правомірність включення в структуру політичного дискурсу таких жанрів як політичний детектив і політична поезія. Швидше, це сфера белетристики, яка заснована на художній вигадці і якщо і відображає реальні події, то крізь призму художнього осмислення дійсності. Разом з тим в число ознак системоутворення політичного дискурсу, поряд з такими, як інституційність, інформативність, смислова невизначеність, дистанційованість і авторитарність, театральність, динамічність і т. д. [13, с. 341], доцільно, на наш погляд, включити параметр «реалістичність», або життєвість (відображення життєвої ситуації, злободенність, нагальність), який характеризує політичний дискурс як актуальний. Крім того, цим жанрам не властиві важливі риси, які приписуються політиці і, відповідно, політичному дискурсу — універсальність і включеність (тобто здатність проникати в усі сфери життя).

Що стосується політичних мемуарів, то вони, як правило, описують реальні події і можуть бути віднесені до інституціонального або неінституціонального дискурсу залежно від того, створені вони чинним або колишнім політиком. Це відноситься і до наукового політичного дискурсу: політолог, який створив текст, може бути представником певного інституту, а може висловлювати власну думку, яка не збігається з думкою організації або редакції.

Уявимо розмежування різних видів політичного дискурсу згідно зі змістовними характеристиками і адресантом у табл. 1.

Висновки. Таким чином, у контексті нашого дослідження політичний дискурс розуміємо як складну розумово-комунікативну діяльність, яка є сукупністю процесу й результату і включає як позалінгвальний, так і власне лінгвальний аспекти та зорієн-

Таблиця 1— Розмежування політичного дискурсу

	Інституціональний		Неінституціональний
Дискурс політика	Апаратний (службовий, внутрішній); політичний дискурс, орієнтований на спілкування всередині державних або громадських структур; політичний дискурс в публічній політичній діяльності (політичні документи, парламентські промови і дебати, публічні виступи й інтерв'ю політичних лідерів і т. д.); політичні мемуари (діючого політика)	Дискурс політика	Політичні мемуари (колишнього політика)
Дискурс реагування	Політичний дискурс, який здійснюється журналістами і який розповсюджується за допомогою преси, телебачення, радіо, інтернету; науковий дискурс (політолога), присвячений питанням політики	Дискурс реагування	Науковий дискурс (політолога), присвячений питанням політики; політичний дискурс пересічних громадян, які не є професіоналами в даній області; листи в ЗМІ, пов'язані з політичними подіями

тована радше на передання інформації політичного характеру, чим на здійснення перелокативного впливу на електорат (переконання, перетягування на свій бік, спонукання до дії) через реалізацію відповідних стратегій і тактик.

Список літератури

1. Будаев Э. В. Зарубежная политическая лингвистика : учебное пособие. Москва : Лабиринт, 2008. 252 с.
2. Барыгин И. Н., Василик М. А., Вершинин М. А., Косов Ю. В. Политология. Словарь-справочник. Москва : Гардарики, 2001. 328 с.
3. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. Москва : Новое литературное обозрение, 1996. 352 с.
4. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. ; сост. В. В. Петрова ; под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова, В. В. Петрова. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
5. Домышева С. А. Политический дискурс VS дискурс реагирования: оценка политика как «человека неискреннего» в средствах массовой информации. URL : <http://elibrary.ru/item.asp?id=15529456> (дата звернення: 15.11.2020).
6. Крысин Л. П. Политика. Толковый словарь иноязычных слов. Москва : Эксмо, 2008. 944 с.
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Москва : Оникс, 2008. 736 с.
8. Плотникова С. Н. Политик как конструктор дискурса реагирования. Святыне без житий : материалы постоянно действующего семинара / под ред. В. Н. Базылева, В. Г. Красильниковой. 2005. Вып. 8. С. 22–26.
9. Ровинская Т. Л. Роль СМИ в деятельности «зеленых» партий (опыт США и ФРГ). *Вестник Московского ун-та. Серия 12. Политические науки*, 2002. № 6. С. 11–17.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
11. Социологический словарь. URL: <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/p/politika.html> (дата звернення : 10. 11. 2020).
12. Тарасов В. С. Новейший философский словарь. URL : <http://www.slovopedia.com/6/207/770965.html> (дата звернення: 10.11.2020).
13. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 368 с.

14. Politika. Філософський словарь URL : <http://www.onlinededics.ru/slovar/fil/p/politika.html> (дата звернення: 10.11.2020)

References

1. Budajev, E. V. (2008). *Zarubezhnaja politicheskaja lingvistika* [Foreign political linguistics]. Moscow, Labirint Publ., 252 p.
2. Vasilik, M. A. (2001). *Politologija* [Politology]. Moscow, Gardariki Publ., 328 p.
3. Gasparov, B. M. (1996). *Yazyk, pamyat, obraz. Lingvistika yazykovogo sushchestvovaniia* [Language, memory, image. Linguistics of language existence]. Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie Publ., 352 p.
4. Deyk, T. A. (1989). *Yazyk. Poznanie. Kommunikatsija* [Language. Cognition. Communication]. Moscow, Progress Publ., 312 p.
5. Domysheva, S. A. *Politicheskiiy diskurs VS diskurs reagirovaniya: ochenka politika kak "cheloveka neiskrennego" v sredstvakh massovoy informacii* [Political discourse VS discourse of reaction: the assessment of a politician as an "insincere person" in the mass-media]. Available at : <http://elibrary.ru/item.asp?id=15529456> (Accessed 15 November 2020).
6. Krysin, L. P. (2008). *Politika. Tolkovyi slovar' inozazychnyh slov* [Politics. Explanatory dictionary of foreign words]. Moscow, Eksmo Publ., 944 p.
7. Ozhegov, S. I. (2008). *Tolkovyi slovar' russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of Russian language]. Moscow, Oniks Publ., 736 p.
8. Plotnikova, S. N. (2005). *Politik kak konstruktor diskursa reagirovaniya. Svyatyie bez zhitiy : materialy postoyanno deystvuyushchego seminara* [Politician as a constructor of the reaction discourse. Saints without Lives: Materials of the Ongoing Seminar], iss. 3, pp. 22–26.
9. Rovinskaja, T. L. (2002). *Rol' SMI v dejatel'nosti "zelyonyh" partii (opyt SSHA i FRG)* [The role of the mass-media in the activities of the "green" parties (experience of the USA and Germany)]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 12. Politicheskie nauki* [Bulletin of Moscow University. Series 12. Political sciences], no. 3, pp.11–17.
10. Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy* [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava, Dovkillia Publ., 712 p.
11. *Sociologicheskiiy slovar'* [Sociological dictionary]. Available at : <http://www.onlinededics.ru/slovar/soc/p/politika.html> (Accessed 10 November 2020)
12. Tarasov, V. S. *Noveyshiy filosofskiy slovar'* [The latest philosophical dictionary]. Available at : <http://www.slovopedia.com/6/207/770965.html> (Accessed 10 November 2020).
13. Sheigal, E. I. (2004). *Semiotika politicheskogo diskursa* [Semiotics of political discourse]. Moscow, Gnozis Publ., 368 p.
14. Politika. *Filosofskiy slovar'* [Philosophical dictionary]. Available at : <http://www.onlinededics.ru/slovar/fil/p/politika.html> (accessed 10 November 2020).

Дата надходження рукопису 18.11.2020

Objective. *The objective of the article is to substantiate the communicative essence and semantic features and characteristics of political discourse as a subject of linguistic and political research.*

Methods. *The main scientific results are obtained using a set of general scientific and special research methods, such as: analysis, systematization and generalization of scientific literature, induction, deduction (to identify approaches to understand the essence of political discourse and its characteristics).*

Results. *Discourse is one of the most important communicative categories that reflects speech interaction. It is the subject of study of various sciences, such as sociology, political*

science, philosophy and others. Analytical review of research on discourse, in particular political, shows that the representation of this scientific topic has its own tradition, marked by the undoubted achievements of researchers who consider political discourse as a type of communicative activity, interactive phenomenon, speech flow having various forms of expression (oral, written, paralingual), takes place within a specific channel of communication, is governed by the strategies and tactics of the participants; synthesis of cognitive, linguistic and extralinguistic (social, mental, psychological, etc.) factors that are determined by a specific range of "life forms". It is determined that political discourse is a complex mental-communicative activity, which is a set of process and result and includes both non-lingual and linguistic aspects and is focused on the transfer of political information rather than on perlocutionary influence on the electorate (persuasion motivation to action) through the implementation of appropriate strategies and tactics.

As a discursive practice, political discourse is characterized by a number of specific features (institutionality, informativeness, semantic uncertainty, remoteness and authoritarianism, theatricality, dynamism), among which manipulateness has one of the leading roles.

The author attempts to distinguish different types of political discourse according to the content characteristics and the addressee.

Key words: politics, discourse, political discourse, political communication.

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-55-61

УДК 159.9:331

Ревуцька С. К.,
канд. філол. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295

Гончаренко Т. М.,
студентка

e-mail: goncharenko_t@donnuet.edu.ua

ІМІДЖ ЯК МЕХАНІЗМ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА АУДИТОРІЮ

Revutska S. K.,
PhD in Philological
sciences,
Associate Professor
Honcharenko T. M.,
Student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295
e-mail: goncharenko_t@donnuet.edu.ua

IMAGE AS A MECHANISM OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON THE AUDIENCE

Мета. Мета статті — дослідити особливості формування іміджу ділової людини (держслужбовців) як механізму психологічного впливу на аудиторію.

Методи. Основні наукові результати було отримано шляхом аналізу наукових джерел щодо поняття іміджу, його структури, основних функцій та принципів.

Результати. Одним із завдань риторикознавчих дисциплін є опанування студентом ефективних прийомів і методів роботи з аудиторією. Враження, яке справляє людина на аудиторію — від аудіовізуальних складових до змістових — є безперечним фактором успішної чи провальної роботи з нею, а отже, це враження, точніше імідж ділової людини, потрібно формувати, розуміти його складові та механізм впливу на оточення.

У загальному розумінні імідж — це певний позитивний або негативний образ ділової людини, її престижність та репутація. Це уявлення, думка цілеспрямовано формується в масовій людській свідомості за допомогою реклами або пропаганди. Імідж можна формувати, доповнювати чи переробляти за допомогою певної модифікації діяльності, вчинків.

Поняття іміджу нерозривно пов'язано із індивідуальними психологічними особливостями особи, її соціальною самоідентифікацією, а тому є соціально-психологічною категорією.

Імідж є головною частиною образу, своєрідною презентацією людини, частіше всього на візуальному рівні. Для створення цього образу потрібна клопітка робота над собою, а іноді й допомога цілої групи спеціалістів-іміджмейкерів.

У процесі дослідження особливостей формування іміджу ділової людини (держслужбовців) як механізму психологічного впливу на аудиторію було з'ясовано, що при його формуванні варто враховувати різні фактори, складові, що можуть стати дієвим інструментом впливу на створення суспільної думки, адже якщо вони не відповідають запитам суспільства, його очікуванням, естетичним і моральним стандартам і стереотипам сучасної доби, вимогам професійної діяльності, то імідж, особливо держслужбовця, буде негативно впливати, відповідно, на його професійну діяльність.

Ключові слова: імідж, репутація, механізм психологічного впливу, імідж-технології, іміджевий інструментарій, імідж ділової людини.

Постановка проблеми. Вагомим елементом сприйняття та загальної оцінки сучасного фахівця різних спеціальностей є імідж. Це поняття стало невід'ємною складовою у системі маркетингу, політології, реклами тощо ще у кінці минулого століття.

Одним із завдань риторикознавчих дисциплін є опанування студентом ефективними прийомами і методами роботи з аудиторією. Враження, яке справляє людина на аудиторію — від аудіовізуальних складових до змістових — є безперечним фактором успішної чи провальної роботи з нею, а отже, це враження, точніше імідж ділової людини, потрібно формувати, розуміти його складові та механізм впливу на оточення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття іміджу наразі має низку різних тлумачень у різних науках. Дослідники приділяють увагу дослідженню психологічних складових іміджу (М. Мазоренко), його ролі у діяльності організацій (С. Бондаренко, К. Ліфар) і фахівців певних сфер (С. Сergyгін, І. Волинець, О. Хуртенко, Є. Матвієнко).

Заслужують на увагу і комплексні роботи, де імідж розглядається як категорія іміджології (С. Бондаренко, Н. Барна). Для випускника ЗВО знання особливостей формування цілісного позитивного образу, суспільної думки про професійну діяльність фахівця видаються особливо актуальними для подальшого планування кар'єрного зростання, особливо у державних установах.

Мета статті — дослідити особливості формування іміджу ділової людини (держслужбовців) як механізму психологічного впливу на аудиторію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття іміджу у науці почало з'являтися не так давно, а тому сталого визначення цьому поняттю ще не надано. Імідж є результатом оцінної діяльності суспільства чи групи людей щодо професійної діяльності або окремої особистості, або цілої організації.

У загальному розумінні імідж — це певний позитивний або негативний образ ділової людини, її престижність та репутація. Це уявлення, думка цілеспрямовано фор-

мується в масовій людській свідомості за допомогою реклами або пропаганди. Імідж можна формувати, доповнювати чи переробляти за допомогою певної модифікації діяльності, вчинків.

Імідж є головною частиною образу, своєрідною презентацією людини, частіше всього на візуальному рівні. Для створення цього образу потрібна клопітка робота над собою, а іноді й допомога цілої групи спеціалістів-іміджмейкерів.

Поняття іміджу нерозривно пов'язано із індивідуальними психологічними особливостями особи, її соціальною самоідентифікацією, а тому є соціально-психологічною категорією. Відповідно, до структури іміджу ділової людини потрапляють компоненти, що відбивають індивідуальні, професійні можливості й здібності. Для ефективного впровадження іміджу варто враховувати ті надії та прагнення, які існують на рівні загальної суспільної свідомості. Дуже часто вони мають бути пов'язані зі значущими для суспільства цінностями [4].

Ю. Яблонских потрактовує імідж «як універсальну категорію, що може бути застосована до будь-якого об'єкта чи предмета соціального пізнання: особистості (персональний імідж), організації (корпоративний імідж), соціальної позиції (імідж політичного діяча), професії (імідж юриста), освіти (імідж випускника)» [6, с. 314].

У процесі аналізу наукових праць дослідниця приходить до висновку, що структуру іміджу складають такі компоненти: «зовнішній (візуальна привабливість, гармонійність, манера поведінки, міміка, жести, тембр і сила голосу, костюм, хода і т. д.), процесуальний (стиль поведінки, самоподання, форми спілкування, професіоналізм, пластичність, виразність і т. д.) і внутрішній (внутрішній світ індивіда, знання, вміння, уявлення про його духовно-моральний та інтелектуальний розвиток, потреби, ціннісні орієнтації і т. д.); природозумовлений (фізичні, психофізіологічні, вікові, гендерні особливості), соціально-поведінковий (візуальний, аудіальний, ольфакторний, кінестичні образи; індивідуальний стиль життєдіяльності), професійно-статусний (рольовий діапазон, моральні, комунікативні, інтелектуальні, емоційно-вольові якості професіонала); індивідуально-особистісний (емоційно-вольові, організаторські, лідерські якості), комунікативно-інтерактивний (культура спілкування), професійний (професійний досвід і якості професійної діяльності), статусний (соціальний статус і престиж професії вчителя в суспільстві), адаптивний (тривожність, емоційна стійкість, впевненість в собі) і т. д.» [6, с. 314].

Значення іміджу в житті та досягненні успіху ділової людини дуже вагоме. Саме імідж є найголовнішим механізмом психологічного впливу на інших людей. Загалом формування іміджу є контрольованим і може створюватись за певною схемою. Також можуть використовуватись прийоми, які певним чином можуть змінюватись залежно від обставин.

Є. Позднишев поділяє інструменти впливу імідж-технологій на психологічні та медійні. До психологічних інструментів він відносить: архаїзацію, вербалізацію, візуалізацію, впровадження моделей сприйняття, деталізацію, дистанціювання, емоціоналізацію, контекстне введення знаків, маніпулювання, міфологізацію, позиціювання, самопрезентацію, саморекламу, а до медійних: акцентування інформації, заміну цілей, когнітивне картування, стереотипізацію, опитування громадської думки, формат вигідних контекстів, аватари і статуси [3].

І. Бондаренко на основі аналізу багатьох сучасних визначень іміджу подає цілу низку ознак, характерних для іміджу. Серед них названо й ті, що вказують на його обов'язковий вплив на аудиторію: «імідж повинен викликати достатній емоційний відгук та реакцію спільноти; імідж активно впливає на людей і регулює їх поведінку» [1, с. 23–24].

У процесі формування іміджу ділової людини варто використовувати різний набір інструментаріїв впливу для створення цілісного позитивного образу, що зафіксується в уяві суспільства.

Спілкування та взаємодія ділової особи з іншими людьми в особистих бесідах або під час публічних виступів та зустрічей є невід'ємною складовою частиною його діяльності. Тож одним із найважливіших факторів успішної кар'єри та діяльності професіонала є сприйняття його навколишніми. Сформоване іміджем сприйняття залежить від способу подання людини самої себе для всього оточення. Така самопрезентація піддається впливу і змінам у позитивний або, навпаки, у негативний бік, тобто є динамічною. Враження залежать від зовнішнього вигляду, погляду, жесту, голосу, міміки, посмішки, рухів тіла, інтонації, темпу мови, одягу тощо.

Імідж, як і репутацію, певною мірою можна віднести до поняття соціального стереотипу. Але стереотип в основному формується стихійно, у той час як імідж і репутація створюються штучно і цілеспрямовано. Стереотипи сприйняття та довіри до ділового партнера загалом базуються на емоціональній оцінці і пов'язані з вербальними та невербальними якостями, а також з людським фактором [5].

Так, наприклад, на думку науковців, негативне ставлення до влади було сформовано в українському суспільстві історично, через деякі історичні обставини, тому що тривалий час наша держава на чолі з її відомими представниками уособлювались із чужинцями у свідомості нашого народу. Налагодження довіри, яка є особливо важливою між громадянами та владою, є однією з головних проблем не тільки у політичній та управлінській сферах.

Репутація, авторитет та сприйняття ділової особи є одним із важливих елементів управління й державотворення нашої країни, а зміна системи ведення державної служби для її якнайкращого наближення до суспільства повинна стати важливим важелем для проведення адміністративної реформи.

Під час дослідження процесу створення іміджу ділової людини, зокрема держслужбовців, слід урахувувати те, що в основному аналізується не тільки сам образ державного службовця як уявлення про владу, а й саме уявлення про організацію державної влади, служби та результативність цієї системи у державній діяльності.

Отже, для формування позитивного іміджу державного службовця важливі такі критерії до його створення:

- рівень кваліфікації, професійна придатність;
- створення етичного кодексу;
- залучення ЗМІ;
- дослідження та вивчення думки суспільства щодо стану роботи службовця, який обіймає державну посаду та здійснює роботу в межах своїх повноважень.

Базуючись на значній кількості досліджень, проведених в Україні за останній час, можна чітко визначити загальні притаманні риси та якості бажаної політики й політичного діяча.

Серед свідомого населення нашої держави було визначено, що ділова людина, зокрема державний службовець, повинен:

- бути освіченим;
- мати високий рівень культури;
- вміти знаходити спільну мову з народом;
- бути професійно компетентним;
- бути чесним і принциповим;
- вміти публічно виступати;
- мати приємну охайну зовнішність;

— бути переважно молодого віку.

Виступаючи як штучно створений образ, особливі ознаки іміджу надаються йому націлено. У зв'язку з цим усі теоретичні й методологічні показники до створення іміджу набувають важливого значення в умовах існування демократичної політичної системи.

На основному етапі дослідження й створення позитивного іміджу варто не забувати враховувати й те, що він повинен бути спрямований на досягнення мети або завдання, яке на певний період часу є необхідним.

Визначення завдань для створення іміджу полегшує визначення також і тих особливих характеристик та ознак суб'єкта, якими обов'язково слід наділити суб'єкта, щоб досягти найефективнішого впливу на аудиторію та виправдати очікування суспільства [2].

Для формування привабливого, а в результаті позитивного, іміджу важливу роль відіграє візуальний контакт. Рекомендується мати доброзичливий, уважний та відкритий погляд на співрозмовника чи аудиторію під час перемовин або публічного виступу. Також слід враховувати і те, що погляд прямо у вічі протягом тривалого часу розмови може розцінюватися як агресія, а занадто пильний погляд у перемовинах розуміється як прояв несприйняття та ворожості. Погляд завжди може бути з усмішкою або з її відсутністю. Це найкоротший та один із вдалих шляхів викликання довіри.

Як уже зазначалося, візуальне сприйняття має найбільший вплив на створення позитивного образу фахівця, а отже, важливою є міміка і жестикуляція. Саме тіло може стати одним із найдієвіших інструментів впливу на аудиторію. Спокійні та не занадто активні жести рук демонструють, наскільки співбесідник відкритий та готовий до проведення важливого діалогу.

Не варто тримати руки перехрещеними, в кишенях чи під столом — це викликає почуття зневажливості та недобррозичливості. Також не можна потирати руки, емоційно перебирати ручку чи олівець, поправляти під час розмови частину одягу, волосся, або те, що на столі, адже це яскраво свідчитиме про неготовність та невпевненість, чи навіть страх. Не менш важливими є положення і рухи рук, голови, тіла, ніг, стиль ходи.

Вербальна підготовка і поведінка також відіграє велику роль під час бесіди, додає процесу комунікації певного негативного чи позитивного емоційного забарвлення. Воно складається з інтонації, гучності та темпу мови, сили й тембру голосу, тобто усіх тих елементів, що вивчаються студентами на курсі риторики в розділі «Акція». За різних вербальних засобів, наприклад, звичайний комплімент може сприйматися як приниження та образа, так і як проява дружелюбності чи любові. Найпривабливіша інтонація та, яка спокійна, доброзичлива, упевнена.

Ідеальний темп мови — помірний, що необхідно для кращого сприйняття та розуміння, для цього рекомендується використовувати різні види пауз, інколи здійснювати партитуру тексту. Слова і фрази повинні розділятися, але штучно їх скорочувати не потрібно тому що складніше буде зрозуміти та знайти сенс у сказаному. А також це створює певне негативне враження і викликає бажання заперечувати сказане. Значущості і ваги фразі додають сила і тембр голосу, особливо у заключній її частині.

Управлінці, політики, державні службовці і просто ділові люди прагнуть до пошани, успішної кар'єри, тому зобов'язані приділяти увагу своєму зовнішньому вигляду, бо це є вимогою сьогодення. Зовнішній вигляд таких осіб обов'язково має бути охайним, акуратним, підібраним зі смаком. При цьому зовнішній вигляд не повинен бути занадто виразним, яскравим.

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, очевидним є те, що мати вдало сформований імідж — це певна здатність справляти позитивне враження на оточення, мати

у собі ті найкращі якості, які оточення хотіло б мати в собі, але це потребує постійної уваги та вдосконалення.

При його формуванні варто враховувати різні фактори, складові, що можуть стати дієвим інструментом впливу на створення суспільної думки, адже, якщо вони не відповідають запитам суспільства, його очікуванням, естетичним і моральним стандартам і стереотипам сучасної доби, вимогам професійної діяльності, то імідж, особливо держслужбовця, буде негативно впливати, відповідно, на його професійну діяльність.

Натомість, правильно вибудований імідж позитивно позначиться на професійній сфері ділової людини, створить довірливу атмосферу при спілкуванні з аудиторією з одного боку, а з іншого — триматиме саму людину у постійній напрузі, адже створеному іміджеві треба відповідати, виправдовувати довіру й очікування громадськості, а значить, розвиватися професійно, опановувати нові технології.

Список літератури

1. Бондаренко І. С. Іміджологія. Психологія іміджу : навчально-методичний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «Реклама і зв'язки з громадськістю». Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 122 с.
2. Кадрова політика і державна служба у сфері публічного управління (регіональний аспект) : монографія / за заг. ред. В. М. Мартиненка. Х. : Магістр, 2008. 304 с.
3. Позднішев Є. В. Роль інструментів психотехнологій у формуванні та просуванні іміджу суб'єктів спортивної діяльності. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. Вип. 8. С. 220–225. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2017_8_51.
4. Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління : монографія. Тернопіль : Астон, 2007. 400 с.
5. Серьогін С. М. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством : монографія. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2003. 456 с.
6. Яблонских Ю. П. Имидж как общественный феномен. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/imidzh-kak-obschestvennyy-fenomen/viewer>.

References

1. Bondarenko, I. S. (2014). *Imidzhologhiia: Psykholohiia imidzhu* [Imageology: Image Psychology]. Zaporizhzhia, ZNU Publ., 122 p.
2. Martynenko, V. M. Ed. (2008). *Kadrova polityka i derzhavna sluzhba u sferi publichnoho upravlinnia (rehionalnyi aspekt)* [Personnel policy and public service in the field of public administration (regional aspect)]. Kharkiv, Mahistr Publ., 304 p.
3. Pozdnyshch, Ye. V. (2017). *Rol instrumentiv psyhotekhnolohii u formuvanni ta prosuvanni imidzhu subiektiv sportyvnoi diialnosti* [The role of psychotechnology tools in the formation and promotion of the image of sports entities]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy* [Psychology: reality and prospects], iss. 8, pp. 220–225. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2017_8_51.
4. Rudakevych, M. I. (2007). *Profesiina etyka derzhavnykh sluzhbovtziv: teoriia i praktyka formuvannia v umovakh demokratyzatsii derzhavnoho upravlinnia* [Professional ethics of state employees: theory and practice of formation under democratization of public administration]. Ternopil, Aston Publ., 400 p.
5. Serohin, S. M. (2003). *Derzhavnyi sluzhbovet u vidnosynakh mizh vladoiu i suspilstvom* [State employee in the relationship between government and society]. Dnipropetrovsk, DRIDU NADU Publ., 456 p.

6. Yablonskykh, Yu. P. *Ymydzh kak obshchestvennyy fenomen* [Image as a social phenomenon]. Available at : <https://cyberleninka.ru/article/n/imidzh-kak-obschestvennyy-fenomen/viewer>.

Дата надходження рукопису 21.11.2020

Objective. *The objective of the article is to investigate the peculiarities of forming the image of a business person (state employees) as a mechanism of psychological influence on the audience.*

Methods. *The main scientific results are obtained by analyzing scientific sources on the concept of image, its structure, basic functions and principles.*

Results. *One of the tasks of rhetorical disciplines is mastering effective techniques and methods of working with the audience by students. The impression that a person makes on the audience: from audiovisual components to content, is an indisputable factor of successful or failed work with it, and therefore this impression, or rather the image of a business person, must be formed, its components and mechanism of influence on others must be understood.*

In a general, an image is a certain positive or negative pattern of a business person, his prestige and reputation. This idea, thought is purposefully formed in the mass human consciousness through advertising or propaganda. The image can be formed, added or processed by means of certain modification of activity, actions.

The concept of image is inextricably linked with the individual psychological characteristics of a person, his social self-identification, and therefore is a socio-psychological category.

Image is the main part of the character, a kind of human presentation most often on a visual level. Creating such an image requires painstaking work on yourself, and sometimes the help of a group of image-makers.

In the process of studying the peculiarities of forming the image of a business person (state employees) as a mechanism of psychological influence on the audience, it was found that its formation should take into account various factors that can be an effective tool for influencing public opinion, because if they don't meet the demands of society, its expectations, aesthetic and moral standards and stereotypes of modern times, the requirements of professional activity, the image, especially of a state employee, will negatively affect, respectively, his professional activity.

Key words: *image, reputation, mechanism of psychological influence, image-technologies, image tools, image of a business person.*

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-62-69

UDC 141.7: (316–026.15:316.323.65 (477)-042) (045)

Nikolenko K. V.,
PhD in Philosophical
sciences,
Assistant Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: nikolenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9816-6783

Melikova S. O.,
PhD in Pedagogical sciences,
Associate Professor,
Teacher

Kryvyi Rih specialized school № 107 with in-depth study of
English language,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: melikova.susanna72@gmail.com

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF INNOVATIVE AND CREATIVE FACTORS OF HUMAN CONSCIOUSNESS

Ніколенко К. В.,
канд. філософ. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: nikolenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9816-6783

Мелікова С. О.,
канд. пед. наук,
доцент, вчитель

Криворізька спеціалізована школа № 107 з поглибленим
вивченням англійської мови, м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: melikova.susanna72@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ІННОВАТИВНО-КРЕАТИВНИХ ЧИННИКІВ СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ

***Objective.** The objective of the article is to identify the problems of innovative and creative human activity in the field of consciousness as structural elements of transformative activity in order to improve and deepen the understanding of the creative process as such.*

***Methods.** The following methods are used to study the innovative and creative factors of human consciousness: natural-ontological and socio-ontological to analyze the peculiarities of the formation and development of consciousness, axiological — while assessing the importance of creativity and innovation as characteristics for the individual, moral and ethical methods in studying the consequences of creative and innovative process for humanity in general, as well as a constructive and destructive approaches to the interpretation of the welfare state. The scientific principles of the research are the principle of objectivity (in analyzing the results of the creative process and physiological features of consciousness), determinism (used to study the forms of manifestation of activity of consciousness), systematicity (general presentation of the material is based on a holistic perception of creativity in the system of individual, physiological, social and cultural norms).*

***Results.** The studied consciousness and spheres of social consciousness show that creativity is a necessary component of human consciousness. It appears in the mythological, religious and spiritual components. The innovative is a source of understanding the creative, it reveals the essential components of creation as such. Consciousness is a litmus test of various questions that do not have an unambiguous answer, manifesting itself as both the source and the result of solving these questions. The creative component of consciousness generates different types of reality, due to modern advances in science. Innovative and creative factors of human consciousness are due to psychological, anatomical and social factors. Creativity is understood as a characteristic creative activity of consciousness, a transformative force.*

***Key words:** innovation, creativity, criteria of creative activity, existence, divergence, elitization,*

Problem statement. Societal changes today have a multilevel character, combining interpretations of modern Ukrainian society from the categories of static to the category of dynamism, society multifacetedness. The reason for such changes are the transformations of the global levels of society — the transition to a significantly new type of reality — the information society. Therefore, the philosophical search for methodological foundations of the potential of creativity as the main characteristic of modern society is relevant. In everyday consciousness, the concepts of “smart” and “witty” are almost synonymous, in some cases associated with reason and a rich stock of knowledge, which generates creativity as a personal quality and social need and expectations. Creativity as a social phenomenon, as a special need of society, as a necessary condition for the progressive development of the society requires a holistic, comprehensive study. The study of creativity in the early twentieth century began mainly in the psychological environment, but the above features pose a need for a systematic study of the problem in the intersectoral plan.

Recent research and publications. The above mentioned problem was studied by: Western scientists such as A. Bergson, R. Bart, Yu. Krystev, Yu. Habermas, M. Heidegger, M. Bubber; K. Popper, P. Berger, T. Lukman; Ukrainian and Russian researchers: H. Skovoroda, N. Berdyaev, S. Rubeinstein, V. Tsapok, Yu. Diomina, N. Tverezovska, Yu. Brodetska, V. Bodak, V. Yakovlev and others. And although a very large number of researchers have dealt with issues of creativity, they have left out the issues of creativity as a social phenomenon, as the foundation of recent changes in the society, as a significant value.

The objective of the article is to investigate the phenomenon of consciousness in terms of creative and innovative process, to identify the factors that determine the axiological components of innovation and the creative consequences of the individual in the universal sense.

The outline of the main research material. The problem of consciousness in general and its impact on creative activity, human activity is the subject of research of many scientists. Innovation as a tool for achieving creativity is a necessary characteristic of human activity. The modern world is based on the concepts of innovative and creative activity, these concepts penetrate into various spheres of activity and determine them (creative economy, creative class, innovations). Therefore, it is necessary to study the features of the impact of the creative and the innovative on human consciousness, the analysis of areas of public consciousness is to answer questions about the formation of concepts of innovative human activity.

In recent decades, the meaning of the notion of creativity is based on the abilities and capabilities of the subject. Philosophical encyclopedic dictionary defines creativity as the ability to create, the ability to creative acts that lead to a new unusual vision of a problem or situation. Due to this, creative abilities can be manifested in the thinking of individuals, in their work, in the creation of works of art and other products of material and spiritual culture.

The concept of creativity captures a set of features of the psyche that provide productive changes in the activities of the individual, developing, connecting with its leading motives and manifesting itself as the ability to productive changes.

Further, creativity is considered as a basis for self-actualization and creative activity of the individual in various life-sustaining activities. Creativity is the core that determines a person's creative activity, encouraging him to new achievements and searches. Thus, as a factor of self-expression and self-esteem, creativity is a component of any creative activity, it is the ability to realize the creative potential, the ability to use the necessary tools.

However, we emphasize the fact that creativity is not an achievement of the human race alone. Thus, “intelligent” animals that have developed perceptual thinking, create a multifaceted figurative context, obtaining from perceptual images the information necessary for survival. But only man is able to create objects of material and spiritual culture.

The biological substantiation of this process (in the context of the processes of human brain activity) was given M. Morozov in his study “Creative activity of consciousness”. The philosopher understands creativity as a “complex act of conscious life-sustaining activity”, where consciousness is manifested in the form of two components: spiritual creativity and transformative sensory-practical activity. According to the researcher, spirituality in creativity is manifested in the form of human awareness of personal and social needs, goal setting, determining the best ways and means to achieve goals, transforming the world as an object of knowledge, advancing ideals and more. Sensory-practical activity is a material activity for purposeful change of the subject of social activity, nature and forms of social life [1, p. 34].

These forms of manifestation of the consciousness activity can affect creativity. An ideal representation of a practical result may precede the actual realization of the intended. Creativity is socially influenced by public consciousness in the form of needs. M. Morozov argues that the completeness of the creative act is possible only in the unity of the two components of consciousness. Therefore, the creative activity of man directly depends on the sphere of consciousness in general, and on the sphere of social consciousness in particular.

Modern society makes the following demands on the creative personality: bright self-regulation of perception, focus on solving any problem or task, high level of concentration, its duration and stability, high sensitivity to stimuli, ability to accept inaccuracies (deviations), unusual and unique properties of the object, to notice the connections between features that do not formally exist, the ability to perceive comprehensively, to notice the main, the essential, the ability to get rid of fixed attitudes, to perceive independently and impartially. Mainly, it is the ability to form a holistic picture of what is seen, absorbing the existing and latent.

The direct connection of the creative with the socio-historical practice can be traced on various historical examples of the development of our country. Thus, the revolutionary events of the early twentieth century caused an increased interest in creativity, almost everyone thought of himself as a creator of the new. This phenomenon was determined by the creative factor of socio-economic choice, the open struggle of political orientations, diverse schools in scientific thinking, the diversity of methods and directions in the artistic development of reality. The democratization of culture and education contributed to the active release of the creative potential of the society. It acquires special significance in identifying the creative potential of national and ethnic groups as the most important element of the creative wealth of the society.

However, along with this, there were anti-creative factors that were most active in the mid-30s and 40s of the twentieth century, such as the elimination of economic independence of certain segments of the society and the physical destruction of “thinkers” who succeeded in specific areas of activity, and were the bearers of the creative potential of the era.

Global politicization deprived the public consciousness of free will, criticism, divergence and other important logical and psychological productive components, resulting in the elitization of truth, the deified hierarchy in the political organization of the society.

The alienation of certain branches of science from the main spheres of the society caused a violation of natural creative development — the creation of new values. Ideological “sifting” of any information led to an increase in the creative situation in our society [2, p. 10].

However, the process of democratization that began in the last decades of the twentieth century may not be as crucial in any area of life as in the field of creative potential of our society, as it ultimately affects all areas of human knowledge.

This manifested itself in the spiritual revival, the restoration of the integrity of the individual, the realization of the wide creative possibilities of a multinational, multi-regional

vision of the world by an individual. This led to the enrichment, deepening and radical humanization of the foundations of creativity, as well as the formation of a socially active creative subject.

The scientific paradigm that dominated the late twentieth century minimized the practical application of existing creative knowledge and consisted exclusively of imaginary forms of creative genius. In the spiritual realm there are imprints of certain events of the past. The beginning of the XXI century was marked by the formation of social need for change in all spheres of the society. Let's distinguish two components of this process. The first is the destruction of religious, political and social beliefs, and the second is the emergence of new conditions of existence and completely new ideas, which are the result of modern discoveries in science and industry. Initiative, interest in creating something new, creative search, as a rule, was revealed "not so much in the creation of new material values, as in the manipulation of existing goods to obtain material benefits" [3, p. 24].

This kind of innovation is a phenomenon of a surrogate of creativity in the public consciousness, that can be economic machinations, etc. In other words, the objectification of the spiritual in the material sphere is realized in the form of legalized speculation. Such phenomena give creativity some sharpness and give rise to various extremes and helplessness in the absence of strict criteria, supported by material practice.

A certain form of obtaining information, which has a creative orientation, has become entrenched in the public consciousness — journalism. However, it is one of the means of realizing the creative potential of the spiritual and its hyperfunctionality inevitably has a negative impact on other forms of creative potential of the spiritual. Since excessive capture and submission of simplified material hinders the professional-scientific analysis of socio-historical phenomena and, as a consequence, the scientific component of the published material is lost [4].

Consideration of the main points of creativity of an individual is necessary for a deeper understanding of the problem of creative society, due to the fact that society consists of such individuals. Modern society is such a stage of development of man-made civilization, in which knowledge in the form of information becomes an important social factor, radically transforming all spheres of life — production and consumption, financial activities and trade, social structure and political life, services and spiritual culture. This multifaceted process covers the whole society, and unfolds in three main levels: technical and technological, social and cultural. Informatization of the society can be represented as a technical and socio-cultural phenomenon. The potential of the society is not so much in the technological sphere of society, as in the socio-cultural one. A creative society is a set of personal and social resources that can exist in the age of information and high technology. Creative society can lead to significant qualitative changes in the further development of the society — democratization of state activity methods, expanding the potential of culture.

The creativity of the epoch of modern society is focused, first of all, on the formation of adaptive potential in the economy, politics, culture, sphere of interpersonal relations, due to which it becomes a factor of social order. The implementation of this type of creative society involves a situation of interpenetration and complementarity of different types of culture.

Creativity is a natural result of axiological search, which is most effectively manifested in all areas of spiritual development of the individual / society, not only in its individual elements. In our opinion, the systematicity of creative influence eliminates the problem of one-sidedness, which has the most negative consequences in the spiritual activity of the society.

The functioning of the spiritual as a whole (which has value significance) is also the most important productive factor because it is in a single whole it becomes possible to ensure the mutual enrichment of the elements of the spiritual. Any field (aesthetic, moral) can not

fully develop if it has not acquired creative significance for science. Of particular importance is the moral element in ensuring the integrity of the spiritual as the creative [3, p. 53].

In Ukrainian philosophical thought, forms of social consciousness are often called spiritual spheres. The spiritual sphere includes various aspects of the manifestation of consciousness. Recently, however, the spiritual sphere has been identified with religion as a form of social consciousness. Thus, A. Shevchenko distinguishes between the concepts of morality and spirituality, understanding morality as “a set of secular laws that a person should live by”, and spirituality as “a set of divine laws.” According to these laws, a person’s life determines the degree of a person’s closeness to God... Many people understand spirituality as a passion for literature, music, theater, but this is all a misunderstanding” [5, p. 4].

The problem of spirituality in the modern world is becoming increasingly important. There are many approaches to studying this phenomenon, each of which focuses on one or more components. Let us agree with the opinion that the very development of human society has prepared the idea of a holistic approach to understanding spirituality (which includes both religious and moral and ethical components) [6, p. 62].

Since the creative process is influenced by both moral and religious components, so a holistic understanding of this phenomenon is the most complete and accurate one. Let’s consider how the spiritual and creativity interact at the level of mass consciousness.

A person is greatly influenced by the spiritual, so a spiritual being is his normal and healthy state. Researchers also emphasize the therapeutic power of creativity: doing his favourite thing, creating a new one, a person can state the improvement of his condition [7, p. 83].

Considering the sphere of the spiritual in the mass consciousness, we can talk about the influence of religious norms, ideals, needs on the creative process. The religious has a significant impact on creativity, sometimes stimulating, and sometimes stopping one or another manifestation of creativity [8].

Sometimes questions of choice, expediency are meaningful for all human activities. There are a number of factors that can influence decision-making in the creative process. Constantly faced with the problem of choice, a person sometimes tends to abdicate responsibility for certain actions (or inaction), where religion becomes a factor that determines the creative choice [9, p. 83].

Religion is able to produce an axiological function as a catalyst and differentiator of the creative process. While communication with various members of the society, religion provides an opportunity to study the spiritual heritage of the ethnos as well, which leads to the stimulation of creativity [10, p. 126].

Religion demonstrates a less rationalistic way of creativity nature cognition. This makes possible to state the presence of such phenomena as unconscious mental activity. “In the public consciousness, the emphasis, on the contrary, is transferred to the unconscious activity, as a result of which creativity begins to act as a completely spontaneous, irrational act, which is not subjected to arbitrary control and reproduction” [11, p. 158].

Also, the myth as a specific embodiment of all worldviews of mankind is a separate part of social consciousness and contains the idea of creativity. Mythological consciousness reveals the creative act as the driving force not only of human activity, but also of the processes connected with the activity of God and with other irrational bases. Virtually all mythical ideas (historical forms) are the basis for understanding the nature of creativity. Man has long sought to understand the idea of creation as the embodied in the idea of creatology (the doctrine of the creation of the world) [12, p. 24].

Creativity in the functioning of any religious system acquires irrational features. In such conditions, however, by attempting to liken the ideal, it is possible to penetrate directly into the realm of the creative.

Conclusions. Thus, the various achievements of modernity lead to a kind of understanding and identification of creativity as such. Creativity is the main element of axiological practices, the main value element of human resources in the society. With its help it becomes possible to cover various issues that cause certain difficulties, and it is also possible to identify criteria for distinguishing between different types of reality generated by modern advances in science. The problems of creativity as a field related to consciousness are caused by psychological, anatomical and social factors. The implementation of creative activity is studied by various sciences, from the point of view of philosophy creative activity as a transformative force is the characteristic feature for consciousness. The study of creativity in the fields of certain branches of science, the separation of algorithms for such activities to apply the results in related fields of knowledge may be the prospects for this.

Список літератури

1. Морозов М. Н. Творческая активность сознания. Методол. анализ естествонауч. аспектов. К. : Вища школа, 1976. 183 с.
2. Дербак А. П. Національна самосвідомість як форма самопізнання особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2002. № 46. С. 9–12.
3. Бодак В. Релігія і творчість. *Світ людини*. 2004. № 6. С. 52–55.
4. Шакарян Г. Г. О креативной потенции нашего общества. *Философские науки*. 1991. № 7. С. 155–161.
5. Шевченко А. И. Наука и религия — два способа познания мира. *Материалы I научно-практической конференции «Роль науки, религии и общества в формировании нравственной личности»*. Донецк, 1997. С. 3–7.
6. Осипов А. Символотворчий процес у духовних практиках. *Філософська думка*. 2006. № 6. С. 61–71.
7. Меликов И. М. Творчество и духовный мир человека. *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия*. 2002. № 2. С. 76–87.
8. Clover J. *Humanity: a moral history of the twentieth century*. N. H. : Lnd.: Yale UP, 1999. XIV. 464 p.
9. Скок Н. С. Духовність як необхідна складова творчої особистості в ідеальній реальності *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 81–84.
10. Нагорна Т. В. Релігійний чинник у процесі формування творчої особистості в сучасному навчальному закладі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2005. № 2. С. 125–129.
11. Бескова Н. А. Проблема творчества и буддийская традиция. *Вопросы философии*. 1999. № 7. С. 158–173.
12. Касавин И. Т. Магия и творчество: теоретико-познавательный подход. *Философские науки*. 1997. № 3–4. С. 19–30.

References

1. Morozov, M. N. (1976). *Tvorcheskaya aktivnost soznaniya. Metodol. analiz estestvennonauch. aspektov* [Creative activity of consciousness. Methodological analysis of natural scientific aspects]. Kyiv, Vyshcha shkola Publ., 183 p.
2. Derbak, A. P. (2002). *Natsionalna samosvidomist yak forma samopiznannia osobystosti* [National self-consciousness as a form of self-knowledge of the individual]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv], no. 46, pp. 9–12.
3. Bodak, V. (2004). *Relihiia i tvorchist* [Religion and creativity]. *Svit liudyny* [The world of man], no. 6, pp. 155–161.

4. Shakaryan, G. G. (1991). *O kreativnoy potentsii nashego obschestva* [About the creative potential of our society]. *Filosofskie nauki* [Philosophical sciences], no. 7, pp. 155–161.
5. Shevchenko, A. I. (1997). *Nauka i religiya — dva sposoba poznaniya mira* [Science and religion are two ways of knowing the world.]. Proceeding of the I scientific-practical conference “The role of science, religion and society in the formation of a moral personality”. Donetsk, pp. 3–7.
6. Osypov, A. (2006). *Symvolotvorchyi protses u dukhovnykh praktykakh* [Symbol-making process in spiritual practices]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], no. 6, pp. 61–71.
7. Melikov, I. M. (2002). *Tvorchestvo i duhovnyiy mir cheloveka* [Creativity and the spiritual world of man]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 7. Filosofiya* [Moscow University Bulletin. Series 7. Philosophy], no. 2, pp. 76–87.
8. Clover, J. (1999). *Humanity: a moral history of the twentieth century*. N. H., Lnd, Yale UP Publ., XIV, 464 p.
9. Skok, N. S. (2008). *Dukhovnist yak neobkhidna skladova tvorchoi osobystosti v idealnii realnosti* [Spirituality as a necessary component of a creative personality in an ideal reality]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo* [Science. Religion. Society], no. 1, pp. 81–84.
10. Nahorna, T. V. (2005). *Relihiinyi chynnyk u protsesi formuvannia tvorchoi osobystosti v suchasnomu navchalnomu zakladi* [Religious factor in the process of forming a creative personality in a modern educational institution]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo* [Science. Religion. Society], no. 2, pp. 125–129.
11. Beskova, N. A. (1999). *Problema tvorchestva i buddiyskaya traditsiya* [The problem of creativity and the Buddhist tradition]. *Voprosy filosofii* [Philosophy issues], no. 7, pp. 158–173.
12. Kasavin, I. T. (1997). *Magiya i tvorchestvo: teoretiko-poznavatelnyiy podhod* [Magic and creativity: a theoretical and cognitive approach]. *Filosofskie nauki* [Philosophical sciences], no. 3–4, pp. 19–30.

Дата надходження рукопису 02.11.2020

Мета. Мета статті — виокремити проблеми інноваційної та креативної діяльності людини у сфері свідомості як структурних елементів перетворювальної діяльності з метою вдосконалення та поглиблення розуміння творчого процесу як такого.

Методи. Для вивчення інноваційно-креативних чинників свідомості людини використовувались такі методи: природно-онтологічний і суспільно-онтологічний для здійснення аналізу особливостей формування та розвитку свідомості, аксіологічний — при оцінці значущості креативності й інноваційності як характерних рис для особистості, морально-етичний метод — при дослідженні наслідків креативно-інноваційного процесу для людства взагалі, а також конструктивно-деструктивний підхід до інтерпретації соціальної держави. Науковими принципами дослідження виступають: принцип об’єктивності (при аналізі результатів креативного процесу та фізіологічних особливостей свідомості), детермінізму (використовується для дослідження форм прояву активності свідомості), системності (загальне викладення матеріалу ґрунтується на цілісному сприйнятті креативності в системі індивідуальних, фізіологічних, соціальних та культурних норм).

Результати. Досліджені свідомість та сфери суспільної свідомості свідчать, що креативність є необхідною складовою свідомості людини. Вона виникає вже у міфологічній, релігійній та духовних складових. Інноваційне виступає джерелом розуміння креативного, розкриває сутнісні складові творення як такого. Свідомість

виступає лакмусовим папером різноманітних питань, що не мають однозначної відповіді, проявляючись як і джерело, і результат вирішення цих питань. Креативна складова свідомості породжує різні типи реальності, що обумовлені сучасними досягненнями науки. Інновативно-креативні чинники свідомості людини обумовлені психологічними, анатомічними та соціальними факторами. Креативність розуміється як характерна творча активність свідомості, перетворювальна сила.

Ключові слова: *інновативність, креативність, критерії креативної діяльності, існування, дивергентність, елітаризація.*

КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ

DOI : 10.33274/2079-4835-2020-21-2-70-82

УДК 373.5.016

Удовіченко Г. М.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: udovichenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3731-0857

Кравченко А. Б.,
вчитель

Криворізька загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 1,
Криворізької міської ради Дніпропетровської обл.,
Кривий Ріг, Україна,
e-mail: aleno4kavr112@gmail.com

Миснік Я. С.,
студентка

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна,
e-mail: misnik_ys@donnuet.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ І МОТИВІВ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ФЕНТЕЗИ

Udovichenko H. M.,
PhD in Pedagogical sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: udovichenko@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3731-0857

Kravchenko A. B.,
Teacher

Kryvyi Rih Comprehensive School #1 of Kryvyi Rih City
Council in Dnipropetrovsk Region, Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: aleno4kavr112@gmail.com

Mysnik Ya. S.,
Student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih,
Ukraine, e-mail: misnik_ys@donnuet.edu.ua

PECULIARITIES OF FOLKLORE MYTHOLOGICAL IMAGES AND MOTIVES REALIZATION IN THE ARTISTIC WORLD OF FANTASY

***Мета.** Мета статті — виявити та схарактеризувати особливості реалізації фольклорно-міфологічних образів і мотивів у художньому світі фентезі*

***Методи.** Основні наукові результати отримані з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: аналізу, узагальнення та систематизації наукової та навчально-методичної літератури з літературознавства, психології, мовознавства; теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, а також порівняльного, описового та аналітичного.*

***Результати.** У статті розглядається характерна особливість романів фентезі, якою є наявність у їх структурі фольклорно-казкових елементів. Подібність фентезі та народної казки виражається у їх формульній розповіді про свідомо нереальні події. Автори фентезі активно використовують не тільки стилістику казкового оповідання, а й образно-мотивний комплекс народної казки, наповнюючи його смислами, продиктованими проблемами сучасної реальності. Так, традиційні казкові сюжети в художньому світі фентезі піддаються новелізації й іронічному переосмисленню, що має на меті розкрити механізми виникнення народної казкової традиції за допомогою спотворення дійсності.*

У творах фентезі присутні багато фольклорних та казкових мотивів, наприклад, мотив шляху, на якому будується сюжет чарівної казки і фентезі. Світ, за яким мандрує герой фентезі, або простір, в який він тим чи іншим чином переправляється, набуває рис потойбічного світу чарівної казки, а процес пересування приймає характер «деталізації» простору при освоєнні чужого світу.

Спорідненість слов'янської фентезі та чарівної казки визначає спадкоємність їх поетичної організації, що має на увазі наявність відповідності між їх структурами і функціональними схемами. У жіночих образах літератури слов'янської фентезі присутні риси, характерні для казкових героїнь. Також спостерігається відповідність між функціями героїв фентезі і функціями казкових героїв, що обумовлено наявністю подібності між композицією творів слов'янської фентезі і композицією чарівної казки, встановленої на підставі зіставлення їх функціональних схем. Перероблений комплекс слов'янських фольклорно-міфологічних образів і мотивів складає основу художнього світу творів слов'янської фентезі.

Ключові слова: слов'янське фентезі, казка, фольклор, мотив, образ.

Постановка проблеми. Міфологічні образи і мотиви складають основу художнього світу творів фентезі. У процесі його конструювання свідомо чи підсвідомо відбувається освоєння потенційних можливостей, що приховано у фольклорі, який виступає посередником між міфом і літературою. Особлива формульна мова фольклору, закодована у ній «інформація, що йде з глибини віків», у творчості того чи іншого письменника набуває нового значення. Казкові образи і мотиви піддаються в літературі фентезі переосмисленню в рамках сучасних неоміфологічних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про теорію міфу і міфопоетики розглядаються в роботах А. Афанасьєва, Д. Зеленіна, В. Проппа, О. Фрейденберг, М. Еліаде, Є. Мелетинського, С. Топорова, Б. Рибаківа, А. Байбурина, Н. Криничної та ін., звернення до них обумовлено специфікою міфопоетичного підходу до дослідження літературного твору. Роботи вітчизняних і зарубіжних літературознавців в галузі типології казкових сюжетів і мотивів В. Проппа, Б. Кербеліте, теорії архетипів Е. Мелетинського, праці з філософії А. Дж. Тойнбі, К. Ясперса, Х. Ортега-і-Гассета, Р. В. Ф. Гегеля виступають підґрунтям для нашого дослідження.

Мета статті — виявити та схарактеризувати особливості реалізації фольклорно-міфологічних образів і мотивів у художньому світі фентезі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Добре відомо, що Дж. Р. Р. Толкієн [8] не поділяв поняття «фентезі» і «чарівна казка», а дослідники другої половини ХХ століття вважали літературу фентезі одним із видів жанру фантастики, який активно використовує казкові мотиви. Подібності та відмінності між творами фентезі і народною казкою обумовлені особливостями їх структури. Так, визначаючи специфіку казки, В. Я. Пропп протиставив її суміжним жанрам (міфу, легенді і т. ін.), на основі чого вивів головну ознаку казки — «її нездійсненність, а звідси і невіру в дійсність повідомляємих подій». Дослідник додає, що «це не зовнішня, не випадкова, а глибоко внутрішня, органічна ознака» казки [6, с. 40]. У художньому просторі фентезі також спочатку закладено елемент нереальності, нездійсненності. Світ фентезі логічний, але його реальність умовна. Розповідь розвивається за своїми законами, проте читач не має сумніву в неможливості існування описуваних подій, так і в ірреальності самого світу твору. Художній світ фентезі дає можливість, насамперед, зануритися у свідомо вигаданий простір, піти від проблем навколишньої дійсності.

Зв'язок між фольклорною казкою і фентезі встановлюється також на підставі цільовизначального компонента — виконуваної ними функції.

Так, А. Нікіфоров визначає казку як розважальний жанр. Розкриваючи цю ознаку казкової поетики, В. Я. Пропп говорить про те, що казка — художній жанр, який має «переважно естетичні функції», виховне значення і цим відрізняється від інших видів фольклорно-міфологічних текстів.

Література фентезі відноситься до масової літератури, яка також створюється з розважальною метою і покликана приносити естетичне задоволення. Її виховна функція полягає в тому, що герой фентезі, проходячи через різні випробування, вчиться орієнтуватися у світі, де межа між Добром і Злом може бути прихована. Він доходить висновку, що «Зло — це зло <...> менше, більше, середнє — все одно, пропорції умовні» [8, с. 107]. Ототожнюючи себе з головним героєм, читач підсвідомо проектує події і ситуації, що мають місце у творі, на сучасну дійсність, що сприяє набуттю ним важливого життєвого досвіду.

Враховуючи ірреальність і особливості художнього міфологізму внутрішньої структури фентезі та казки, а також спільність виконуваної ними функції, можна говорити про відносини спадкоємності між ними. Автори фентезі активно звертаються як до самої структури казкового оповідання, так і до образно-мотивного комплексу народної казки, наповнюючи його смислами, що зумовлені проблемами сучасної реальності.

Тенденція до переосмислення казково-міфологічної традиції з точки зору навколишньої дійсності обумовлює схожість між жанрами фентезі та літературної казки як жанрового утворення, близького до народної казкової традиції. Міф, гармонійно з'єднав в собі, за Є. Мелетинським, «світогляд і оповідання», втратив сакральний сенс, ставши джерелом сюжетів і образів для фольклорної казки, в художньому світі якої письменники, у свою чергу, мають можливість почерпнути символіку та стилістичні особливості для своїх творів. Маючи безпосередній зв'язок із фольклором, фентезі та літературна казка відштовхуються від нього, використовуючи і перетворюючи міфологічні мотиви відповідно до авторського задуму. Проблема розмежування зазначених жанрових утворень полягає у відсутності чітких визначень, які найбільш повно характеризують кожен з них. Дослідники говорять про літературну казку як про «багатожанровий вид літератури, побудований на художньому синтезі», що характеризується «проникністю жанрових кордонів» фольклорної та літературної казки [2, с. 7].

Твори фентезі, які є результатом взаємодії масової літератури та фольклорно-міфологічної традиції, можна поставити в один ряд з літературними казками. Дотримання казкової стилістики, що проявляється, насамперед, на рівні структурної організації сюжету, також об'єднує художній світ фентезі і літературної казки. Розмежування зазначених жанрів закладено в первісному авторському задумі, воно виникає в той момент, коли твір зароджується у свідомості письменника і формується потреба дотримання тієї чи іншої жанрової традиції. Для жанру літературної казки важливим є звернення до казкової структури, відповідної чарівним, побутовим або іншим народним казкам. У літературі фентезі висока частка міфотворчого початку, особливе місце відведено міфологічним мотивам, і автор не ставить перед собою мету — дотримання казкової структури, а творить свій особливий світ.

Казка і міф у архаїчному світосприйнятті являли собою створення «нового космосу», подолання хаосу навколишнього простору. За словами В. Смирнова, освоєння формальної мови фольклору «для російської літератури <...> стало основним «вектором» розвитку». При цьому, як зазначає Д. Медриш, «у ряді випадків фольклорна традиція в певному сенсі більш продуктивна в літературі, ніж у фольклорі». [3, с. 102].

Проведення аналізу творів фентезі з точки зору наявності в їх структурі казкових образів і мотивів дає можливість не тільки прояснити їх глибинний зв'язок із фоль-

клором, але і виявити конструктивний характер діалогу письменника з попередньою традицією, завдяки якому виявляються надсмисли, що ховаються в художньому просторі твору і виводять на надтекстовий рівень.

При перенесенні казкового сюжету в літературний твір відбувається епічне за-своєння і новелізація казки, тобто реорганізація її в новелу — оповідання, що володіє певною художньою та смисловою достовірністю. Як зазначає В. Я. Пропп, в цьому випадку казковий сюжет набуває «хронологічного і топографічного приурочення, персонажі <...> перетворюються в характери, велику роль починають відігравати особисті переживання, докладно описується обстановка, події викладаються як причинний ланцюг».

Цей прийом активно використовує польський письменник А. Сапковський в циклі «Відьмак». Він вводить у структуру творів казкові сюжети з метою показати механізм виникнення усної народної традиції за допомогою навмисного спотворення тої чи іншої «реальної» події. Акцентуючи увагу на розбіжність між подією, що відбувається, і сформованим на її основі казковим сюжетом, письменник навмисно іронізує з приводу казкової традиції, що спотворює і прикрашає дійсність.

Так, у романі «Останнє бажання» А. Сапковський іронічно обіграє сюжет казки «Червона квіточка». Письменник, з одного боку, відмовляється від використання образу квітки, що втілює в собі «всю красу світу і вище можливе на землі щастя», а з іншого — актуалізує звучання мотиву наживи і легкого збагачення. Він також у жартівливій манері показує всю наївність віри людини у можливість практичного застосування знань і лій поведінки, почерпнутих з казкових сюжетів. Так, перетворився на чудовисько син багатого землевласника Нивеллен, бажаючи повернути колишній вигляд і згадавши казку про те, що *«красиві дівчата можуть перетворити жабу в принца або навпаки»*, зажадав у купця, який забрався в його сад, привести до нього дочку. Бажаючи загладити провину перед переляканим купцем, Нивеллен нагородив його золотом і дорогоцінним камінням. Натякаючи на невідповідність казки і дійсності, герой в іронічній манері розповідає про те, що *«не пройшло і двох місяців, як прибув інший купець <...> прихопив великий мішок <...> і доньку <...> теж не малу»*. Таким чином, традиційні казкові персонажі в художньому світі твору набувають нових рис характеру, їх образи зображені обсягово і психологічно достовірно. Казковий сюжет подано як реальну подію, що не суперечить існуванню народної казкової традиції.

Композиція творів фентезі так само, як і чарівної казки будується на просторовому переміщенні героя, проте мотив шляху в художньому світі фентезі зазнав певних змін. У казці, як зазначає В. Я. Пропп, «рух ніколи не змальовано докладно, він завжди згадується лише двома-трьома словами», оскільки «казка перескакує через момент руху». Відмова від епічного зображення мотиву шляху пов'язана з міфологічними уявленнями про простір, який у казці «відіграє подвійну роль: з одного боку, він є необхідним композиційним елементом, а з іншого — «його як би зовсім немає» і «все розвиток йде по зупинках, і ці зупинки розроблені дуже детально». Як показав В. Я. Пропп, основні елементи казки створювалися до формування архаїчного уявлення про простір, в той час як зупинки на шляху героя виступали як фазиси обряду.

Розвиток літератури від міфологічних і фольклорно-казкових утворень до сучасних літературних жанрів відбувався за допомогою деміфологізації та посилення епічності розповіді. Фентезі, сприйнявши традиції чарівної казки в руслі процесу реміфологізації літератури, зберегла тенденцію до детальної епічної розробки мотиву подорожі героя, в певних випадках вдаючись до прийому ретардації. Необхідно зазначити, що в сучасному світі час є міфологізованою і менш освоєною категорією, ніж простір. Наслідком цього є той факт, що характерні риси стрімкого переміщення героя

казки з однієї локації в іншу у творах фентезі приймає подорож героя в часі, при цьому присутній опис початкового і кінцевого етапу шляху.

Одним з важливих елементів чарівної казки є ініціація героя, основні атрибути якої експлікуються в казковій структурі або присутні в імпліцитній формі. Прийняття героєм казки тимчасової смерті може відбуватися за допомогою розрубання, спалювання або щасливого позбавлення від цього, що призводило до придбання ним нових навичок і певного статусу.

Мотив ініціації в казковому оповіданні являє собою один з ключових моментів «творіння», «космізації» і соціалізації особистості героя. Включення мотивів посвячення в біографію героя казки є наслідком проникнення бібліографічних мотивів у структуру оповіді «у зв'язку з доповненням міфологічної теми творення світу темою формування особистості героя».

У творах фентезі мотив ініціації героя піддається художньому осмисленню і деміфологізації. Функція посвяти реалізується за допомогою поєдинку героя з дарувальником або з ворогом. Крім цього, література фентезі повною мірою сприйняла функцію «художньої ініціації», яка була покладена на фольклорні твори. Якщо обряд посвячення за допомогою тимчасового відходу від суспільства та подальшого повернення в новій якості проходить герой того чи іншого твору, то «художньої ініціації» піддається його читач. Згідно з дослідженнями А. Дж. Тойнбі, мотив ініціації реалізується за допомогою «відходу-і-повернення» творчої особистості, який може мати як міфологічне забарвлення, так і виступати в якості прийнятого в суспільстві звичаю, необхідного для розвитку всього суспільства в цілому. Дослідник розглядає його як «двоактний» ритм творчих актів, що становлять процес зростання особистості». Людина на час випадає зі свого соціального оточення, а потім повертається в те ж середовище, наділена новими здібностями і духовними силами. При цьому формульна література, як справедливо зазначає Дж. Кавелті, «служить найкращим засобом для відходу від дійсності і розслаблення» [1, с. 39], а «ескапістські» функції формують у ній «риси мистецтва певного типу, що володіє власними цілями і <...> має право на існування» [1, с. 39].

Твори фентезі надають читачеві можливість «відходу-і-повернення» за допомогою реалізації функції «втечі від дійсності». Пов'язуючи цю функцію фентезі з можливістю здійснення «художньої ініціації», В. Пантін характеризує «втечу» як особистісний творчий акт, «самостійне співтворення людиною близького по духу світу або возз'єднання з ним» [4, с. 230].

Вперше термін «втеча» стосовно до літератури фентезі був ужитий Дж. Р. Р. Толкієном в есе «Про чарівні історії», де він визначається як «одна з найважливіших функцій чарівних історій» [8, с. 80]. При цьому «втеча» кардинальним чином відрізняється від «втечі» з реального світу, а критерієм для їх розмежування є художня цінність твору, що реалізує функцію «втечі». Так, «втеча» відбувається в тому випадку, якщо світ твору є «блідим зліпком з нашого реального світу» [4, с. 228], а розповідь має схожість з комп'ютерною грою. Твір тримає людину в емоційно-психічній напрузі, але не може дати збагачення духовної сфери. «Втеча», внаслідок глибокого зв'язку художнього світу твору з реальним світом, дає людині можливість поглянути на навколишню дійсність і на самого себе по-новому, зрозуміти глибинні процеси збереження цілісності нашого світу.

Функція «художньої ініціації» тісно пов'язана з щасливою кінцівкою твору, «евкатастрофою». Як справедливо зазначає Дж. Р. Р. Толкієн, радість і задоволення від щасливого фіналу суперечить існуванню діскастроф, але вона «заперечує повну і остаточну поразку людини і в цьому сенсі є євангельською благою звісткою, що дає відчуття надії, що виходить за межі цього світу» [8, с. 213]. Таким чином, в щасливому

закінченні сюжету укладено не тільки розрада людини, оточеної проблемами реально-го життя, а й почуття задоволеності і справедливості.

Поетика хорошого кінця є одним з найважливіших казкових елементів, сприйнятих всією масовою літературою в цілому і жанром фентезі зокрема. Говорячи про спорідненість масової літератури з пізніми формами мистецтва та з фольклорною традицією, Ю. Лотман виокремлює важливість моделювання функції кінця твору. У той час як хороший кінець в казці є єдино прийнятним закінченням оповіді, значимість розв'язки в літературі фентезі позначається на тлі інтуїтивного відчуття можливості сумного фіналу. У структурі оповідання епкатастрофічний казковий елемент виконує функцію компенсації. Щасливий кінець активізує поетику протиставлення і створює антитезу, умовно позначену як «життя (поганий фінал)/твір (хороший фінал)».

Аналіз мотивної і композиційної структури чарівної казки був здійснений В. Проппом, який виявив її основні постійні елементи: функції дійових осіб та інваріантні міфологічні мотиви, що зазнають незначних змін залежно від специфіки сюжету казки. В. Пропп слідом за А. Афанасьєвим характеризує чарівні казки як фантастичні і міфологічні [6, с. 63], отже, за характером поетичної організації вони є найбільш близьким до жанру фентезі видом казок, оскільки зв'язок з міфологічною традицією і наявність магічного елемента визначає особливості художнього світу як фентезі, так і чарівних казок.

Структурна організація творів слов'янської фентезі і українських чарівних казок має багато спільних точок дотику. Основні функції казкових персонажів і героїв фентезі мають певну схожість, проте у багатьох випадках одна і та ж функція отримує в казках і в творах слов'янської фентезі різне художньо-етичне наповнення, що пояснюється вільною манерою авторської оповіді і насиченістю соціально-психологічного фону романів. У зв'язку з цим виникає необхідність визначити наявність відповідностей між функціями героїв чарівної казки і героїв слов'янської фентезі.

Функції героїв слов'янської фентезі, на відміну від функцій казкових героїв, не мають чітко визначеного місця в сюжетній структурі творів. Їх розташування відповідає вектору розвитку, наперед заданого авторським задумом, у зв'язку з чим для аналізу творів фентезі доцільним, на наш погляд, є звернення не тільки до системи функцій, розробленої В. Проппом, але також до досліджень Б. Кербеліте з організації структурно-семантичних казкових елементів.

Згідно з визначенням Б. Кербеліте, елементарні сюжети, з яких складається структура казок, включають в себе різний набір функцій героїв і складаються з початкової ситуації, однієї або декількох, акцій персонажів оповідання і кінцевої ситуації. В одному елементарному сюжеті присутні як обов'язкові функції, що визначають значення сюжету в структурі твору, так і необов'язкові, які можуть переходити з одного елементарного сюжету в інший. Гармонійне поєднання підходів В. Я. Проппа і Б. Кербеліте до вивчення казкової структури дозволить охарактеризувати функції дійових осіб творів слов'янської фентезі і розподілити їх за елементарними сюжетами залежно від наміру героя.

Твори слов'янської фентезі відкриваються, як правило, першим елементарним сюжетом, відповідним підготовчій частині казкового сюжету і маркірують собою соціально-психологічний конфлікт героя зі світом. За класифікацією Б. Кербеліте, цей елементарний сюжет співвідноситься з такими намірами героя, як:

- 1) прагнення до свободи або панування;
- 2) прагнення до рівноправності або високого становища в сім'ї, роду, суспільстві;

3) пошуки героєм (героїнею) нареченої (нареченого).

У підготовчу частину, згідно з дослідженнями В. Я. Проппа, входить відсутність членів сім'ї або смерть батьків героя, що являє собою посилену форму відлучення; заборона, порушення заборони, вивідування антагоністом відомостей про героя, видача відомостей про жертву, підступ антагоніста і пособництво героя.

У структурі романів слов'янської фентезі відсутність членів сім'ї переходить у функцію, що позначає самостійність прийнятих героєм рішень, заборона і порушення героєм заборони об'єднуються у функцію соціально-психологічного конфлікту героя зі світом, а діади «вивідування антагоністом відомостей про героя — видача відомостей про жертви» і «підступ антагоніста — пособництво героя», як правило, не наведені.

Самостійність рішень героя спочатку задана у творі за допомогою вказівки на відсутність підтримки з боку близьких людей через загибель сім'ї або внаслідок того, що його погляди радикально не збігаються з думками інших членів роду. Наслідком того, що герой залишається один на один зі своїми проблемами і змушений самостійно приймати рішення, стає соціально-психологічний конфлікт зі світом, який готує його до початку подорожі.

Зав'язка казки співвідноситься з другим елементарним сюжетом у структурі романів слов'янської фентезі, що будуються на відправленні героя з дому і характеризується тими ж намірами героя, що і перший елементарний сюжет.

У зав'язку казки В. Проппом включені функції шкідництва, прохання до героя, його вольове рішення і відправлення з дому. У літературі фентезі шкідництво трансформується в загрозу, яка може бути прямою, непрямою або являти собою безпосередню шкоду, завдану герою. Прохання, адресоване герою, і його вольове рішення об'єднуються у функцію вирішення героя, визначальну причину його подорожі, а відправлення з дому набуває специфічний поділ на переміщення героя в часі або в просторі. Функцію загрози можуть виконувати імперсоніфіковані «темні сили», а також вороже налаштовані у відношенні до героя або його сім'ї дійові особи. Пряма загроза часто виражається в можливості нападу на героя або на його родичів з боку інших людей, народів, рас, а також в можливості здійснення небажаної для героя події.

Загроза непрямого характеру зумовлена наявністю в світі фентезі «темних сил», що являють собою «злий початок», з яким герой повинен битися за законами жанру. Функція загрози є однією з підстав поділу героїв слов'янської фентезі на героїв-вигнанців або героїв-шукачів. Загроза, що реалізується через завдану шкоду, в більшості романів фентезі є причиною початку мандрів, маркуючи собою лінію героя-вигнанця, тоді як пряма і непряма загроза самі по собі не є достатньою підставою для подорожі, і герой-шукач вирушає в дорогу, щоб знайти відповідь на своє питання, яке може бути пов'язано з усуненням певних видів загрози.

Функція відправлення героя служить підставою для розкриття мотиву подорожі, що є сюжетоутворювальним елементом більшості романів слов'янської фентезі, і реалізується через переміщення героя в просторі або в часі.

Подорож у часі зумовлює той факт, що герой, який спочатку належить нашому часу, погано знайомий з правилами світу, в який переноситься. Наприклад, герой, що випадково потрапив у світ Стародавньої Русі через невірне заклинання, припускається помилок у визначенні функцій слов'янських богів, носить одяг, характерний для людини, що живе в XX або XXI столітті, внаслідок чого має як певні труднощі в спілкуванні з іншими героями, так і переваги, обумовлені здатністю до нестандартних, з точки зору жителів Стародавньої Русі, рішень.

Переміщення в просторі — найбільш поширена форма функції відправлення героя фентезі. Відправною точкою подорожі, як правило, стає рідний дім героя, його рід або сім'я, при цьому подорож спочатку може мати певний пункт призначення, або володіти тільки непрямим просторовим або цілеполагаючим вектором.

Функція попереднього випробування героя, наступна за відправленням з дому, є змістотворною в третьому елементарному сюжеті, що відкриває розвиток дії в казці і у творі фентезі і складається із функціонального комплексу «випробування — реакція героя — отримання чарівного засобу». Головною метою героя, що проходить випробування, відповідно до класифікації Б. Кербеліте, стає добування засобів існування або об'єктів, що створюють зручність, до яких прирівнюються чарівні предмети і помічники. У структурі твору слов'янської фентезі цей елементарний сюжет може повторюватися кілька разів, визначаючи насиченість і героїчність його сюжету. Функція попереднього випробування реалізується у виді великої кількості варіантів, які діляться на безпосередні випробування, тобто завдання фізичного характеру, і непрямі випробування, що включають вітання, перевірку героя або прохання про помилування. Також до попереднього випробування відносяться іспити морального характеру, які не представлені в текстах казок. Це антипрохання і антивипробування, чий результат зумовлений суворою заданістю морально-етичного змісту творів фентезі, які передбачають відмову героя від виконання дій, здатних завдати шкоди оточенню.

У структурі казки і творів слов'янської фентезі допустима різна реакція героя на дії дарувальника. Для отримання чарівного засобу герой може впоратися або не впоратися із завданням фізичного характеру, відповісти або не відповісти на вітання, а також виконати чи не виконати прохання дарувальника.

Форми здобуття чарівного засобу в романах слов'янської фентезі мають деякі особливості. Якщо нагородження героя, викрадення предмета і придбання дарувальником статусу чарівного помічника наведено як в казці, так і в фентезі, то виготовлення предмета трансформується в допомогу в його виготовленні, а вказівка на місце розташування чарівного засобу замінюється на навчання героя володінню ним. Проходження попереднього випробування, що має характер ініціації, дозволяє герою отримати новий статус, також розглядається в якості чарівного засобу.

Кульмінаційним моментом творів слов'янської фентезі є четвертий елементарний сюжет, який являє основне випробування героя, тобто боротьбу з антагоністом. Поединок героя, як правило, стає відповіддю на загрозу з боку ворога, тому, відповідно до класифікації Б. Кербеліте, наміри героїв другого і четвертого елементарних сюжетів збігаються. Елементарний сюжет відкривається просторовим переміщенням героя, після чого герой бореться з антагоністом, проходить через процес таврування, перемагає ворога, таким чином ліквідує первісну біду, і повертається додому.

В. Пропп характеризує функцію просторового переміщення героя як подолання їм кордону між «царством живих» і «царством мертвих», яке за своїм характером відповідає уявленню «про шляхи померлого в інший світ, а деякі досить точно відображають і похоронні обряди [5, с. 287]. У творах слов'янської фентезі мотив переправи десакралізуючий, функція просторового переміщення героя між двома царствами трансформується в переміщення героя до мети подорожі в часі, а також по землі або воді. «Інше» царство являє собою не «світ мертвих», а інший просторово-часовий локус.

Реалізація мотиву боротьби героя зі злом, основного для жанру фентезі, відбувається за допомогою функції боротьби з антагоністом і може являти собою опис ба-

тальних сцен або поєдинків один на один, результат яких часто вирішує не перевага в силі, а моральні якості воїнів.

Таврування героя — рухливий елемент системи функцій героїв слов'янської фентезі, здатний розташовуватися в різних елементарних сюжетах і мати вигляд поранення або певного пізнавального знаку (клейма, мітки або характерного речового атрибута).

Поранення може бути придбано героєм під час кульмінаційного поєдинку, тобто функція таврування має місце між функціями боротьби героя з антагоністом і перемогою. Поранення також може бути отримано героєм при проходженні попереднього випробування, у цьому випадку воно набуває схожість із чарівним засобом. Придбання розпізнавального знаку в структурі романів фентезі пов'язано з ініціацією героя і відбувається в той момент, коли він долає попереднє випробування. При цьому функція таврування примикає до функції набуття нового статусу як одного з видів чарівного засобу.

Функції перемоги героя і ліквідації початкової біди в творах слов'янської фентезі тісно пов'язані між собою, оскільки поєдинок і перемога над ворогом мають на меті усунути проблему, що виникла внаслідок конфлікту між героєм і антагоністом.

Перемога героя — традиційний структурний елемент літератури фентезі, зумовлений особливостями її художнього світу, а також морально-етичними і фізичними якостями героя. Функція ліквідації початкової біди є прямим наслідком функції перемоги героя, оскільки за допомогою поєдинку або масштабного бою відбувається усунення загрози, що являє собою «початкову біду». Варто зауважити, що місце функції усунення початкової біди у структурі казки і творів фентезі, як правило, відрізняється. Якщо в казковому сюжеті вона є центральною точкою оповідання, то в літературі фентезі частіше виступає як логічне завершення роману, що є частиною циклу творів або являє собою окреме художнє ціле. Таким чином, кульмінаційний момент казкового сюжету в жанрі фентезі переноситься до фінальної частини розповіді.

Серійністю слов'янської фентезі, прагненням письменників протягом декількох книг звертатися до пригод одного героя пояснюється часта відсутність у структурі сюжету функції повернення героя додому. Функція повернення героя додому також може зближуватися із функцією ліквідації початкової біди.

Діада «переслідування — порятунок героя» становить п'ятий елементарний сюжет, герой якого, згідно з класифікацією Б. Кербеліте, прагне до свободи. Переслідування і наступний за ним порятунок є не обов'язковими елементами слов'янської фентезі і можуть бути поміщені в будь-якому місці твору, в тому числі і всередині іншого елементарного сюжету.

Згідно з дослідженнями В. Проппа, ускладнення казкової структури відбувається за рахунок додаткового сюжетного витка, який розповідає про боротьбу з помилковим героєм. Функції, складові цього структурного елемента, можна об'єднати в шостий елементарний сюжет, який, за класифікацією Б. Кербеліте, характеризується, з одного боку, прагненням героя до свободи або панування, а з іншого — його бажанням набути рівноправність або високий стан в сім'ї, роду і суспільстві.

Новий виток казкового сюжету починається з невпізнаного прибуття героя додому або в іншу країну і необґрунтованих домагань помилкового героя. Герою задається важке завдання, яке він успішно вирішує, внаслідок чого відбувається впізнавання героя і викриття хибного героя. Завдяки цьому герой набуває нового вигляду, а ворог карається.

У структурі творів слов'янської фентезі елементарний сюжет про хибного героя набуває додаткового смислового навантаження: він може сприяти розкриттю любовної

лінії твору — тому система функцій, запропонована В. Проппом, зазнає певних змін. Невпізнане прибуття героя трансформується в маскування помилкового героя, що має на меті обдурити або налякати людей, що оточують його, або реалізується у вигляді сумнівів героя в правильності вибору супутника життя. Необґрунтовані претензії помилкового героя фентезі також можуть визначати як основну, так і любовну лінію оповідання.

Функції отримання складного завдання і рішення його казковим героєм у структурі слов'янської фентезі об'єднуються у функцію конфлікту між героєм і хибним героєм, причиною якого є той факт, що герой вимагає від хибного героя зізнатися в обмані і злому намірі. У любовній лінії роману конфлікт, як правило, виражений у формі протиріччя між бажаннями героя та героїні.

Функція впізнавання казкового героя у творах слов'янської фентезі переходить у функцію розкриття героєм обману хибного героя, що являє собою результат їх конфлікту.

Отримання героєм нового вигляду в романах слов'янської фентезі дає функцію трансформації вигляду героя, а функції викриття хибного героя і покарання ворога утворюють функцію покарання хибного героя. Покарання хибного героя в любовній лінії твору часто не є наслідком його конфлікту з героєм, виявляючи собою окремий художній прийом, що сприяє вирішенню протиріччя між бажаннями героя і хибного героя.

Кінець казки, наведений, за класифікацією В. Проппа, сходженням на трон або одруженням героя, найчастіше в слов'янській фентезі не фігурує, що пояснюється серійністю романів і відсутністю в них складних любовних колізій, вирішення яких вимагало б введення окремої функції. У структурі творів, що мають любовну лінію оповідання, одруження героя реалізується як функція набуття героєм своєї любові, яку можна виокремити в сьомий елементарний сюжет, який характеризується наміром героя відшукати наречену (нареченого) або знайти цілісність і повноцінність роду чи сім'ї.

Необхідно відзначити, що відсутність закінченості, відчуття незавершеності оповідання спостерігається також у структурі чарівної казки. Дж. Р. Р. Толкієн справедливо порівнює формули казкового зачину і кінцівки з «полями креслення або рамою картини», «бо казки ніколи по-справжньому не закінчуються» [8, с. 213]. Пропонуючи називати закінчення казки її розв'язкою, дослідник говорить про те, що не можна «виривати казку з єдиної фольклорно-міфологічної картини», частиною якої вона є, оскільки в ній, і це, на його думку, найбільш справедливо відносно до чарівної казки, виявляється «відчуття безмежності Миру Літератури» [8, с. 213]. У зв'язку з цим чарівні казки являють собою закінчені розповідні структури, які в більшості своїй можуть об'єднуватися в рамках певної міфологічної традиції тією же мірою, якою твори фентезі об'єднуються у цикл на підставі спільності героїв або місця дії.

Спостерігається відповідність між функціями героїв творів слов'янської фентезі та казкових героїв. Для визначення особливостей системи функцій героїв, характерних для жанру фентезі, доцільним є проведення аналізу функцій героїв у художньому світі окремого твору з наступним складанням структурної схеми, що відбиває розподіл функцій та елементарних сюжетів.

Висновки. Характерною особливістю романів фентезі є наявність у їх структурі фольклорно-казкових елементів. Подібність фентезі та народної казки виражається у їх формульній розповіді про свідомо нереальні події. Автори фентезі активно використовують не тільки стилістику казкового оповідання, а й образно-мотивований комплекс народної казки, наповнюючи його смислами, продиктованими проблемами сучасної реальності. Так, традиційні казкові сюжети в худож-

ньому світі фентезі піддаються новелізації й іронічному переосмисленню, що має на меті розкрити механізми виникнення народної казкової традиції за допомогою спотворення дійсності.

У творах фентезі є присутніми багато фольклорних та казкових мотивів, наприклад, мотив шляху, на якому будується сюжет чарівної казки і фентезі. Світ, за яким мандрує герой фентезі, або простір, в який він тим чи іншим чином переправляється, набуває рис потойбічного світу чарівної казки, а процес пересування приймає характер «деталізації» простору при освоєнні чужого світу.

У літературі фентезі важливе місце займає обряд ініціації героя, який, слідом за фольклорною традицією, піддався деміфологізації і трансформувався в двобій героя з дарувальником або ворогом. Велику роль придбала «художня ініціація», за допомогою якої читач має можливість зробити «втечу» від дійсності в художній світ фентезі і повернутися до реальності з новими знаннями, що дозволяють перейти на новий щабель духовного розвитку.

Спорідненість слов'янської фентезі та чарівної казки визначає спадкоємність їх поетичної організації, що має на увазі наявність відповідності між їх структурами і функціональними схемами. У жіночих образах літератури слов'янської фентезі присутні риси, характерні для казкових героїнь. Також спостерігається відповідність між функціями героїв фентезі і функціями казкових героїв, що обумовлено наявністю подібності між композицією творів слов'янської фентезі і композицією чарівної казки, встановлена на підставі зіставлення їх функціональних схем. Так, в образі головного героя фентезі реалізуються основні функції головного героя казки, функції казкового антагоніста виконує негативний герой фентезі, а супутники головного героя виступають в ролі казкових дарувальників. При цьому функції казкових героїв у структурі творів фентезі зазнають певних змін, потрапляючи під вплив авторського задуму і специфіки художнього світу романів.

Перероблений комплекс слов'янських фольклорно-міфологічних образів і мотивів складає основу художнього світу творів слов'янської фентезі. Так, в літературі слов'янської фентезі між світом людей і світом богів існує чітка межа, перетин якої можливий практично в будь-якому місці за певних обставин, наприклад, під час обрядових дій. Нижчі міфологічні істоти належать потойбічного світу, і їх головною характеристикою є невидимість. Духи можуть бути героями творів слов'янської фентезі, але їх перехід у світ людей повинен супроводжуватися відходом людини у світ богів, за якого міфологічна істота отримує його душу.

У літературі слов'янської фентезі виникла ідея невизначеності етичних координат, тобто відсутність непорушних кордонів між Добром і Злом, що пов'язано з особливостями формування цього напрямку фентезі. Дії героя підпорядковані пошуку свого місця у світі, а не виконанню будь-якої великої мети або ідеї. При цьому повного усунення морально-етичних орієнтирів у творах слов'янської фентезі не може відбутися через необхідність відповідності жанровому канону.

Список літератури

1. Кавелти Дж. Изучение литературных формул. *НЛО*. Москва, 1996. № 22. С. 39.
2. Леонова Т. Г. О некоторых аспектах изучения литературной сказки. *Литературная сказка: история, теория, практика. Сборник статей и материалов*. Москва, 1996. С. 7.
3. Медриш Д. Н. О системно-типологическом изучении литературно-фольклорных связей в области поэтики. *Фольклор народов РСФСР. Межвузовский сборник*. Уфа, 1985. С. 102.

4. Пантин В. И. Философские размышления о литературе фэнтези. *Вырождение или возрождение? Философские эссе о современной культуре и о творчестве Достоевского, Толкиена, Ортеги-и-Гассета*. Москва, 2006. С. 228–230.
5. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. Москва, 1999. 287 с.
6. Пропп В. Я. Русская сказка. Ленинград, 1984. 40 с.
7. Сапковский А. Последнее желание. Москва, 2004.
8. Толкиен Дж. Р. Р. О волшебных историях. *Возвращения Беорхнотта и др. произведения*. Москва, СПб., 2001. 132 с.

References

1. Kavelti, Dzh. (1996). *Izuchenie literaturnykh formul* [Study of literary formulas]. *NLO* [UFO]. Moscow, no 22, pp. 39
2. Leonova, T. G. (1996). *O nekotorykh aspektakh izuchenija literaturnoj skazki* [On some aspects of the study of a literary tale]. *Literaturnaja skazka: istorija, teorija, praktika. Sbornik statej i materialov* [Literary tale: history, theory, practice. Collection of articles and materials]. Moscow, pp. 7
3. Medrish, D. N. (1985). *O sistemno-tipologicheskom izuchenii literaturno-fol'klornykh svyazej v oblasti pojetiki* [On the systemic typological study of literary and folklore ties in the field of poetics]. *Fol'klor narodov RSFSR. Mezhvuzovskij sbornik* [Folklore of the peoples of the RSFSR]. Ufa, pp. 102.
4. Pantin, V. I. (2006). *Filosofskie razmyshlenija o literature fjentezi* [Philosophical Reflections on Fantasy Literature. Degeneration or rebirth?] *Filosofskie jesse o sovremennoj kul'ture i o tvorchestve Dostoevskogo, Tolkyena, Ortegi-i-Gasseta* [Philosophical essays on contemporary culture and the works of Dostoevsky, Tolkien, Ortega y Gasset]. Moscow, pp. 228–230.
5. Propp, V. Ja. (1999). *Istoricheskie korni volshebnoj skazki* [The historical roots of the fairy tale]. Moscow, 287 p.
6. Propp, V. Ja. (1984). *Russkaja skazka* [Russian fairy tale]. Leningrad, 40 p.
7. Sapkovskij, A. (2004). *Poslednee zhelanie* [The Last Wish]. Moscow, 260 p.
8. Tolkien, Dzh. R. R. (2001). *O volshebnykh istorijah* [About magic stories]. *Vozvrashhenija Beorhnotta i dr. proizvedenija* [Returns of Beorkhnott and other works]. Moscow, St. Petersburg, 132 p.

Дата надходження рукопису 23.11.2020

Objective. *The objective of the article is to identify and characterize the peculiarities of the folklore mythological images and motifs realization in the artistic world of fantasy.*

Methods. *The main scientific results were obtained using a set of general scientific and special research methods, namely: analysis, generalization and systematization of scientific and educational literature on literary studies, psychology, linguistics; theoretical generalization, analysis and synthesis, as well as comparative, descriptive and analytical*

Results. *The article considers a characteristic feature of fantasy novels, which is the presence in their structure of folk and fairy tale elements. The similarity between fantasy and folk tales is expressed in their formulaic and stories about obviously unrealistic events. The authors of fantasy actively use not only the style of a fairy tale, but also the figurative-motive complex of a folk tale, filling it with meanings dictated by the problems of modern reality. Thus, traditional fairy-tale plots in the artistic world of fantasy are subject to novelization and ironic rethinking, which aims to reveal the mechanisms of folk fairy-tale tradition through the distortion of reality.*

There are many folklore and fairy-tale motifs in fantasy works, for example, the motif of the path on which the plot of a fairy tale and fantasy is built. The world through which the fantasy hero travels, or the space in which he is transported in one way or another, acquires the features of the afterlife of a fairy tale, and the process of movement takes the form of “detailing” space in the development of another world.

The affinity of Slavic fantasy and fairy tales determines the continuity of their poetic organization, which implies the existence of correspondence between their structures and functional schemes. In the female images of Slavic fantasy literature there are features characteristic of fairy-tale heroines. There is also a correspondence between the functions of fantasy heroes and the functions of fairy-tale heroes, due to the similarity between the composition of Slavic fantasy and the composition of a fairy tale, established on the basis of comparison of their functional schemes. The reworked complex of Slavic folklore and mythological images and motifs forms the basis of the artistic world of works of Slavic fantasy.

Key words: *slavic fantasy, fairy tale, folklore, motive, image.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ

Богатирьова Г. А., Коваленко Д. О.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ БАКАЛАВРІВ З ТУРИЗМУ
У ПРОЦЕСІ ВИЧЕННЯ КУРСУ «ОСНОВИ МУЗЕЄЗНАВСТВА»..... 5

Воробйова Л. В.

СОЦІОМІМІЧНИЙ АСПЕКТ У ФОРМІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ
АМЕРИКАНСЬКОЇ ДАЛЬТОН-ШКОЛИ..... 14

Зінченко В. М., Рибалка Н. В.

ПЛАГІАТ У СТУДЕНТСЬКИХ РОБОТАХ..... 21

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ПРОСТОРУ

Куц М. О., Уголькова М. І.

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ ПРИ СТВОРЕННІ ЕМОЦІЙНОГО ПІДТЕКСТУ
У ТВОРАХ «ГАЙНСЬКОГО ЦИКЛУ» УРСУЛИ К. ЛЕ ГУЇН..... 27

Остапенко С. А., Форгель М. В.

КОМПЛЕКСНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ
ШАРЛОТТИ БРОНТЕ «ДЖЕЙН ЕЙР»..... 38

СУСПІЛЬСТВО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. ОСОБИСТІТЬ

Герасименко О. Ю., Воробйова М. О.

КОМУНІКАТИВНА СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ:
ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ 48

Ревуцька С. К., Гончаренко Т. М.

ІМІДЖ ЯК МЕХАНІЗМ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА АУДИТОРІЮ 55

Ніколенко К. В., Мелікова С. О.

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ІННОВАТИВНО-КРЕАТИВНИХ
ЧИННИКІВ СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ 62

КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ

Удовіченко Г. М., Кравченко А. Б., Миснік Я. С.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ
І МОТИВІВ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ФЕНТЕЗІ 70

CONTENTS

PHILOSOPHICAL CONCEPT OF EDUCATIONAL PROBLEMS

Bohatyryova H. A., Kovalenko D. O.

FORMATION OF PROFESSIONAL MOTIVATION
OF BACHELORS IN TOURISM IN WHILE STUDYING
THE „FUNDAMENTALS OF MUSEUM STUDIES” COURSE.....5

Vorobiova L. V.

SOCIOMIMIC ASPECT IN ORGANIZATIONAL FORM
OF STUDY IN AMERICAN DALTON-SCHOOL 14

Zinchenko V. M., Rybalka N. V.

PLAGIARISM IN STUDENTS’ WORKS 21

SOCIO-PHILOSOPHICAL ISSUES OF LINGUISTIC SPACE DEVELOPMENT

Kuts M. O., Uholkova M. I.

LANGUAGE MEANS OF EXPRESSION
WHILE EMOTIONAL IMPLIED SENSE CREATION IN THE WORKS
OF THE “HAINISH CYCLE” BY URSULA K. LE GUIN 27

Ostapenko S. A., Forhel M. V.

COMPREHENSIVE APPLICATION OF LEXICO-SEMANTIC
TRANSFORMATIONS IN UKRAINIAN TRANSLATIONS
OF THE NOVEL “JANE EYRE” BY CHARLOTTE BRONTE 38

SOCIETY: STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS. PERSONALITY

Herasymenko O. Yu., Vorobiova M. O.

COMMUNICATIVE ESSENCE OF POLITICAL DISCOURSE:
CHARACTERISTIC FEATURES AND MAIN FUNCTIONS 48

Revutska S. K., Honcharenko T. M.

IMAGE AS A MECHANISM OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE
ON THE AUDIENCE 55

Nikolenko K. V., Melikova S. O.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF INNOVATIVE
AND CREATIVE FACTORS OF HUMAN CONSCIOUSNESS 62

CULTURE AND CIVILIZATION: PERFORMANCE AND DEVELOPMENT ISSUES

Udovichenko H. M., Kravchenko A. B., Mysnik Ya. S.

PECULIARITIES OF FOLKLORE MYTHOLOGICAL IMAGES
AND MOTIVES REALIZATION IN THE ARTISTIC WORLD OF FANTASY 70

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

Наукове видання

**ІНТЕЛЕКТ
ОСОБИСТІТЬ
ЦИВІЛІЗАЦІЯ**

*Тематичний збірник наукових праць
із соціально-філософських проблем*

№ 2 (21) 2020

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 24.12.2020 р.
Формат 60×84/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк — лазерний.
Ум. друк. арк. 10,70. Обл.-вид. арк. 9,89.
Наклад 150 прим. Зам. № 112.

ФОП Маринченко С. В.
вул. Героїв АТО, 81-а, оф. 109,
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50086
Свідоцтво про державну реєстрацію № 030567 від 19.01.2007 р.
тел. (067) 539-66-81